

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

TOM — XI — VOLUME

Серія економічна, книга 3. — Serja ekonomiczna, zeszyt 3. —

Série économique, livraison 3.

I. ІВАСЮК

КРЕДИТОВА КООПЕРАЦІЯ НА УКРАЇНІ

I. IWASIUK

SPÓŁDZIELCZOŚĆ KREDYTOWA W UKRAINIE

I. IVASSIUK

LA COOPÉRATION DE CRÉDIT EN UKRAINE

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

336.60

i-23

TOM — XI — VOLUME

СЕРІЯ ЕКОНОМІЧНА, КНИГА 3. — SERJA EKONOMICZNA, ZESZYT 3. —
SÉRIE ÉCONOMIQUE, LIVRAISON, 3.

I. ІВАСЮК

КРЕДИТОВА КООПЕРАЦІЯ НА УКРАЇНІ

392400

Heblich

ВАРШАВА

1933

WARSZAWA

Народне господарство України зазнало в останніх роках основних змін, що тяжко відбилися на його становищі. І чи не найтяжче постраждало сільське господарство. Останнє як було, так і залишиться на якийсь, більше-менше довший, час надалі головною галуззю народного господарства України, бо більше 80% її населення працює коло землі, від неї має хліб свій.

Без кредиту ніяку галузь народного господарства як слід зорганізувати та належно вести не можна. Отже над справою організації с.-г. кредиту на Україні мусимо зупинитися уважно.

Система установ с.-г. кредиту залежить, розуміється, в великій мірі від того, кого саме, яких клієнтів вона має на увазі, кого саме обслуговує.

В своїй праці ми й маємо на увазі дати посильну відповідь на ці питання.

I. ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАЦІЇ.

За першу кредитову кооперативу на Україні вважають Гадацьке ощадно-позичкове товариство, засноване 1869 р. За час до 1. I. 1900 р. кредитових кооператив цього типу засновано було 295. Від 1900 р. повстають поруч із ощадно-позичковими товариствами і товариства кредитові. На 1. I. 1919 р. було їх уже на Україні: ощадно-позичкових 976, кредитових 2.192, разом 3.168.

В чому саме полягала в головних рисах діяльність цих організацій та якого саме розвитку досягли їх операції, можна бачити з наступних цифр (за даними на 1. I. 1914 р., коли кредитових кооператив обох видів було 2477). Товариства ці об'єднували й обслуговували 1.753.778 господарств; вони мали основного капіталу крб. 19.701.705, інших капіталів крб. 6.161.879; зібрали вкладів крб. 69.334.166; притягли інших капіталів у формі позик крб. 35.016.224; взагалі мали на цей час мобілізованих на потребу трудових господарств коштів крб. 130.213.974 та розмістили в цих господарствах (у формі виданих позик) 117.5 мільонів золотих карбованців, маючи, крім того, наготові на складах товару на суму біля 2 міль. крб.¹⁾

До цих організацій належали переважно селянські господарства. Але їх членами були й кредитом користувалися і сільські громади, і споживчі та сіл.-госп. товариства й артілі, і товариства ремісників та кустарів, і окремі ремісники та дрібні промисловці. Коротко кажучи, на селі кредитове чи ощадно-позичкове товариство було кредитовим центром, який об'єднував у собі всі ті кооперативні, комунальні та одноособові господарства, що потребували кредиту.

Населення не задовольнилося кредитовими кооперативами лише першого ступня (товариствами). Швидче, ніж де инде в колишній Російській імперії, піднесено було на Україні питання про об'єднання кредитових кооператив першого ступня в кредитові союзи. Маємо тут на увазі ініціативу товариств Бердянського повіту, які 24 вересня 1898 р. разом із товариствами Мелітопольського повіту виробили й затвердили проєкт статуту Бердянського союзу.

¹⁾ Ми не маємо даних про те, в якій висоті видала українська кредитова кооперация позик для задоволення тої або иншої потреби дрібних господарств зокрема. Але приблизно можна уявити собі цю суму, ознайомившись з даними про видані під той час позики кредитовою кооперациєю цілої колишньої Росії. За даними на 1. I. 1914 р., видано таких позик:

На оренду та купівлю землі на крб. 117 міль. (або 26.1% всіх позик);

На придбання реманенту крб. 15 міль. (3.4%);

На будівлі с.-г. значіння та житлові буд. крб. 50 міль. (11.2%);

На наєм або придбання худоби та годівлю її крб. 118.8 міль. (26.4%).

Головна маса кредитових союзів, які потім повстали на Україні, припадає на час світової війни та російської революції. На цей час припадає й утворення мішаних союзів, себто об'єднань із універсальними функціями (банківські операції, постачання, збут та ин.) та універсальним складом членів (кредитові та ощадно-позичкові товариства, споживчі товариства, сільсько-господарські та інші товариства). Разом на 1. VI. 1919 р. існувало вже 43 чисто-кредитових та 60 мішаних союзів²⁾.

На жаль, ми не маємо відомостей про операції всіх кредитових союзів, які функціонували на території України до приходу совітської влади. Зведений баланс 29 тільки кредитових союзів, акціонерів Українбанку, на 1. VII. 1918 р. показує 215.108 тис. крб., а в них (по пасиву) вкладів та баж. рахунків на 65.467,8 тис. крб.³⁾.

Будівництво системи кредитової кооперації не спинилося на союзах кредитових кооператив (установах другого щабля). Українські кооператори прийшли до думки (в 1911 р.) про необхідність утворення центрального кооперативного банку України. Статут такого банку („Южнорусский Кооперативный Банк“) затверджено 1917 р. Пізніше цей банк прибув назву „Український Народний Кооперативний Банк“ (Українбанк).

Це був банк акційний. Щодо складу своїх членів (акціонерів) був він міжкооперативний та союзний: членами могли бути лише союзні організації різних галузів кооперації.

На 1. I. 1919 р. членами-акціонерами Банку були:

	Загальна кількість союзів	З них Акціонерів Банку	% об'єд- наних у Банку
1. Всеукр. кооперат. організації	5	5	100
2. Кредитові союзи	61	36	59
3. Споживчі союзи	122	55	45
4. Мішані союзи	98	33	33,7
5. Кооперативні банки	2	2	100
Разом	288	131 ⁴⁾	

Коли звернути увагу на те, 1) що від часу утворення банку минуло лише козо одного року, 2) що 1918 рік це був рік, коли інфляція вже відчувалася, отже кредитові союзи вважали головним чином на товаропосередницькі операції, які Банк за перший рік свого існування не міг, натурально, піднести до достатнього рівня, принаймні хочби до того рівня, до якого підніс їх на цей час Московський Нар. Банк, заснований у р. 1912, 3) що Московський Нар. Банк, який мав свої філії у Харкові та Ростові н/Д. і який у той час був уже розмірно сильною банківською та торговельною організацією і пильно дбав про дезорганізацію українського кооператив-

²⁾ „Список кред. союзів України на 1. I. 1919 р. З додатком на 1. VI. 1919 р.“.

Центр. Укр. Коопер. Комітет. Київ. 1919 р.

³⁾ „Бюлетень“, 1919 р., ч. 4.

⁴⁾ В 1926 р., перед своєю ліквідацією, Банк мав у своєму складі вже 175 союзів, із них 80 споживчих і 37 кредитових.

ного руху, — то треба сказати, що своє завдання об'єднувача (в галузі кредиту) всієї української кооперації цей центральний банк України почав виконувати дуже добре.

Щодо своєї структури був цей банк централізований: обслуговування своїх членів він переводив при допомозі своїх філій, яких за короткий час існування утворив 16 (загальні збори акціонерів ухвалили були 6. XII. 1919 р. зорганізувати ще 17 філій на Україні та поза її межами). Кермувати філіями покладалося на місцеві збори акціонерів, комітет та дирекцію.

Діяльність Банку мала полягати, як це видно з доповіді Управи зборам акціонерів у липні 1918 р., в тому, що 1) Банк має бути регулятором фінансів кооперації, 2) має притягати до кооперації капітали з грошового ринку, 3) сприяти грошовими засобами власній кооперативній продукції, 4) фінансувати збут, 5) сприяти притягненню закордонних капіталів на Україну⁵⁾.

Українбанк відкрив своїм членам кредитів на суму крб. 46.727 тис. Вкладів у різних формах мав він на 1. I. 1919 р. крб. 19.514.5 тис. Кредити на початку своєї діяльності Банк давав короткотермінові. Це був банк короткотермінового кооперативного кредиту. Але вже в липні 1918 р. акційні збори доповнюють статут Банку, даючи йому право переводити й операції довготермінового кредиту, для чого він мав випускати облігації, а також використовувати певну, точно зазначену частину свого акційного та запасного капіталу й біжучих рахунків та вкладів.

Про Українбанк, як посередника у справах торговельних, відомо, напр., нам, що на замовлення союзів закупив він товарів на суму 44.658.754 крб. Треба, однак, сказати, що від цієї роботи банк скоро відмовився. У 1919 р. товаровий відділ банку перейшов до Центрального Сіл.-Госп. Союзу („Централу“), який брав на себе об'єднання операцій заupu сіл.-госп. машин та інших товарів с.-госп. значіння та розподіл їх поміж кооперативними установами, а Українбанк — фінансування цих операцій⁶⁾.

В цілях об'єднання фінансової політики української кооперації Українбанк зорганізував при собі окремий Фінансовий Комітет із представників центральних кооперативних установ.

Але Українбанк не був організаційним центром кредитової кооперації, а лише центром кооперативного кредиту. Затверджуючи план діяльності інспекції Банку, загальні збори акціонерів не покладають на інспекцію інструкторської функції у відношенні до союзів-акціонерів взагалі, а лиш у відношенні до тих союзів-акціонерів, що візьмуть на себе ролі кореспондентів, комісіонерів чи філій Банку. Погляд цей згодом змінився. Народа представників кредитових союзів у травні 1918 р. прийшла до висновку, що „в цілях координації сил та об'єднання кредитових союзів на Україні в фінансовому, промисловому та культурно-просвітньому та в інших відношеннях мусить бути негайно утворено Всеукраїнський Центр

⁵⁾ „Бюлетень“, 1918 р., ч. 3.

⁶⁾ „Бюлетень“, 1919 р., ч. 4.

кредитових союзів України. Функції цього центру кредитових союзів нарада вважає потрібним покласти на Українбанк⁷⁾.

Вважали ми за необхідне хочби коротко сказати тут про досягнення і стан кредитової кооперації на Україні до приходу влади большевиків, бо то була доба, коли змагання народу до господарської самоорганізації могло, особливо в останній період цієї доби, виявитися вільно. По тих виявах ми можемо тепер уявляти собі, як тоді ставився український народ до кооперації загалом і зокрема до кредитової, навіщо вона йому потрібна була та які форми її він собі уявляв.

Із наведених даних ми бачимо, що коло половини господарств України вже були об'єднані в кредитові кооперативи⁸⁾. Трудове населення вірило цим об'єднанням, покладалося на них; рух, ясно, набрав широкого, масового характеру; це був дійсно народній рух, і свідчить він про те, що кредитова кооперація українському народові була потрібна, що він її хотів творити, що нахил до кооперації є в його природі й що до її ведення він здатний.

Тут, у цих кооперативах трудове населення шукало полагоди різних справ господарського характеру. Із об'єднаних баянсів кредитових кооператив першого щабля та їх союзів видно, що воно через цей апарат змобілізувало сотні мільйонів розпорошеного, дрібного, нечинного капіталу; ці сотні мільйонів (а також кошти, притягнені в формі позик) через нього розміщувалося в сотнях тисяч дрібних господарств, що кредиту потрібували.

Населення, що об'єднувалося в кредитові кооперативи, витворило два види установ першого щабля, які мали організувати народній кредит: ощадно-позичкові товариства й товариства кредитові⁹⁾. Ці кредитові кооперативи щодо складу своїх членів не були спеціальними; в цих кооперативах могли брати участь і користуватися їх послугами представники всіх видів праці. Отже не було окремих кредитових кооператив для хліборобів, окремих для рибалок чи бжоларів, окремих для молочарів, для ремісників, тощо.

Населення не обмежилось кредитовими кооперативами першого щабля, а прийшло до об'єднання їх у наступному, другому, вищому щаблі, в кредитових союзах, що мали відігравати значну роль в справі організації та фінансового зміцнення об'єднань першого щабля. І тут ні про які спеціальні кредитові союзи мови нема. Ціла система знайшла завершення в центральному, єдиному, всеукраїнському, народньому, кооперативному Банку, який мав провадити суто-банківські операції та обслуговувати фінансово всю українську кооперацію. Для організації та ведення товаро-посередницьких операцій, операцій щодо виробництва та переведення ріж-

⁷⁾ „Бюлетень“ 1918 р., ч. 2.

⁸⁾ На 1. I. 1914 р. в 2.477 товариствах було об'єднано 1.753.778 господарств. У 1916 р. на території України було коло 3.900.000 селянських господарств.

⁹⁾ Ріжниця між цими двома видами кредитових кооперативів полягає, як відомо, головним чином у способі утворення основного капіталу: ощадно-позичкові товариства складають пайовий капітал, а кредитові товариства пайового капіталу не мають (їх основний капітал складається з позик для цього капіталу та з відрахувань певних сум із доходів при затвердженні річних звітів).

них агрикультурних заходів мав утворитися, за думкою ростовського зїзду українських кооператорів (див. розд. VIII), також всеукраїнський кооперативний союз.

Всю цю систему, на творення якої пішли десятиліття, й всі її досягнення, повязані з господарством народу, з самбою основою його життя, в 1920 році зліквідовано.

II. ЗАКОНОДАТНІ АКТИ СОВІТСЬКОЇ ВЛАДИ.¹⁰⁾

Декретом 27. I. 1920 р. кредитову кооперацію зліквідовано. Кредитові та ощадно-позичк. товариства злито з організаціями споживчої кооперації¹¹⁾. Постановою Головнокооперкому з 18. XII. тогож року зліквідовано Українбанк¹²⁾.

Алеж хоч кредитові (універсальні) кооперативи й загинули, проте не перестали існувати в дійсному житті ті потреби, що в свій час ці кооперативи покликали до життя. І влада заходила сама, через свій апарат, без участі організованого населення задовольняти ці потреби. Найголовніший вияв цієї діяльності — роздача насіннєвих позичок та позичок машинових. Для ведення цих справ утворено два акційні товариства: „Село-Допомога“ (насіннєві позички) та „Село-Техніка“ (позички машини). Першу з цих установ зліквідовано 1923 р., а другу — 1924 р.

24. VII. 1922 р. на Україні зорганізовано Всеукр. кооперативний банк, „Українбанк“.

Далі, з утворенням (чи краще, відновою) Держбанку в ньому засновується 1922 р. відділ с.-г. кредиту. Він починає видавати позички на по-

¹⁰⁾ Подаючи ці акти, припускаємо, навіть певні того, що в дійсному житті, особливо в перший період діяльності нової влади, не все робилося точнісінько так, як вимагали нові закони, і заразже, як ті закони були видані. Бо й апарат влади не був іще в достатній мірі зорганізований і населення ще мало більше сили для опору. Але закони ці вказують нам ту загальну напрямку політики нової влади у сфері, що нас тут цікавить; тому не зупинитися на них, не познайомитися з ними не можна. І лише це завдання ставимо ми собі в цьому розділі.

¹¹⁾ Пункт 1 декрету говорить: „кредитові та ощадно-позичкові кооперативні товариства, а так само районні їхні, губернські та краєві союзи влити в споживчі товариства та їхні союзи, що перебувають у тій самій місцевості, передавши їхній актив та пасив, технічне устаткування та персонал“ (підкреслення наше. І. І.). Закон цей став чинним і на Україні, коли декретом 10. VIII. 20 р. „Про об'єднання усіх видів кооперативних організацій“ наказано „поширити на Україну чинність декрету Совнаркома РСФСР з дня 27. I.“, „покласти на Вукоспілку функції, надані декретом 27. I. Центросоюзові“ (у РСФСР) (Собр. Уз. и Р. Р. Кр. П., Укр., № 22, 1—10 Авг. 1922 г.).

¹²⁾ „Ліквідація Українбанку та розрахунок із його кредиторами провадиться відповідно до правил ліквідації Товариств взаємного кредиту та інших приватних кредитових установ на Україні“, говорить п. 3 постанови. Баляне Українбанку вливається в загально-державний бюджет, а „підприємства Українбанку не кредитового характеру передається по згоді з органами Уповнаркомфіну — Вукоспіці або, за її вказівками, губсоюзам“ (п. 5).

треби сільського господарства, спершу короткотермінові, а далі, на підставі правил із дня 11 березня 1922 р., й довготермінові (до 5 років). Кошти на цю справу беруться почасти безпосередньо зі скарбу, почасти з обігових коштів Держбанку.

Декретом 26 жовтня 1921 р. на Україні відновлюється с.-г. кооперація, як самостійна система; дається право утворювати с.-г. товариства з кредитовими функціями, на статуті, що передбачає вкладні та позичкові операції. Але це право довгий час залишається на папері: після подій, що відбулися в роках 1920—21 в житті української кооперації, та при тому правному стані людности, в якому перебувала вона, інакше й бути не могло¹³).

IX зїзд рад РСФСР, що відбувся 22—27 грудня 1921 р., приходить до думки про необхідність якось зорганізувати с.-г. кредит. Ухвалює утворити спеціальний с.-г. банк. У звязку з цією ухвалою ВЦВК і РНК 21-го грудня 1922 р. (себто через рік) видано декрет „Про відродження сільського господарства й с.-г. промисловости та про організацію для селянства с.-г. кредиту“. Аналогічний декрет видано й на Україні 24. I. 1923 р. На підставі цього декрету в 1923 р. зорганізовано місцеві губерніяльні товариства с.-г. кредиту (скорочено „сельбанки“). Ці установи й треба вважати за початок совітської системи с.-г. кредиту.

Організацію цих товариств і керму їх покладено на Держбанк, а вищий догляд — на комітети сприяння с. господарству й с.-г. промисловости, утворені при ЦВК-ах республік. Основний капітал цим сельбанкам давали головні фундатори — державні установи. Склад фундаторів був не в усіх випадках однаковий. Мінявся він залежно від місцевих обставин. Але контрольний пакет скрізь спочивав у руках держави.

В звязку з цим декретом при ВУЦВК зорганізовано „Комітет допомоги с. господарству та с.-г. промисловості“, що мав узяти на себе загальну керму організації с.-г. кредиту. Ухвалено приступити до організації мережі місцевих (губерніяльних, районових та інших) товариств с.-г. кредиту

¹³) „Нове с.-г. товариство народилося з кредитовими функціями. Його статут передбачав вкладні та позичкові операції. Отже, це був тип с.-г. кредитового т-ва. Довгий час кредитові функції с.-госп. товариства лишалися на папері“... (П. Височанський: Кооп. кр. ст. 213).

5. IV. 1922 р. видається на Україні декрет „Про кредитову кооперацію“. Дозволяється утворювати кредитові та ощадно-позичкові т-ва, які можуть приймати вклади, видавати позики, приймати заклади, провадити товаро-посередницькі операції; можуть об'єднуватися в союзи. Але через уже згадані причини, кредитові т-ва не могли розвинути кредитових функцій і, як свідчить проф. Височанський („Кооп. Кредит“, ст. 214), „фактично теж залишалися сільсько-господ. товариствами“. „Кредитова кооперація того часу була лише декларована, а реальних наслідків не давала. Навіть більше, в кооперативних колах ідуть дискусії, чи потрібна кредитова кооперація взагалі. Були думки, що в умовах радянського ладу кредитова кооперація і не потрібна, і неможлива, що її функції може цілком виконати с.-госп. кооперація, що тоді вже існувала“ (там же, стор. 214). „Ще на кінець 1924 р. говорити про систему кредитової кооперації не доводилося. Ми мали дуже кволі збутово-постачальницькі (торговельні) організації, але ні в якім разі не організації кредитового характеру“ (там же, стор. 224).

(„сельбанків“), фундаторами яких мають бути Всеукр. Контора Державного Банку, Наркозем і інші державні установи та підприємства, кооперативні та громадські організації. Статут цих банків передбачав, крім фундаторських паїв, що й т. зв. „селянські“. Напр., статут київського губ. товариства с.-г. кредиту, затверджений 6. II. 1923 р., визначаючи загальну суму основного капіталу 800.000 зол. карб., поділяє їх так: 700.000 установчих паїв по 100 крб. кожний (разом 700.000 крб.) і 33.333 дрібних сел. паїв по 3 крб. кожний (разом 100.000 крб.)¹⁴).

Сельбанки мають право переводити банкові та товаро-посередницькі операції. Позики видаються коротко- та довготермінові (не більше 5 років). Уряд забезпечує вклади від знецінення. Вклади не підлягають арештові або конфіскації без постанови судової влади. Сельбанки мають право стягати всі позики безсуперечним порядком. Справою заснування місцевих сельбанків має кермувати Комітет при ВУЦВК, а безпосередньо відкривати їх має відділ с.-г. кредиту при Держ. Банку.

Життя примусило совітську владу винести засуджуючий присуд своєму декретові з дня 27. I. 1920 р., яким зліквідовано кредитову кооперацію. Досить отверте визнання цього банкрутства чується в привітальній промові представника уряду УССР. тов. Мануїльського на 1-ому зїзді Уповноважених Всеукр. Союзу с.-г. кооперації, що відбувся 18—23 березня 1922 р. в Харкові. „Стан сільського господарства на Україні надзвичайно тяжкий. Україна, яка раніш була житницею, зараз сама гине од голоду. Велика кривава рана відкрилася на тілі нашого народного господарства, і ми тепер добре бачимо, що без самої широкої допомоги громадських сил ні держава, ні уряд не справляться з таким лихом. Треба отверто сказати, що революція не лишень творила — вона мала свої великі витрати. Держава багато брала від сільського господарства, не маючи змоги дати належну допомогу для його організації, і тепер сільське господарство переживає нечувану кризу. Відбудувати сільське господарство можна не лишень шляхом державної допомоги, але й шляхом організації сільського господарства за допомогою громадських сил. От через що й Уряд і Компартія надають великого значіння вашому зїзду. Ми добре розуміємо, що лишень шляхом організації самого селянства можна відродити наше сільське господарство. Державна влада на Україні гарантує повний спокій у цій роботі“¹⁵).

¹⁴) Очевидно, що при такому складі капіталу впливали скільки небудь помітно на хід справ банку „селянські“ пайщики „селянського“ банку, що для них саме банки ці утворювано, не могли. Малося на увазі подавати кредит із губерніяльного міста десяткам тисяч сел. господарств безпосередньо... і це після практики дореволюційних губерніяльних та повітових земських кас дрібного кредиту. Ці „селянські паї“ розмішувалися примусово, що викликало на місцях непорозуміння, незадоволення. І лише 1927 р. (себто через 4 роки) влада нарешті зрозуміла цілу нездатність закону: постановою ЦВК та РНК СССР 25. II. 1927 р. „селянські паї“ ухвалено зліквідувати і внести в бюджет 1927—1928 р. 5 міль. карбованців на викуп цих паїв.

¹⁵) Див. „Протоколи засідань 1-го Зїзду Уповн. Всеукр. Союзу с.-г. кооперації 18—23 березня 1922 р. в Харкові. (Видав Всеукр. Союз с.-г. кооперації „Сільський Господар“). Протоколи ці містять в собі багато дуже цінних матеріялів, які знайомлять нас із тогочасними думками українських кооператорів.

22. VII. 1924 р. РНК ССРСР ухвалює, — „з метою господарського зміцнення с.-г., промислової та кредитової кооперації“, — повернути цій кооперації те майно, що перейшло 1918—1921 рр. на підставі декретів РСФР та інших союзних республік до державних чи муніципальних установ чи до споживчих кооперативних організацій.

22. VIII. 1924 р. ЦВК і РНК ССРСР ухвалюють закон про с.-г. кооперацію. „Всім громадянам Союзу ССР, які займаються сільським господарством або зв'язані з ним промислами і **користуються правом вибору до рад** (підкреслення наше — І. І.), надається право утворити кооперативні об'єднання (товариства, артілі й комуни) з метою: а) спільно провадити с.-г. виробництво й допоміжні в ньому підприємства, б) постачати своїм господарствам потрібні засоби виробництва, в) переробу й збуту продуктів с.-г. виробництва, г) продукції земельних поліпшень (меліорації), д) придбання знаряддя, е) інших заходів, спрямованих до поліпшення сільського господарства“.

„Ці об'єднання можуть одночасно зі здійсненням вищезгаданих завдань, між иншим, провадити в своєму районі кредитові операції в формі приймання вкладів, видачі позик для господарських потреб і посередництва при розрахунках та обслуговувати потреби своїх членів у крамі споживчого призначення, шляхом продажу й видачі його, як плати за продукти с. господарства, що здаються для збуту“.

„С.-г. кооперативні об'єднання можуть утворювати районіві, губерніяльні або відповідні їм союзи, а також відкривати філії“.

„Союзам надається право здійснювати всі заходи й провадити всі операції, які дозволено переводити їх членам, провадити ревізії та всякого роду обсліди організацій, що до них увіходять, організувати й інструкувати первісні кооперативи, скликати зїзди й наради в питаннях с.-г. кооперації“.

„Загальний догляд за діяльністю с.-г. кооперативних організацій належить нар. комісаріатам земельних справ відповідних республік. С.-г. кооперативні організації, що провадять кредитові операції, підлягають, крім того, спеціальному доглядові й ревізії відповідних фінансових органів“.

Як бачимо, законодавець обмежується, думаючи, напевне, й про кредитові операції, такими туманними виразами, як „можуть“, „між иншим“, „провадити кредитові операції в формі приймання вкладів (яких?) і позик (яких?)“. А дозвіл цим самим кооперативам „обслуговувати своїх членів у крамі споживчого призначення“ і зовсім позбавляє можливості рішуче сказати, про що саме йде мова: про організацію с.-г. кредиту чи про торгівлю цукром і оселедцями.

Хоч у законі (ст. 1) й не забуто про „куркуля“ (він не може брати участі в організації кооперативи, бо не користується „правом вибору до рад“), проте 12.XI. 1924 р. Наркозем ССРСР у додаток до цього закону розсилає обіжник, у якому вимагає, „щоб фундатори новоутворених с.-г. об'єднань довели, що користуються правом обирати до рад“. „Щодо с.-г. кооперативних об'єднань, які вже діють і статуту яких зареєстровані відповідним порядком, треба“, — пише Наркозем, — „здержатися від примусового виключення з них членів, що правом обирати до рад не користуються, доки буде оголошена спеціальна інструкція в цій справі“.

Витискаючи „куркуля“ з кооперативи, влада в той самий час покладає на нього великі надії як на вкладника. В той самий час (декрет 25. II. 1925 р.) гарантується таємниця вкладів у кредитових кооперативах.

Закон 22. VIII. 1924 р. не задовольнив партію. XIV Всесоюзна Конференція РКП(б) 3. V. 1925 р. ухвалює, між иншим, такі резолюції:

„За умов вільного товарообігу й переваги дрібного товарного виробництва на селі, кооперація буде основна громадсько-економічна форма зв'язку між державним господарством та дрібним товаро-виробником села. Лише вона може забезпечити державі найбільшу спроможність контролю та регулювання як дрібного с. г. виробництва, так і товарного обігу в країні“.

„Через те кооперативне будівництво набирає тепер виключної ваги“.

„Щоб кооперації якнайбільше охопити всі процеси господарчого життя села, треба надати всім верствам населення, що працюють коло сільського господарства, право брати участь у кооперації“¹⁶⁾.

„А щоб забезпечити керуючий вплив у кооперативній більшості селянства, кооперативні організації всіх форм повинні запровадити до своїх статутів обмеження, що гарантували-б недопущення до правлінь товариств відомих куркулячих елементів“.

„Найнебезпечніша зараз хвороба в кооперації — переплутання функцій різних галузів кооперації (с.-г.-кредитової, споживчої та промислової). Надалі треба суворо розмежувати функції між собою, особливо споживчій та с.-г. кооперації, при чому с.-г. кооперація ні в якому разі не повинна постачати населенню речей особистого вжитку“.

„Таке розмежування функцій — основна передумова до утворення міцної первісної мережі с.-г. та кредитової кооперації. Ця єдина мережа, лишаячися в загальній системі с.-г. кооперації, повинна об'єднати й кредитові й виробничі функції, і посередницькі — збутові та постачальні операції. З коштів, призначених безпосередньо на кредит, ні в якому разі не можна користати для якихось інших операцій, а так само не можна їх використовувати ні в первісних, ні в союзних об'єднаннях, щоб ними відповідати за кредитові капітали інших проявів кооперативної діяльності“.

„С.-г. кооперація повинна розвиватися як у напрямку спец. с.-г. товариств, так і в напрямку с.-г. кредитових товариств“.

„С.-г. кредитові товариства своєю кредитовою діяльністю творять первісну мережу загальної системи організації с.-г. кредиту (з Центр. С.-Г. Банком на чолі), а збутовою роботою, постачальною й виробничою та кооперативним інструктуванням входять вони до системи с.-г. кооперації“.

„Досвід утворення спец. виробничо-збутових с.-г. кооперативних об'єднань виправдав себе: треба його провадити далі та поглибити. Проте спеціалізацію низової мережі треба провадити дуже обережно, зважаючи щоразу на міць мережі та економічні особливості району, щоб не розхитати системи в цілому“.

„За основний тип первісного кредитового об'єднання селянських господарств має бути кредитове т-во з посередницькими функціями. Основну діяльність цих товариств треба спрямувати на притягнення селянських ощадностей вкладками та на кредитові операції“.

„Треба як найширше поставити завдання притягнення коштів самого населення до пайових та інших капіталів с.-г. та кредитової кооперації. У практичній, кооперативній діяльності треба суворо додержуватися гарантованої законом таємниці вкладів“.

¹⁶⁾ Підкреслення наші. — I. I.

„Кредитва діяльність Ц. С. Г. Банку, місцевих с.-г. банків та т-в с.-г. кредиту повинна опиратися безпосередньо на низову мережу с.-г. кредитових т-в“.

„Т-ва с.-г. кредиту треба утворювати не нижче від краевого, губерніяльного маштабу; в своїй діяльності вони можуть так само опиратися і на свої відділи чи агентури й на районні союзи с.-г. кооперації“.

„Органи державної промисловости й державної торгівлі повинні на договірних принципах цілком використовувати систему с.-г. кооперації в справі заготовки сировини та реалізації промислових товарів, потрібних с.-г. виробництву. Державні органи регулювання торгівлі й промисловости повинні уникати таких директив щодо кооперації, які викликали б утратливі для неї операції“.

„С.-г. кооперація повинна покористуватися з поданої їй, згідно з законом про монополію зовнішнього торгу, права самостійно виходити на зовнішній ринок, з тим, щоб як найбільше зацікавити низову кооперацію й кооперативну масу селянства справою розвитку зовнішнього торгу“.

Зміст деяких (на наш погляд, основних) думок, висловлених у цих резолюціях, свідчить про те, що автори їх уже знайомилися з „Положенням об учреждениях мелкого кредита“ (Св. Законів т. XI, ч. II, Устав Кредитный по Прод. 1906 г.) та з зразковими статутами ош.-позичкових та кредитових т-в, оголошеними в „Собр. Указ. и Распоряж. Прав-ва“ 9. грудня 1905 р., і визнають у душі (хоч і пізно), що закони ці заслуговують на те, щоб за ними йти.

Справами с.-г. кредитової кооперації займається далі пленум ЦК ВКП(б) 30. V. 1925 р. На доповідь Молотова ухвала пленуму вимагає особливої уваги питанню „зміцнення й розвитку с.-г. кооперації“ та збільшення основного капіталу ЦСГ. Банку та республіканських с.-г. банків.

Постанови СНК СРСР 15. VI. 1926 р. та ЦК ВКП(б) 19. VIII. 1926 р. вимагають від банків союзних республік та центрів с.-г. кооперації посилення роботи з переведенням основної кредитової сітки, що входить у систему с.-г. кредиту, на статут с.-г. кредитового т-ва з посередницькими функціями (отже використання дореволюційних законів продовжується). Поруч із тим звертається увагу на взаємовідносини між с.-г. кредитом та с.-г. кооперацією. Низове с.-г. кредитове т-во має за цими постановами організаційно зєднувати систему с.-г. кооперації з системою с.-г. кредиту. А саме: організаційно його обслуговує в сфері кредитової діяльності сельбанк, а в збутово-постачальницькій і загального кооперативного інструкування — союзи с.-г. кооперації. Це вже не запозичене, а продукт самостійної творчости післяжовтневих законодавців. Старі закони підходили до кооперативи, як до складного живого організму.

Заразом підтверджується „потреба притягнення союзів с.-г. кредитових т-в до кредитової роботи та поступової організації їх у с.-г. кредитові союзи з посередницькими функціями (себто до того типу, що його скасував закон 27. I. 1920 р. — I. I.) на підставах постанов XIV партконференції“ (див. вище).

7. I. 1927 р. появляється „Положення про с.-г. кредит“, а 18. I. 1927 р. декрет „Про кооперативний кредит“, які примушують насторожитися.

Головні думки „Положення про систему с.-г. кредиту“: 1) На Центросельбанк покладається посередництво інтересів та кермування всією си-

стемою с.-г. кредиту; надається йому право законодавчої ініціативи й вимагається обов'язковий висновок цього банку щодо всіх питань с.-г. кредиту, які розглядатиметься в законодавчих органах СРСР; він же має розробляти загально-союзні плани с.-г. кредиту, керувати кредитово-фінансовою політикою сельбанків союзних республік, погоджувати її з загальною фінансовою та кредитовою політикою СРСР, як і кредитові плани сельбанків союзних республік; на нього покладено постійний догляд за діяльністю сельбанків союзних республік, переведення ревізій та обслід їх із метою виявити їх загальний стан, перевірити виконання ними планів та інструкцій, а також напрямки їх кредитової політики. 2) Роль, яку виконує в усьому Союзі Центросельбанк, у окремих республіках виконують республіканські сельбанки (отже на Україні — Укрсельбанк). 3) Низова кредитово-кооперативна мережа приєднується до установ с.-г. кредиту (себто до системи державної — І. І.); сельбанкам надається право ревізії кредитової роботи кредитово-кооперативних організацій, що їх ці сельбанки кредитують; ці кредитово-кооперативні організації повинні давати сельбанкам звідомлення про свою кредитову діяльність.

Декрет „Про кооперативний кредит“ 1) основну мету й завдання кредитово-кооперативних організацій убаचाє в позичкових та вкладкових операціях; але т-вам надається право переводити й збутово-постачальницькі операції, при умові, що для цього т-ва виділятимуть спеціальні капітали; 2) визнає право т-в організовувати союзи, при чому членами цих союзів можуть бути й кооперативні організації інших галузів, що провадять с.-г. роботу, з умовою, щоб більшість репрезентованого в Союзі кооперованого населення об'єднувалася с.-г. кредитовими т-вами, які входять до даного союзу; характер операцій с.-г. кредитових союзів той самий, що його визначено для с.-г. кредитових т-в (кредитова робота є основна, торговельно-посередницька й виробнича дозволяється лише при умові утворення спеціального капіталу).

Ці два закони (7. І. та 18. І. 1927 р.) до певної міри розв'язали (інше питання, наскільки доцільно) одне з двох болючих питань, навколо яких точилася безугавна боротьба ще від часу видання закону про т-ва с.-г. кредиту, „сельбанки“ (декрет 21. грудня 1922 р.). Це питання: 1) якій системі с.-г. кредиту треба віддати першенство та її лише в житті проводити, — державній чи кооперативній, та 2) кому має належати організаційне керування низовою мережею товариств.

Ідея про необхідність утворення кредитових союзів, кооперативних установ другого, вищого щабля кооперативної кредитової системи, воскресла, мабуть, разом із початком відродження кредитових т-в після погрому 1920 року. В совітських колах боролися три течії¹⁶⁾: 1) кредитові союзи непотрібні, є сельбанки, й цього цілком вистає; 2) сельбанки треба зліквідувати й заступити кредитовими союзами й 3) компромісова.

Представники течії, ворожої кредитовим союзам, уґрунтовують свій погляд або тим, що с.-г. кредитова система є „командна висота“ в пролетарській державі, тому кредит повинен бути в руках держави (т. Порайко),

¹⁶⁾ Про те, як аргументували сторони, обстоюючи свої позиції, див. праці С. Н. Жатісва „С.-Хоз. Кредит“ (Москва, 1924 р.) та П. Височанського „Кооперативний Кредит“.

бо „хто тримає в руках банки, той впливає на сільське господарство“ в напрямку до соціалізму (Шнейдер, представник Центросельбанку); або ж тим, що кооперативна система сама, лише власними силами не в стані задовольнити всі потреби сільського господарства в кредиті. Течія, ворожа системі державних сельбанків, посиляється на бюрократизм цих установ, на їх віддаленість від населення, на те, що ці банки не можуть розвинути вкладних операцій, не сприяють зростові народньої самодіяльності, нездатні виявити та зважити місцевої потреби так, як то може зробити кредитовий союз, і вимагає ліквідації сельбанків. Середня течія вважає за можливе рівнобіжне існування й функціонування обох систем.

Міродатні кола не лишалися осторонь від цієї справи. IX-ий з'їзд КН(б)У визнає, що „завдання, які стоять перед сільським господарством, вимагають далі збільшувати кошти с.-г. банку та наближати установи с.-г. кредиту до людности, зміцнюючи низову сітку с.-г. кредитових товариств та утворюючи на міцній базі райкредитсоюзи“. Отже, з одного боку, „збільшувати кошти с.-г. банку“, а з другого — утворювати „на міцній базі райкредитсоюзи“. Українська економічна нарада приходить до таких висновків (15. I. 1927 р.): в тих округах, де є до того підстави, слід утворити кредитові союзи, а в тих, де не утвориться кредитових союзів, слід організувати окружні сельбанки.

Скінчилася боротьба тим, що лише низовий щабель системи с.-г. кредиту складається виключно з кооперативних організацій (с.-г. кред. т-ва); другий же є кооперативний лише почасти (кредитові союзи), взагалі ж він — державний (сельбанки), а третій — тільки державний (Укрсельбанк). А відсея прийшла й инша недоречність, що надзвичайно ускладнила справу, а саме: низовий щабель системи с.-г. кредиту (системи державної) водночас став і за низовий щабель системи с.-г. кооперації.

В п. 15 „Положення про с.-г. кредит“ (7. I. 1927 р.) читаємо: „Діяльність с.-г. кредитово-кооперативних організацій у галузі с.-г. кредиту визначається „Положенням про кооперативний кредит“. А в цьому „Положенні“ сказано: „С.-г. кред. т-ва та союзи входять у систему с.-г. кооперації і підлягають узаконенням про с.-г. кооперацію“ (п. 1). „Догляд за кредитовою діяльністю кредитово-кооперативних організацій переводять народні комісаріати фінансів союзних республік“ (п. 23). „Право переведення ревізії кредитово-кооперативної організації належить союзові, членом якої є дана кредитово-кооперативна організація. Т-ву с.-г. кредиту та кооперативному банкові, що фінансують кред.-кооперативну організацію, належить право ревізії цієї організації тільки в її кредитовій діяльності“ (п. 24). „Кредитово-кооперативні організації подають звіт та відомості про свою діяльність виключно органам нар. комісаріатів фінансів, союзам, в які вони входять, та товариствам с.-г. кредиту і кооперативним банкам, що їх фінансують“ (п. 26).

Характеристичне оте „виключно“, після якого йдуть назви аж 4-ох ріжного характеру систем-контрольорів.

Виникає само собою питання: Що значить ревізувати (с.-г. товариство) „тільки в його кредитовій діяльності“? Як розмежувати точно в с.-г. кредитовому т-ві з посередницькими операціями (а таке товариство, на думку совітських законодавців цього періоду, мало бути панівним типом)

393400

роботу кредитову та торговельно-посередницьку? Які взаємовідносини можуть складатися між кількома системами на ґрунті переведення цих ревізій?

Таким чином за 5 років роботи в сфері організації с.-г. кредиту не спромоглися законодавці придумати нічого кращого, як піддати майже всі с.-г. кредитові т-ва ревізії й догляду аж із чотирьох боків. До цього-ж треба додати ще й ревізію, яку, само собою розуміється, організує кожне т-во своїми власними силами. Кажемо „майже всі“, бо рідко яке т-во не використає всіх „можливостей“, всіх банкових установ, особливо, коли взяти під увагу, що ні один із цих банків не в силі задовольнити в належній мірі всі потреби цього т-ва.

Кожен, хто собі уявляє (ревізував кредитове т-во або був ревізований, як керманіч цього товариства), що робиться в т-ві, як ідуть його біжучі операції підчас ревізії, та уявляє собі наслідок опікування якоюсь справою з боку багатьох, але один одному непідлеглих органів, — той зможе собі уявити, яким гальмом мав бути цей закон у цій своїй частині для справи розвитку кооперативних установ.

Постановою ВУЦВК і РНК УСРР з дня 13. VII. 1927 р. надається с.-г. кред. т-вам право правити борги з % і пенею з своїх боржників і з їх ручителів адміністративним порядком.

* * *

Середину 1927 р. треба вважати за момент перелому в історії совітського законодавства в ділянці кредитової кооперації. До цього часу хоч законодавець і не давав спокою кооперації (все щось нове вигадував або перефразовував сказане раніш), але загалом ця законодавча діяльність мала характер поступової. Вона поволі розв'язувала руки самодіяльності населення, оскільки взагалі можлива ця самодіяльність в даних умовах. З середини 1927 р. влада та партійна й совітська суспільність починають поволі вертатися до тактики перших днів „жовтня“.

За перший закон на сов. Україні, в якому вже відчувається початок нового наступу на кредитову кооперацію, можна вважати постанову СНК УСРР з дня 18. VI. 1929 р. „Про Фонд довготермінового кредитування с.-г. колективів при Всеукр. С.-Г. Банку“. Утворюється фонд, що призначається на кредитування усупільнених процесів виробництва у с.-г. колективах. Джерела фонду: 1) спец. асигнування за державним бюджетом УСРР, 2) відрахування з зисків Всеукр. С.-Г. Банку та інших його коштів; 3) відрахування всеукр. спілок с.-г. кооперації як із зисків, так і з інших джерел; 4) інших прибутків, у тому й з Фонду при Центр. С.-Г. Банку Союзу ССР.

Установи с.-г. кредиту кредитують коштом цього фонду с.-г. кооперативи, що є членами с.-г. кредитових кооперативних т-в і увіходять у систему колективізації. Такі самі фонди утворюється й при другій ланці системи с.-г. кредиту (сільбанки). Характеристичною рисою цього закону є заборона кредитувати індивідуальні господарства: колективи, одержавши позики з цього фонду, не сміють розподіляти їх між своїми членами.

Другий із черги удар завдав кредитовій кооперації закон із 30. I. 1930 року „Про кредитову реформу“.

Цей закон заборонив кооперативним організаціям відпускати товари та робити послуги одна одній на кредит. „Цей кредит замінюється виключно банківським кредитом“. Далі визнається за необхідне „ліквідувати філії Всерос. і Всеукр. кооперативних банків та тісніше зв'язати роботу цих банків із Держ. Банком“ (ст. 6.).

Розд. IV. цього закону присвячується питанням реорганізації с.-г. кредиту. Центр. С.-Г. Банк СРСР реорганізується на Всесоюзний с.-г. кооперативно-колхозний Банк. Республіканські банки (отже й Укрсельбанк), краєві й обласні с.-г. банки (сельбанки) перетворюються на філії Всесоюзного с.-г. коопер.-колх. Банку, діючи під єдиною кермою управи Банку. Банкові установи, нижчі від краєвих і обласних, а також с.-г. кредитові союзи ліквідується. Українська контора Банку (себто колишній Укрсельбанк) може мати не більше 3 підлеглих їй філій.

Отже щодо втрат кредитової кооперації, то вони дуже значні: 1) Українбанк тратить усі свої філії, а сам „тісніше зв'язує“ свою роботу з Держ. Банком та 2) ліквідується кредитові кооперативні союзи.

Але кредитова кооперація, на перший погляд, остаточно ще не ліквідується. Ст. 14 закону каже: „Низовим щаблем системи с.-г. кредиту є с.-г. кредитове т-во“. Але ці т-ва повинні бути „реорганізовані“. Як саме — цьому питанню присвячено 9 статей закону. Вчитавшись в те, що в цих 9 статтях написано, не можна не прийти до висновку єдино правдивого, а саме, що й кредитові кооперативи першого щабля, як кооперативи, цей закон уже знищив. Позбавив їх права провадити товарів та виробничі операції. Це, розуміється, ще не ліквідація кооператив. Але в сфері тих операцій, що їм іще залишені (кредитові), переведено їх на ролі контор різних державних установ, зроблено лише виконавцями доручень цих установ. Витягнуто з них суть, дух, серце кооперативи, а полишено їм саму форму.

За логічний наслідок цього закону треба вважати постанову СНК з дня 26. VII. 1930 р. Кооперативні організації, — вимагає ця постанова, — мусять ліквідувати взаємну заборгованість по товарових операціях та виконанню послуг на кредит. Кредитори повідомляють банк, у якому мають контокорентний рахунок, про своїх боржників та суми їх заборгованості, а банк шляхом переписування сум із рахунку на рахунок, в міру можливості, ліквідує цю заборгованість.

За наступний етап на шляху до остаточного знищення кредитової кооперації треба вважати оголошення закону 13. XI. 1930 р. „Про передачу Всерос. та Всеукр. кооперативними банками Всесоюзному с.-г. кооперативно-колхозному Банкові фондів довготермінового кредитування с.-г. кооперації, а також запасових капіталів і сум пасивних вкладів с.-г. кооперації“. Фонди ці й капітали поступають у розпорядження Всесоюзн. с.-г. к.-к. Банку, що заступає колишній Центр. с.-г. Банк. Цьому таки банкові всі кооперативно-колхозні організації повинні передавати у формі спеціальних вкладів свої відчислення у запасний капітал.

Фонди при Всесоюзн. с.-г. кооперат.-колхоз. Банку призначаються на кредитування організацій нової с.-г. кооперативно-колхозної системи. Фонди інших кооперативних систем утворюються при Всерос. кооперативному та Всеукр. кооперативному банках.

Операції цих останніх двох банків по кредитуванню кооператив переводяться через місцеві філії Держ. Банку, на підставі договорів, що їх заключають ці банки з Банком Державним. Отже установи низової мережі кооперації в справах кредиту відгороджуються від центральних кооперат. кредитових установ непереможними фортецями в постаті філій Державного Банку.

Фонди при вище зазначених трьох банках поділяється на загальні та спеціальні. Спеціальні фонди складається а) з обов'язкових щорічних відчислень у розмірі не менше 5% чистого зиску союзів і центрів, б) із відчислень із чистого зиску низових організацій, якщо таку повинність покладають на них постанови відповідних центрів, в) з відчислень із чистого зиску кооперат. банків. Крім цього закон передбачає, що всі кооперативні організації повинні передавати свої відчислення у запасний капітал як спеціальні вклади в Центральні банки „по належності“ (Всерос. та Всеукр. кооперативні банки, Всесоюзний С.-Г. К.-К. Банк). А ці банки 40% суми одержаних таких „вкладів“ мусять поміщати в державні та гарантовані урядом %-ові папери. — Таким способом низова мережа кооперативних установ та їх союзів мала збезсилюватися грошово.

Але після оголошення свіжіншого закону з дня 5. XII. 1930 р. (отже менше, ніж через місяць), — постанови ЦВК СССР „Про передачу Держ. Банкові Союзу ССР довготермінового виробничого кредитування с.-г.-ва“, — не стало й самих тих установ, що ці капітали серед населення збирали та державі віддавали. Цей закон передає кредитові функції районних с.-г. кредитових товариств філіям Держ. Банку; самі ці т.-ва перестають самостійно існувати і їх приєднується з усіма активами й пасивами до районних філій Держ. Банку.

У зв'язку з законом 5. XII. 1930 р. стоїть постанова НКЮ УСРСР з дня 10. I. 1931 р. Одна з статей цієї постанови звучить так: „Поскільки до районних філій Всеукр. контори Держ. Банку СССР перейшли від районних с.-г. кредитових кооперат. т.-в їх кредитові функції і самі т.-ва приєднано до цих філій із усіма активами й пасивами, вважати, що до районних філій Держ. Банку перейшло й право тих т.-в неспірно правити борги з їх боржників-позичальників адміністраційним порядком“ (таке право давала т.-вам постанова ВУЦВК і СНК УСРСР 13 липня 1927 р.).

5. XII. 1930 кредитова кооперація, не маючи за весь час і однієї хвили спокою (все її так або інакше „реорганізували“), прийшла, нарешті, на те саме місце, на яке поставив її закон 27. I. 1920 р. і якому імя — небуття. Коло замкнулося.

В перші роки панування совітської влади кредитової кооперації на Україні, як знаємо, не існувало зовсім, — ні формально, ні по суті. В другий період відновилися її форми, але наповнено їх таким змістом, який мало має спільного з тим, що звикли ми називати кооперацією. Закон 5. XII. 1930 р. розбив і ці форми й перед нами знову відкрилося голе поле, вкрите уламками колишньої організації.

До рішення, втіленого в законі 5. XII. 1930 р., прийшли не зразу. Неприхильний до кредитової кооперації настрій зростав довший час.

Большевицька література, особливо періоду колективізації, багато присвячує місця питанню про необхідність боротьби з куркулем. Видається спеціальні закони, що мають захищати від нього кредитові кооперативи. Одним із останніх творів цього порядку була постанова РНК СРСР з дня 16. III. 1931 р., яка, між иншим, наказує: „не можуть бути членами с.-г. кооперат. об'єднань куркулі й інші особи, що їх позбавлено прав виборів до рад“. Але все це не давало бажаних наслідків: кредитові кооперативи не обмежували склад своїх членів самим „бідняцьким“ елементом села. Принаймні так твердять різні большевицькі обсліди. Зміст одного з них подає стаття Цекановського і Г. Мілюшова „Кого кредитувала й об'єднувала система с.-г. кредиту на Україні в 1928—1929 р.“¹⁷⁾. Матеріал для статті взятий з вибіркового дослідження переведеного Укр. сел. банком. Автори звертають увагу на те, що „всетаки не менше 50% бідняцьких господарств поза кредитовою кооперацією“, що в кредитових кооперативах спостерігається розмірно дуже високий рівень „кооперування зверхніх шарів села, в тому числі і куркулів“, а це „свідчить про те, що система с.-г. кредиту, зокрема її низова периферія, з тим завданням (кредитуванням бідноти. І. І.) не впоралася“, „не виконала директив уряду“ (уряд наказував видати в кредит бідноті 62% всіх коштів, призначених для кредитування індивідуального „сектора“, а кооперативи видали 41—42%); що кредитування „куркулів“ „сигналізує те, що не все гаразд в окремих ланках низівки, засміченій клясово чужим елементом, та про недостатній контроль над такими товариствами з боку керівних кредитових ланок і місцевих партійних і радянських організацій“. А тому: „Це ставить питання про ґрунтовний перегляд керівних кадрів кредитової системи; кредит треба спрямовувати виключно в інтересах соціалістичного будівництва та наступу на куркуля“.

Друга обставина, що прискорила час смерті кредитової кооперації, криється в тому, що партії з колективізацією пощастило: завдяки енергії, яку проявили агенти партії в самому селі, темпи колективізації несподівано прискорились і плани навіть перевиконано. Що робити з кредитовою кооперацією, коли переведеться колективізацію, про це творці її думали раніш. Дещо й писали про це. Наведемо деякі приклади цього писання та йркувабь.

Вже в середині 1929 р.¹⁸⁾ виникає питання про те, щоби „замість декількох розпорощених с.-г. кредитових т-в у районі діяльності МТС утворити єдину міцну банківську установу, що центр її там само, де й центр МТС. Район діяльності такої банк. установи збігається з районом діяльності МТС. Кредитування кооперативної маш.-тракторної станції провадиться через кушчеве об'єднання“. Від цієї „єдиної міцної банк. установи“ функція збуту та постачання відбирається. „С.-г. машини МТС набувають безпосередньо на базисних склепах. Машинопостачання, як функція с.-г. кредитового т-ва, відпадає“. „Коллективи, через своє кушчеве об'єднання, здають свою товарову продукцію безпосередньо окружним заготовчим організа-

¹⁷⁾ „Больш. Укр.“, 1930 р., № 7.

¹⁸⁾ „Больш. Укр.“ за липень 1929 р., ст. 67—68.

ціям“, а „усі розрахунки за здану продукцію провадять через банківську установу, що є у районі діяльності МТС“.

До тієї самої теми звертається А. Нурінов у вересні 1929 р.¹⁹⁾ „Функції збутово-постачальницькі мають бути вилучені з кредитових т-в, а останні переведені на становище виключно фінансових організацій“. „До складу членів кредитових т-в мають входити усі виробничі об'єднання, спец. районів т-ва і колгоспи. За такого стану найдоцільніше масштаб роботи кред. т-ва визначити розміром цілого адміністративного району“. А що в адмін. районі є декілька кредитових т-в, то слід „надати функції кредитового районного т-ва тому з них, що перебуває в районному центрі, сконцентрувати у ньому всі капітали, що належать кредитовій кооперації, а самі апарати кредитових т-в реорганізувати на товариства спеціальні“. „З утворенням МТС“, — настоюють автори збірника „Маш.-тракт. станції на Україні“²⁰⁾, — „роля кредитових т-в має зійти на розрахунковий апарат станції щодо банківських операцій“. Утворення цих районних банків вимагає XI Зїзд КП(б)У, що відбувся в червні 1930 р. Ще рішучіше підходить до питання „Економ. Жизнь“ (№ 151, 28. VIII. 1930).

„Одним із найгостріших питань, що виникають у зв'язку з ліквідацією округ, є питання про районний кредитовий центр. Як відомо, тут фігурують два варіанти: НКФ ССРС, НКЗем та Союзколгоспбанк уважають за необхідне ухвалити мішану систему єдиної кредитової установи району, залишивши для промислових та міських центрів філії Держбанку, а для с.-г. районів — с.-г. кредитові т-ва. За другим варіантом (НК РКІ та Держбанк, яких підтримують НКФ РСФСР, а також керівні органи низки республік та областей: УССР, БССР, Північ. Кавказу, Сибіру, Зах. області, Татарської, Башкирської, Кримської АССР та ин.) с.-г. кредитові товариства має бути скрізь ліквідовано і їх функції передано районним філіям Держбанку“.

Ясно, що це питання виникло не так „у зв'язку з ліквідацією округ“, як унаслідок ліквідації індивідуального сільського господаря й заміни його колективним. Бо, дійсно, коли Держбанку неможливо було безпосередньо підійти до мільйонів індивідуальних сільських господарів із кредитом та з збиранням дрібних селянських вкладів і треба було якось миритися з існуванням селянської кредитової кооперації, то з утворенням колгоспів ці труднощі перестають існувати: справу можна так поставити, що у Держбанку може залишитися стільки клієнтів по активних операціях із селом, скільки буде в його районі діяльності колхозів. А таке число клієнтів може безпосередньо обслуговувати не тільки районний Держбанк, але й окружний. Щодо депозитових операцій, для розвитку яких потрібні такі народні організації, як селянські кредитові кооперативи, то з засади було ясно, що на розвиток цих операцій надіятися нема чого: околгосподарене населення вкладів не дасть. А коли так, то чогож турбуватися про те, що Держбанк, замінивши собою кредитові кооперативи, не зможе розвинути на селі вкладних операцій? Автор статті, що її цитується, говорить і про це. Він каже: „Є один спеціальний момент у роботі с.-г. кредитових товариств, що виправдував самостійне існування с.-г. кредитової системи. Йде мова про до-

¹⁹⁾ „Б. У.“, 1929 р., № 17—18.

²⁰⁾ „Маш.-тракт. станції на Україні“, вид. „Книгоспілка“, 1929 р.

даткову мобілізацію коштів індивідуальних товаропродуцентів шляхом їх кредитового кооперування. Розуміється, для філії Держбанку це джерело додаткової мобілізації коштів виключається. Але, поперше, значіння його, як одного з ресурсів кредитування сільського господарства, було мізерним, а, по-друге, по мірі росту колективізації воно засуджено на зникнення”.

Невідомо вже навіщо, але наводиться ще й такі аргументи, які мають переконати читача в тому, що с.-госп. кредитові т-ва треба ліквідувати. А саме. Держбанк обслуговує, як відомо, не лише, т. зв. промислові райони, але й сільське господарство. Досі Держбанк у операціях обслуговування сільського господарства спирався на свої окружні філії, а за допомоговий апарат служили йому сільсько-господарські кредитові товариства, що виконували розрахунково-касові доручення банку (як приклад, наводиться розмір оборотів Держбанку з 107 с.-г. кредитовими т-вами Північного Кавказу: за III квартал 1930 р. обороти по кореспондентським дорученням Держбанку на ці товариства творили в загальній сумі 102 міль. крб., а власні операції цих товариств — 22 міль. крб.). Але, перше, праця з товариствами через кореспондентські рахунки ніби-то збільшує видатки (адміністративні та операційні) банку та аж на 60% проти того, що коштувала б робота через філії Держбанку, які мали б заступати с.-г. кредитові товариства, а друге, — товариства ніби-то дуже недисципліновані установи, а тому тяжко їх послугами користуватися.

Дивним видається твердження про ті 60%. Виходить, що відкрити й утримувати 107 філій Держбанку замість ліквідованих 107 товариств обійдеться дешевше, ніж заплатити цим т-вам певну винагороду за виконання кореспондентських доручень банку, товариствам, які мають свій готовий апарат, на утримання цього апарату від держави нічого не вимагають та які виконують разом і іншу, дуже потрібну й важливу, для Державного Банку непосильну працю мобілізації вкладів. Як цього можна досягти, коли банк, організуючи свої філії на місці ліквідованих товариств, матиме на увазі ті лише операції, які для нього виконували, як кореспонденти, кредитові товариства, — це секрет авторів проєкту нового розгрома кредитової кооперації.

„Висновок із цього один“, каже той самий автор: „с.-г. кредитові т-ва має бути замінені районними філіями Держ. Банку (підкреслення автора проєкту). Щож торкається верхніх ланок с.-г. кредитової системи, Союзколгоспбанка, то в разі ліквідації с.-г. кредитових т-в вони гублять базу для самостійного існування і повинні бути злиті з Держбанком“.

Для нас, що живемо поза межами ССРСР, дивно здається ця логіка: Держбанку потрібні філії аж у селах, а тому... сільські кооперативні кредитові товариства повинні бути в декретному порядку знищені... Повинні бути знищені установи кооперативні, себто, як ми звикли думати, вільні, що ні в кого на службі не перебувають, нікому непідлеглі, лише самі вирішують питання: жити чи діяльність свою припинити; установи з таким трудом відбудовані, так тісно звязані з господарством широких мас населення.

5. XII. 1930 р. зробила влада той саме висновок, що проєктується у вищенаведеній статті, але, як знаємо, зовсім не тому, що послуги товариств, як кореспондентів, ніби-то викликали зайві адміністративні видатки, а тому, що підчас рішучого, останнього наступу влади на „куркуля“ з ме-

тою знищити його „як класу“ кредитовим кооперативам, дійсно, не було вже що робити. Розміщувати свої кошти по колгоспах держава може й через своїх службовців (Держбанк), а для мобілізації коштів населення, потрібних колгоспам та державі, зовсім не треба кредитових кооператив, бо ця робота з неменшим успіхом можуть переводити й колгоспи.

За актом руйнуючим прийшов, за пів року, акт творчий, ухвала Ради НК СРСР з дня 12. VI. 1931 р. про „Порядок і джерела довготермінового кредитування колхозів“. Наведемо деякі головніші думки цієї ухвали.

Передані Державному Банкові кошти Союзколхозбанку та с.-г. кредитових т-в об'єднуються в єдиний фонд довготермінового продукційного кредитування сільського господарства. Фонд цей поповнюється внесками колгоспів та інших організацій, а також спеціальними асигнуваннями по державному та місцевим бюджетам.

Довготермінове кредитування колгоспів за рахунок фонду переводиться Державним Банком на підставі річних і кварталних планів довготермінового продукційного кредитування колгоспів, а ці плани розробляє Колгоспцентр СРСР; Нарком Земельних справ СРСР представляє їх на затвердження РНК СРСР. Плани мають містити в собі розподіл кредитів по союзних республіках та передбачати притягнення певної суми власних коштів колгоспів у ті підприємства, що кредитує держава, для збільшення товарності колгоспної продукції.

Кошти спрямовується: а) по лінії спеціалізованих колгоспних господарчо-оперативних центрів „Молококолгоспцентр“, „Свиновод“ — „Семеновод“ — „Птицевод“ — і т. д.) та б) іншим підприємствам колгоспного господарства, що їх спеціальні колгоспні центри не охоплюють.

Кредити першого виду спрямовують товарним фармам вищезгадані центри. Умови, на яких ці кредити призначається, передбачають об'єм будівництва, взагалі продукційних видатків, розмір власних коштів, що їх вкладає колгосп у справу; розмір кредиту, зобов'язання колгоспу здати товару продукцію (вироби).

Ці колгоспні центри розподіляють кредити по краях (областях), районах та окремих колгоспах.

Кредити на набуття засобів виробництва видає Державний Банк виключно в формі цільових позик під довготермінове зобов'язання колгоспів.

Районові Земельні Відділи разом із районними колгоспними союзами мають право пропонувати Державному Банкові скорочувати або й закривати кредити та переводити дотермінове стягнення виданих позичок.

Державний Банк може припинити чи скоротити кредитування колгоспу а) в разі несвоєчасної сплати термінових платіжів, б) в разі невиконання колгоспом інших прийнятих у позичці обов'язків, в) в разі використання позики не по призначенню.

Просрочені позики стягає Банк судом. На покриття таких позик ідуть а) суми, що належать колгоспові за здані товари, б) суми на біжучому рахунку колгоспу, в) суми від продажу іншого майна колгоспу.

Колгоспцентр СРСР відповідає за організацію й належне поставлення фінансового господарства колгоспу. Зокрема має бути забезпечене складання всіма колгоспами виробничо-фінансових планів і заведений систематичний догляд за їх виконанням з боку райколгоспсоюзу.

Державний Банк стежить за вживанням колгоспами виданих їм позик по призначенню. Колгоспи повинні представляти Державному Банкові свої виробничо-фінансові плани та фінансові звідомлення за формами, що їх затвердить НКЗ СРСР по згоді з Державною плановою Комісією СРСР.

Заготовчі організації зобов'язані, розраховуючися з колгоспами, одночасно з прийняттям продуктів, видавати платіжні накази на філії Держ. Банку, в яких колгосп має біжучий рахунок, або ж платити готівкою, по згоді з колгоспом.

Так за цим законом організується в СРСР та в УРСР с.-госп. кредит.

Як же в дійсному житті відбудовувалася кредитова кооперація, що зробили, чого практично досягли держава й населення за період, що його охоплює вищенаведене законодавство? Відповіді на ці питання присвячуємо наступний розділ.

III. ДОСЯГНЕННЯ І СТАН КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАЦІЇ.

Декрет 18 жовтня 1921 р. й наступні, що їх зміст ми подали вище, відновили с.-г. кооперацію як самостійну систему. Частина товариств починає провадити не тільки товаро-посередницькі та виробничі операції, але береться й за банківські (вклади, операції позичкові).

Зведений на 1. X. 1927 р. баянс 1345 товариств рівнявся 120 міл. карб.

Пересічний їх баянс (на 1 товариство) зростав так:

На 1. X. 1924 р. крб. 18.519;	На 1. X. 1926 р. крб. 56.913;
На 1. X. 1925 р. крб. 38.273;	На 1. X. 1927 р. крб. 89.471.

Рух сум по головних статтях баянсу т-ва був за цей час такий (на тисячі крб.):

	АКТИВИ				ПАСИВИ				
	позики	дебітори	товари (власні)	майно	пайовий капітал	інші капітали	позики	вклади	кредитори
На 1. X. 24	3,7	1,9	4,2	6,8	0,6	6,7	5,4	0,2	4,3
„ „ 25	12,8	6,0	6,2	8,6	1,4	8,6	16,1	0,4	9,8
„ „ 26	20,1	6,4	7,0	8,2	2,1	10,4	21,1	1,2	9,3
„ „ 27	41,5	9,9	11,3	7,6	3,2	12,8	38,4	2,7	18,5

Мережа с.-г. кредитових товариств, за даними на 1, IV. 1928 р., складалася аж із 1768 сіткових та 717 позасіткових т-в²¹).

Стан цих т-в на цей час був такий:

Пересічно на 1 товариство в крб.²²):

²¹) Як сіткові, так і позасіткові т-ва однаково провадили кредитові операції, але перші були включені в низову мережу с.-г. кредиту, а другі залишалися поза нею. Кількість позасіткових кредитових товариств зменшувалася таким способом, що одні з них поступово включалися в низову мережу т-в сіткових, другі перетворювалися в спеціальні с.-г. товариства (товариства без банківських функцій). 1570 сіткових товариств (на 1. X. 1927 р.) об'єднувало 1.100 тис. членів — 19,5 проц. усіх сел. дворів України (І. Подольський. „С.-г. кредит“, ст. 102).

²²) Цифрові дані в різних авторів, що на підставі їх праць ми складали цю таблицю, різні; тому треба подані тут цифри вважати за приблизні.

	Сіткові		Позасіткові	
		%		%
Баланс	93.726	100	27.888	100
Актив (гол. статті):				
Товари: постачання	17.792	19,0	6.132	22,0
„ збут	4.328	4,5	2.311	8,2
Позики видані: короткотермін.	17.003	18,2	3.617	13,0
„ довготермін.	14.006	14,9	3.870	13,9
Пасив (гол. статті):				
Вклади	5.371	5,7	1.125	4,0
Позики	38.575	42,1	9.038	32,4
Членів на 1 т-во	719,4	—	304,8	—

За даними на 1. X. 1928 р.²³⁾ сіткових товариств нараховувано вже 1903, що обслуговували 1.539 тис. членів, закрредитували цих членів на суму 116,0 міл. крб. та мали вкладів на суму 8,6 міл. крб.

І вищенаведені суми пересічного балансу й ця таблиця свідчать про досить швидкий зріст оборотів товариств; але з цих таки даних видно й те, що цей зріст відбувався головним чином за рахунок позичених коштів, а не вкладів і не товариських капіталів. Сума вкладів у товаристві не становила й 3% його балансу (на 1. X. 1927 р.) проти 31% в ощадно-позичкових та 48% в кредитових товариствах 1913 р. Товариства живуть за рахунок державних коштів. Основний їх кредитор — держава. Вони лише розподіляють серед людности ті кошти, що їх від держави одержують. Вони виконують лиш одне завдання кредитової установи — розміщення кредитів у господарствах, що кредиту потребують, — і в дуже незначній мірі виконують друге завдання — мобілізацію дрібних капіталів, розпорошених у мільйонах окремих господарств, де ці капітали лежать без руху.

Але й перше завдання ці товариства виконують млявіше, ніж товариства 1913 року: сума виданих позик творить 46,9% балансу (на 1. X. 1927 р.) проти 87% 1913 року.

Державними установами, через які держава передавала кред. т-вам кошти у формі позик, були головним чином сельбанки. Банки ці були, так би мовити, установою другого, вищого щабля в системі, що має обслуговувати кредитом селянське господарство. Цей тип кредитової установи створено в УССР, як відомо, на підставі декрету 24. I. 1923 р. (після декрету уряду СССР 21. грудня 1922 р.).

На 1. X. 1927 р. функціонувало 8 сельбанків та 3 філії Укрсельбанку. Склад їх за декретом, як ми вже знаємо, мішаний: державні установи, кооперація та окремі особи (селяни). Але в дійсності це лише формально: по балансу на 1. VII. 1926 р. груп державних пайщиків належало в системі цих банків із капіталу в сумі 10.028,5 тис. крб. аж 89,4%, а з капіталу в сумі 20.592 тис. крб. на 1. VII. 1927 року — 88%. Отже в дійсності система сельбанків є система державна, яка охоплює собою другий щабель системи сільсько-господарського кредиту.

²³⁾ „Україна“, Стат. Збірник, 1929.

За даними на 1. X. 1927 р. збірний баланс цих банків становив 88.996,1 тис. крб., а на 1. X. 1928 року 245.007 тис. крб., із них капітали 26,3 міль., позики 133 міль., вклади 14,3 міль. крб. (5,8%).

— Джерела їх оборотних коштів були такі (за даними на 1. I. 1926 р.):

	Тис. крб.	‰
Основні капітали	10.592,5	15,9
Спеціальні та інші капітали	2.172,1	3,3
Вклади та біжучі рахунки	2.682,2	4,0
Позики (всіх видів):		
В Укрсельбанку	39.084,0	58,6
В Держ. Банку	1.339,6	1,9
Інші пасиви	10.675,8	16,3
Разом	66.540,2	100,0

Отже й тут, розглядаючи систему сельбанків, треба сказати те саме, що мусіли ми сказати про діяльність організацій першого ступня системи с.-госп. кредиту, про с.-госп. кредитові товариства: ролія сельбанків у справі притягнення так званих „чужих“ коштів, коштів із широкого грошового ринку — цілком мізерна (вклади та біжучі рахунки становлять лише 4% балансу, на 1. X. 1928 року 5,8%). Сельбанки живуть на кошти, які одержують (головним чином через Укрсельбанк) від держави (позики, основний капітал). Це не банки в справжньому розумінню цього слова, а лише роздільні державних коштів серед низових товариств системи сільсько-господарського кредиту.

Сельбанки кредитують не лише с.-госп. кредитові товариства, але й колективні господарства, с.-госп. союзи, різні державні установи та ин.

Серед артикулів призначеного сельбанками своїм клієнтам кредиту звертає на себе увагу кредитування в основні капітали: цей артикул становить дуже помітну суму — 23,2% загальної суми призначених кредитів.

Щоби завершити систему с.-г. кредиту на Україні, дня 8. листопада 1923 р. затверджено статут центральної установи цього кредиту, Укрсельбанку, який розпочав свої операції 27 листопада 1923 р. і мав об'єднувати діяльність губерніяльних товариств с.-г. кредиту (сельбанків).

„Укрсельбанк“, — каже постанова раднаркому України з дня 7. II. 1924 р., — „є самостійна кредитова установа, що існує на підставі спеціального законодавства та свого статуту і перебуває під загальним керівництвом законодавчих органів УСРР. Як і всяку акційну установу, Укрсельбанк контролюють Наркомфін та Держбанк. Практичну свою роботу Укрсельбанк здійснює, керуючися планами Держплану. Свої операційні плани Укрсельбанк складає, зважаючи на кошти, що він їх має, та чергові й невідкладні сільсько-господарські заходи, не виходячи з рамок тих планів, що їх установить Держплан УСРР“.

Таким чином і в цій установі ми маємо один із органів державної управи.

Фундаторами банку були: Державний Банк, НКЗем УСРР, НКФ УСРР, губсельбанки, Сільський Господар, Всеукраїнське товариство насінництва, Село-Техніка, Цукротрест, Уккредгоспотрест, Укрдержспирт, Українбанк.

За даними на 1. X. 1927 р. з загальної суми акційного капіталу в сумі 24,6 міл. крб. кооперації належало лише 0,43 міл. крб.

Баланс банку виносив на цей час 123.245,2 тис. крб. З них на вклади (по пасиву) припадало 4.427,3 тис. крб. (3,6%).

На 1. X. 1928 року баланс Банку збільшився до 200.380 тис. крб., при сумі вкладів 11.895 тис. крб.²⁴⁾.

Згідно з директивами РНК (постанова 7. II. 1924 р.) Сіл.-госп. Банк, агентом якого на Україні був Укрсельбанк, повинен кредитувати всі галузі сіл.-госп. об'єднань; після колективів та сіл.-госп. кредитових товариств найперше кредитується селянські комітети взаємодопомоги. Довготермінові позики (до 5 років) Банк видає за рахунок спеціальних коштів і найперше на утворення основних капіталів с.-госп. товариств першого щабля та на кредитування с.-госп. виробничих об'єднань. Розмір позик у основний капітал с.-госп. кредитових товариств — до 2000 крб. на товариство (з 6% річних, на час до 5 років із щорічною, починаючи від другого року, сплатою рівними частками). Довготермінові позики другої черги — позики районним с.-госп. спілкам, до 5000 крб. на окрему спілку на термін до 3 років. Позики мали видаватися й окремим господарствам, які виявили себе рентабельними та ініціативними.

Закінчуючи характеристику Укрсельбанку, треба зазначити, що одним із пайщиків цього банку є Центросельбанк (московський, всесоюзний банк с.-госп. кредиту), який мав у своїх руках акцій Укрсельбанку на суму 2,7 міл. крб. (на 1. X. 1927 р.) і який займає в житті Укрсельбанку дуже поважне місце, як кредитор, або, краще сказати, як передавець до каси Укрсельбанку загальнодержавних коштів, призначених для обслуговування потреб сільського господарства; так, напр., за даними на 1. X. 1926 р. з загальної суми оборотних коштів 63.934,2 тис. крб. Укрсельбанк мав у формі, сказати-б, „позик“ 34.006,1 тис. крб., тобто більше їх половини.

Тяжко пояснити, навіщо саме, але Укрсельбанк мав, повинен був мати акції Центросельбанку, як останній, з свого боку, мав акції Укрсельбанку. Взагалі хоч на території України може й можна вважати Укрсельбанк за центральний банк с.-госп. кредиту, але в цілому ССРСР є він лише республіканський банк, себто краєвий, а центральним у дійсності є всесоюзний Центросельбанк, через який він одержує значну частину асигновань від держави й від якого він знаходиться у великій фінансовій залежності.

Ми бачимо, що система с.-госп. кредиту в частині другого та третього своїх щаблів є система державна (районові сельбанки та Укрсельбанк) і лише низова її мережа (с.-госп. кредитові товариства) — кооперативна.

Але ця державна система мала на Україні свого конкурента, з яким вона довго й уперто боролася. Конкурент цей — районні об'єднання кредитових товариств, районні кредитові союзи. На 1. X. 1927 р. існувало вже 8 кредитових союзів, від 1. X. 1927 р. — 18.

За даними на 1. X. 1927 р. збірний баланс 8 кред. союзів становив 26.383 тис. крб.

Клієнтура цих установ складалася з с.-госп. кредитових товариств

²⁴⁾ „Україна“. Стат. зб., 1929 р.

(більше 60%), але були серед неї й колгоспи, с.-госп. союзи, державні установи та ин.

Кредитові союзи, як установи довготермінового та коротко-термінового с.-госп. кредиту, свого кооперативного центру (організації третього щабля) не мали. Ролью такого центру відігравав для них державний Укрсельбанк і, почасти, Українбанк.

Система кредитових установ, яку оце ми розглянули, має на увазі потреби сільського господаря, це є система сільсько-господарського кредиту.

Паралельно з нею повстала й поширювалася ще й инша — система кооперативного кредиту кустарно-промислової кооперації, яка має на увазі задоволення потреб у кредиті ремісника, кустаря та дрібного промисловця.

Кредитові кооперативи, що мали обслуговувати цю верству населення, прибрали собі форму ощадно-позичкових товариств, при чому товариств універсальних, — із кредитовими, промисловими та збутовими операціями.

Кількість цих товариств зростала так: на 1. XI. 1923 р. було їх 78, а на 1. VII. 1927 р. 207, які обслуговували 66.629 фізичних осіб — членів, на 1. X. 1928 р. 306 т-в зі 110 тис. членів²⁵⁾.

Утворюються вони по всіх округах України, але переважно на Правобережжі.

Зведений баланс 197 ощадно-позичкових товариств на 1. VII. 1927 р. становив 7.875,3 тис. карб.

Пересічний баланс одного цього виду товариства становив 39,8 тис. крб. Сума вкладів виносить 13,5%, отже значно більше, ніж в установах сіл.-госп. кредиту.

Промислова кооперація утворила й свої районні союзи, себто організації другого щабля. На 1. XI. 1923 р. їх було 16 (всі без банківських функцій), а на 1. IV. 1928 року 30²⁶⁾.

Ця промислова кооперація мала за свій окремий всеукраїнський центр — Українкустарспілку (установа третього щабля). Ця центральна установа примушена була, внаслідок свого тяжкого фінансового стану, ліквідуватися, й систему кустарно-промислової кооперації приєднано в 1925 р. до Сільського Господаря, який перебрав на себе організаційний та операційний бік справи, а за кредитовий центр цих товариств став Українбанк.

Але думку про власні, спеціально для промислових ощадно-позичкових товариств кредитові центри, окремі центри цієї піди окремої системи не залишено. Виникли об'єднання другого щабля — з кредитовими функціями — районні кредитові союзи ощадно-позичкових (промислових) товариств. Виникли вони тим способом, що деякі з районних спілок промислових товариств перетворилися в кредитово-промислові союзи; функції кредитових установ були їм надані лише в 1927—1928 році. Їх кредитові операції в формі видачі грошових позик у цьому році були дуже незначні й регулярного характеру не мали. В помітнішому розмірі кредитові операції їх переводилося в формі товарних кредитів.

Змагання усамостійнити систему кустарно-промислової кооперації, цілком розірвати зв'язок її з іншими системами привело до утворення на-

²⁵⁾ „Україна“. Стат. зб., 1929.

²⁶⁾ „Хоз. Укр.“ 1928 р., № 11.

ново центральної установи цього виду кооперації, установи, відомої під назвою Вукопромкредитсоюзу. В цій установі хочуть бачити і центральний банк кустарно-промислової кооперації. Але виконувати таку роль цей центр, очевидно, не мав сили; це видно з того, що установи кустарно-промислової кооперації кредитував Державний Банк, а головним кредитором їх був Українбанк.

Дві системи, що їх ми розглянули, мають, сказатиб, спеціальний характер, спеціальну ділянку, спеціальну клієнтуру. Але повстала ще й третя система кооперативного кредиту на Україні, система, яку ніби то завершує всеукраїнський кооперативний банк — Українбанк.

Банк цей засновано в 1922 році. Це банк акційний. Акціонерами й клієнтами банку за статутом його можуть бути кооперативи всіх галузів та всіх шаблів. Отже це банк, так би мовити, міжкооперативний.

За даними на 1. X. 1927 р. акціонерами банку були: центри, районні спілки й товариства, — отже кооперативи всіх трьох шаблів, — отсих галузів: 1) споживчої загально-громадської, 2) споживчої робітничої, 3) сільсько-господарської, 4) кустарно-промислової, 5) інвалідної, 6) кредитової (ощадно-позичкові товариства), 7) житлової, 8) видавничої (центр і товариства) та 9) інші.

На 1. X. 27 р. споживчій кооперації разом із житловою належало 61.897 паїв (пай — 50 крб.), або 60% кооперативних паїв; сільсько-господарській — 21.208 паїв (21%) та кустарно-промисловій разом із інвалідною — 14.802 паї (14,8%). Коло 25% цілого пайового капіталу належало державі. Отже домінуюче положення займає споживча кооперація, що за даних обставин є цілком природно й зрозуміло (інші галузі кооперації мали свою спеціальну систему кредитових установ).

Щодо своєї структури це банк строго централізований: обслуговував своїх клієнтів через свої філії та комісіонерства, яких на 1. X. 26 р. мав 50 (із них 26 філій та 24 комісіонерств). На 1. X. 27 р. число установ банку, внаслідок розмежування функцій поміж банками, зменшилося до 34.

Баланс банку (на 1. X. 27 р.) виносив 74.721,7 тис. крб. З того:

Укрсельбанк на той самий час (при балансі в сумі 123.245,2 тис. крб.) мав:

	Тис. крб.	% балансу
Капіталів	7.801,8	10,4%
Вкладів	25.289,1	33,8%
Позик (пасив)	17.474,9	23,2%
Кредитув. клієнтів	49.144,1	66,0%

Пересічно на 1 товариство²²⁾:

Капіталів	47.299,0	38,4%
Вкладів	4.427,3	3,6%
Позик (пасив)	61.371,5	49,7%
Кредитув. клієнтів	109.978,6	89,2%

Отже Українбанк, у порівнянні з установами всіх шаблів системи сіл.-госп. кредиту, має краще розвинені вкладні операції. На 1. X. 1928 р. баланс банку виносив уже 97.859 тис. крб., з того на вклади припадало крб. 26.777 тис. або 27,8% балансу²⁷⁾.

²⁷⁾ „Україна“, Стат. збірник, 1929 р.

Банк уживав різних заходів, щоб сконцентрувати в себе вільні кошти кооперативних установ. Цим головню треба пояснити високий % вкладів на його балансі. До цього повинен, розуміється, прямувати кожний центральний банк. Але цієї мети він не досяг і досягти не міг, бо кооперативи, особливо кредитові, як ми бачили, кредитуються в різних банках і різних систем, а кожний банк — кредитор, як відомо, цікавиться своїми клієнтами не лиш як позичальниками, але й як вкладниками. Отже, ясно, кооперативи свою вільну готівку мусять депонувати потроху в різних банках.

За статутом Українбанк кредитує в 10-кратному розмірі до пайового внеску. Отже загальна сума кредитів, визначена для тої чи иншої галузі кооперації, стоїть у досить тісному звязку з мірою участі цієї галузі в складанні основного капіталу банку. Форма кредитування — головним чином дисконт векселів, а потім *on-call*. Як при одній, так і при другій формі термін позики звичайно 1—3 місяці. Отже це банк короткотермінового (комерційного) кредиту. Ця короткотерміновість позик залежить до певної міри від характеру його пасивних операцій: він живе коштом переважно коротких термінів. Ясно, що, не забезпечивши себе довготерміновими коштами, банк цей не міг стати дійсно центральним банком і дійсно для всіх галузів кооперації, бо кооперативи потребують не лише короткотермінового кредиту, але й довготермінового (особливо сіл.-господарська кооперація).

Наприкінці цього короткого опису стану організації народного кредиту на Україні відмітимо таке. Ми бачимо, що низова мережа кооператив кредитується в своїх союзів, у сільбанків та в Українбанку. Але цими банками не обмежуються ті джерела, де низові кооперативи здобувають собі кредити. Ми їх зустрічась, яко клієнтів або клієнтів і пайщиків, і в Держ. Банку, і в Укрсельбанку, і в Центробанку, і в міських комунальних банках²⁸⁾. Це дуже характеристична риса організації кредиту в УССР.

На підставі вищенаведених даних і матеріалів, що характеризують організацію народного кредиту на Україні, спробуємо зробити деякі хочби найголовніші висновки, на які слід булоб уважати при спробі накреслити плян організації цієї справи в майбутньому.

Перше, що впадає в очі, це велике дроблення сил, які малиб організувати справу. Маємо кілька видів кредитових кооператив першого ступня: сіл.-господарські кредитові товариства, кредитові товариства кустарів, товариства ремісників, рибалок, і т. п. Те саме щодо кооперативних кредитових установ другого ступня (кредитові союзи). Це дроблення і розднання особливо яскраво виявляється на третьому щаблі піраміди кредитових кооперативних установ. Кредитова кооперація за десять майже років існування не спромоглася утворити свого фінансового центру, центрального банку, й кредитові товариства та їх союзи кредитуються в найрізномірніших, але не ними самими утворених кредитових установах (серед цих установ до певної міри виїмком є Українбанк). Цього не можна пояснити нездатністю населення полагодити цю справу, бо ми знаємо з історії української кооперації, що це не так.

Далі: майже вся система так званого сільсько-господарського кредиту

²⁸⁾ „Україна“, стат. зб., 1929 р.

знаходиться в руках держави. З великою боротьбою зорганізовано кредитові союзи, але в цілій системі вони займали мало помітне місце: для кредитових товариств держава утворила свої державні органи в формі районних сельбанків, які одержують від держави потрібні їм для кредитування кооператив кошти через державну, центральну для України, кредитову установу с.-госп. кредиту, — Укрсельбанк.

Третя характеристична риса. Анархія, наявність якої ми зазначили вище, збільшується ще й тим способом, що кредитовим товариствам не забороняється одночасно кредитуватися де тільки забажається чи пощастить: і в державних кредитових установах, і в кооперативних (всіх ступнів), і в комунальних банках.

Але що найдужче вражає, це надзвичайно млявий розвиток депозитових операцій у всіх систем кредитових установ, які мають те чи інше відношення до широких мас населення.

Ми не можемо не шукати причини цього сумного явища, не можемо не уділити йому спеціальної уваги, бо знаємо, яке величезне значіння мають депозитові операції як для окремих кредитових установ, та і для цілого народного господарства.

В чому ж полягають ці причини?

*

Здається найкращий спосіб уяснити собі, чого саме не слід робити, щоб не перешкодити розвиткові депозитових операцій кредитових кооператив, це позайомитися з тим, що робила совітська влада та в яке становище поставила вона кредитову кооперацію.

Що може допомогти розвиткові вкладних операцій у кредитових товариствах? Відповідаючи на таке питання, проф. П. Височанський каже²⁹⁾:

„Успіх вкладних операцій залежить від багатьох причин, і, на нашу думку, їх можна сформулювати так:

I. Умови об'єктивного порядку.	II. Умови суб'єктивного порядку.	III. Правні умови.
1. Економічна заможність людности.	1. Правильно поставлена справа в товаристві.	1. Таємниця вкладів.
2. Стан валюти, ціни та інше.	2. Техніка вкладних операцій.	2. Податкова політика.
3. Відсоткові ставки.	3. Своєчасне повернення вкладів.	3. Забезпечення інтересів вкладників на випадок ліквідації товариства.
4. Участь різних груп людности.	4. Як найповніше обслуговування вкладника.	
	5. Притягнення всього кооперативу збирати вклади.	

²⁹⁾ П. Височанський. Кооперативний Кредит.

Визнаючи цю схему в цілому за вдатну, ми проте внесли до неї такі правки:

а) В групі першій (умови об'єктивного порядку) додалиб іще одну точку: при звичаєння населення до кредитових установ та депозитових операцій (кредитова установа, найправильніше зорганізована, але закинута в район, де ніколи не чули про банк, довгий час буде сидіти без вкладів);

б) В групі другій, — умови суб'єктивного порядку, — не вважалиб за кінце потрібний пункт 5-й: „притягнення всього кооперативу збирати вклади“. При наявності інших умов ця умова зайва, а іноді додержання її може дати навіть негативні наслідки. Треба дуже багато такту й чутливості, щоб тут не перейти межі між можливим, допускальним та абсолютно недопускальним, для справи шкідливим. Совітська влада, її агенти на селі та радянська преса ніколи цієї межі не знали, її не шукали і взагалі питанням цим не цікавилися.

Але таблиця ця має, на нашу думку, й дуже велику хибу. В першому її розділі нема точки, зміст якої можна булоб приблизно так формулювати: шанування владою прав громадян і довіря населення до влади.

Неуспіх за совітських умов вкладних операцій неможна пояснювати невиконанням котроїсь із умов, зазначених у перших трьох точках I та II розділів цієї таблиці. Неможна також пояснювати цей неуспіх непри звичаєння населення до таких установ, як кредитові товариства, та до таких операцій, як операції депозитові, бо до приходу на Україну більшовиків майже в кожному селі було таке товариство і через каси цих товариств перейшли, в формі селянських вкладів, мільярди карбованців.

Економічна заможність населення (р. I, т. 1) України коли й зменшилася внаслідок війни та різних заходів із боку сучасної влади, то не вже настільки, щоби сума вкладів у товариствах з 69 міль. золот. крб. (на 1. I. 1914 р.) мала впасти аж до 2,7 міль. червон. крб. (на 1. X. 1927 р.)?

Несталість валюти та цін (р. I, т. 2), безумовно, повинна була негативно відбитися на розвитку вкладних операцій. Але чи аж у такий трагічний мірі? Крім того, не весь же час совітської влади на Україні ця несталість була така очевидна, що навіть і селянинові чи робітничкові було її видно і в них викликала вона тривогу? Булиж у совітській дійсності й ліпші часи. Але на руху депозитових операцій вони не відбилися.

Не був перешкодою й розмір $\frac{0}{100}$ -них ставок по вкладах (р. I, т. 3.): на початку 1926 р. різні товариства платили різний $\frac{0}{100}$: менше 5 $\frac{0}{100}$, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13 $\frac{0}{100}$ і більше. ЦК ВКП(б) постановою з 19 серпня 1926 р. вважає за можливе підвищувати $\frac{0}{100}$ ставки за вклади відповідно до умов місцевого грошового ринку. Висловлюється за підвищення $\frac{0}{100}$ по вкладах і другий всесоюзний зїзд с.-г. кредиту. Отже влада й кооперативна оінія не гальмували справи штучним зниженням $\frac{0}{100}$ ставок, заборонаю платити той $\frac{0}{100}$, що його вимагають місцеві умови.

„Правильно поставлена справа в товаристві“, „Техніка вкладних операцій“, „Своєчасне повернення вкладів“ (див. розд. II). За рік-два не вимерли всі ті люди, що вели справи кредитових кооператив перед тим, незабулися ті традиції, що вироблялися десятиліттями. Отже й з цього боку якихось перешкод для розвитку депозитових операцій у кредитових товариствах бути не могло.

Не тут треба, на нашу думку, шукати пояснення того стану, в якому знаходилася за совітської влади справа депозитових операцій на Україні.

В наведеній вище таблиці умов, що сприяють розвиткові вкладних операцій, є в I розділі пункт 4: „**участь різних груп людности**“. Від цього пункту й почнемо.

Чи були на Україні за совітської влади ті об'єктивного порядку умови, за яких можлива булаб участь у різних справах кредитового товариства (а, значить, і участь у ролі вкладників) різних груп людности? Той шар селянства, який міг би дуже прислужитися товариству в ролі вкладника (так звані „куркулі“), просто вигнано з товариства, позбавлено права бути членами товариства та користуватися в товаристві позиками та іншими послугами; а „середняцький“ шар залякано недвозначною і ні з якого боку непривабливою перспективою заслужити репутацію куркуля. Бо показування грошей товариству (тут ми стикаємося з вимогою таємниці вкладів), переховування вільної готівки на вкладі в товаристві — хібаж це не один із надійніших шляхів до набуття такої репутації? Про це свідчить і проф. П. Височанський³⁰). Він каже: „Вкладник не любить, щоб про нього знали. Надто багато підстав боятися має сучасний вкладник на селі, бо його можуть записати до куркулів із усіма з того наслідками. Звичайно, що вкладник уважатиме за безпечніше держати гроші вдома в схованці або вносити їх на вклад у таку установу, де найважче довідатися про нього“. А другий, безумовно прекрасно поінформований про ситуацію на Україні, працівник у галузі кредитової кооперації, п. Козачок на 1 Всесоюзному інспекторському з'їзді так характеризує „селянську психологію“: „За сучасної селянської психології перевагу має не та кредитова установа, яка найближча, а та, що найдалі, бо там селянин сподівається, що про нього не знатимуть“.

Чи не ясно, який зміст криється в цій такій простій і спокійній заяві?

Проф. П. Височанський вказує на те, що совітське законодавство, як і законодавство всіх країн, ретельно оберігає таємницю вкладів (постанова РНК УСРР з 4. VII. 1925 р.). Але він таки в іншому місці й з іншого приводу каже, що в повоєнну добу „кооперацію взагалі, між іншим і кредитову, опановує бідняк, що стикається з середняком; провідник руху — біднота **під керуванням комуністичної партії**“ (підкреслення наше І. І.)³¹) і що „заможні верстви людности“ „досі кредитової кооперації цураються“, „але в наших умовах можна шукати й інших способів обслуговувати господарство заможних селян (тобто, без відкриття їм кредитів у товаристві І. І.), щоб притягати вклади, **не порушуючи класового характеру нашого кооперативного кредиту**“ (підкреслення наше І. І.). Яка при всіх цих умовах ціна отому законодавству про таємницю вкладів?

Так виглядає справа куркуля та середняка. Залишається, як можливий вкладник, елемент „бідняцький“. Але чи можна серйозно будувати справу лише з розрахунком на цю частину населення?

Аксіомою є те, що чим частіше має банкова установа стосунки з своїм клієнтом по активних операціях, чим більше вона обслуговує його, чим більше господарчих операцій даного клієнта проходить через цю банкову

³⁰) Кооперативний кредит, стор. 348.

³¹) Кооперативний кредит, стор. 368.

установу, тим більше його оборотових коштів осідає в формі вкладу в ній. І от викинутого з товариства, позбавленого права на кредит куркуля закликають, памятаючи про цю аксіому, користуватися послугами товариства в формі прийняття від нього грошей для переказу і т. п. і тим надіються залучити його й на роль вкладника. Погана втіха для „куркуля“ та не краща надія й для тих, хто дбає про розвиток кредитової кооперації.

Колись „Економическая Жизнь“ (1925 р., ч. 364), в короткий період раціональнішого ведення кооперативної справи, писала таке: „Підходячи до розв'язання цієї, такої складної в наших умовах, проблеми (притягнення селянських вкладів), треба памятати та не забувати, що селянин тільки тоді зважиться довірити свої трудові ощадності місцевому кредитовому товариству, коли товариству довіряє вся людність; коли справи в товаристві поставлені так, що він не боїться за долю свого вкладу; коли він бачить, що справа товариства в руках певних людей, не тільки чесних, але й таких, що вміють господарювати; коли члени товариства активні й виявляють повною мірою свою самодіяльність; коли він бачить, що з коштів товариства, отже, й з його вкладу не робиться допомоги, субсидії, а видається його в позику на банківських основах тим господарствам, що через особисті прикмети та свій господарський стан можуть використати їх продуктивно; коли він за свій вклад одержуватиме такий відсоток, який справді зацікавить його як вкладника, що хоче збільшити свої ощадності, а не шукати тільки схованки для них; коли він психологічно не боїтиметься показувати свої ощадності; коли, як лежать вони в касі кооперативи, він не буде турбуватися більше, ніж якби лежали вони вдома, бо йому здається, що як покаже він свій достаток, то будуть нові на нього податки, що зачислять його в куркулі-лихварі, виключать з числа тих, що можуть бути членами товариства, позбавлять його права одержувати від товариства грошову чи натуральну позику та ин.“.

На жаль, все це є, оскільки ми знаємо українську дійсність, лиш абстрактні міркування. Все, проти чого в цьому реченні застерігається, як проти небажаного, шкідливого, все воно в дійсному українському житті є грізним реальним фактом (хіба з виїмком справи з %/% ставками на вклади). Про який же тут успішний розвиток вкладних операцій можна говорити?

Проф. П. Височанський, згадуючи про це повчальне писання „Економ. Життя“, відносить умови, згадані в тій цитаті, до умов, „що цілком майже залежать від самого товариства“ (отже нібито до умов II розділу таблиці, яку ми вище наводили). З цим поглядом ми ніяк не можемо погодитися. В іншому місці проф. Височанський, зазначаючи в історії кредитової кооперації в Росії 4 періоди, каже, що 4-та „пожовтнева“ доба характеризується тим, що „кооперацію взагалі, між иншим і кредитову, опановує бідняк, що стикається з середняком; провідник руху — біднота під керівництвом комуністичної партії“³²⁾.

Коли бідняк опановує кредитову кооперацію, бідняк, який може стати на ноги лише при тісній співпраці з куркулем та середняком, а не пануючи над ними; коли бідняк кермує справою, в якій він аніяк не зацікавлений

³²⁾ Кооперативний кредит, стор. 348.

і на ній дуже кепсько розуміється та, зрештою, її й не потребує; коли кредитовою кооперацією кермує партія (себто, в умовах на Україні — держава), а не населення, — то як можна говорити, що те, що робилося в кредитових товариствах, „цілком майже залежить від самого товариства“?

Повчальне слово з „Економ. Життя“, що його оце ми наводили, писано в 1925 р. А в р. 1928 вже самі керівні кола не ховають того факту, що по установах системи сіл.-господарської кооперації не додержують закону про таємницю вкладів. Фінансова група НКРКІ УСРР при безпосередній участі Укрсельбанку, Сільського Господаря, Наркомфіна та Української Контори Державного Банку перевела спеціальний дослід діяльності всієї системи сільсько-господарського кредиту за час від 1. X. 1926 р. до 1. VI 1928 р. Серед основних висновків цього дослідіу находимо й такий:

„Завдання притягнення коштів населення на статтю „вклади“ система ще не розв'язала: „вклади на 1. V. 1928 р. становлять лише 7% загальної суми коштів системи“. „Розмір індивідуальних вкладів на 1. V. 1928 р. в порівнянні з розміром на 1. X. 1927 р. дав зниження з 1 крб. 20 коп. на пайщика до 1 крб. 03 коп.“. „Настільки слабкий розвиток вкладних операцій (9,5 міль. крб. на 1. IV. 1928 р. для цілої системи, при чому невідомо, скільки з цієї суми припадає на вклади від різних установ. І. І.) стоїть у прямому причиновому зв'язку насамперед із недостатнім захованням таємниці вкладів“... (підкреслення наше. І. І.). А тимчасом „грошові лишки селян на Україні, які мусять бути притягнені до каналу грошового обігу, обраховується Ц. С. У. в сумі 71 міль крб“...³³⁾.

Беремо знову таблицьку проф. Височанського. „Податкова політика“ (т. 2., р. III). Як відбилася вона на Україні на справі розвитку депозитових операцій? Нижче подаємо матеріял, який, між иншим, висвітлює й цю справу і в повній мірі, на нашу думку, переконує в тому, що ця „політика“ була, вкупі з иншими заходами совітської влади, така, що треба дивуватися, як на балансі кредитових кооператив рахунок вкладів усеж таки фігурував.

Нарешті останній пункт: „Забезпека інтересів вкладників на випадок ліквідації товариства“ (р. III, т. 3). Який саме зміст маємо вкладати в цей пункт? Чи той, який у таких випадках скрізь у культурному світі вкладають, чи ще й той, який треба вкладати, маючи на увазі умови специфічно совітські? Хто й як забезпечить інтереси вкладників, де вони, ці вкладники, мають шукати порятунку на випадок такої „ліквідації“, яка на Україні відбулася 27. I. 1920 р.? Хто відповідь на запитання: „А де поділися колишні вклади?“³⁴⁾ Додаймо вимогу совітського закону³⁵⁾, по якій, на випа-

³³⁾ „Хоз. України“, 1928, № 11, ст. 20.

³⁴⁾ Проф. П. Височанський, аналізуючи умови, що сприяють розвиткові вкладних операцій або стоять на перешкоді до цього, каже, що „можемо почути й таке запитання“ і що „дехто навіть перебільшував негативний вплив цих згадок, вважаючи, що націоналізація вкладів ледви чи не основна причина кволого розвитку вкладних операцій“. Припускаємо, що серед інтелігентських кол дійсно лише дехто зміг зважитися таке запитання поставити й так його сформулювати. А селянські маси, оті колишні члени кредитових т-в і вкладники, всі ті, хто пережив 1920 рік? І далі: що таке сталося за цей час на совітській Україні, з чого для селян сталоб цілком ясно, що 1920 р. вже не повториться?

³⁵⁾ Див. „Положення про кооперат. кредит“.

док ліквідації товариства, в черзі для різних кредиторів т-ва на першому місці стоять претензії робітників, службовців та соцстраху і лише на другому інтереси вкладників, і складемо собі правильну уяву про ціну гарантій на совітських землях.

А тепер перейдемо до точки, яку проф. Височанський соромливо викреслив із своєї такої цікавої таблички.

Для того, щоб читач міг належно уявити собі взагалі ту атмосферу, в якій знову повстали й жили кооперативні кредитові установи на совітській Україні, та який зміст укладали там у слово „кооперація“, наводимо кілька уступів із провідних статей часопису „Коопероване Село“³⁶⁾, органу Сільського Господаря, організаційного центру української сільсько-господарської, в тому й кредитової, кооперації³⁷⁾.

Голова управи Сільського Господаря, т. О. Одинцов, у статті під наголовком „Ударні кампанії здійснити на сто відсотків“ між иншим пише: „До січня цього року виявилася криза хлібозаготовель, що тягла за собою великі господарські утруднення. Це вимагало поставити хлібозаготовлі в центрі уваги партії, рад та кооперації, бо хлібозаготовлі були тим кільцем, що за нього треба було взятися з усієї сили, щоби підтягти далі ланцюг заходів у справі соціалістичного будівництва. Хлібозаготовлі було оголошено за ударну кампанію, в здійсненні якої повинна була відіграти велику роль й с.-г. кооперація. З початку цієї кампанії кооперація, а особливо кооперація низова, виявила невідповідність до здійснення такого бойового завдання, як хлібозаготовлі. А потім, **при збільшенні керівництва партії та внутрікооперативних заходів, кооперація розгойдалася і нині показала всю свою життєвість та здатність виконувати найважливіші завдання за міцного пролетарського керівництва**“.

Далі, підрахувавши, скільки за період липень—січень було за допомогою кооперативного апарату зібрано збіжжя (82.000.000 пудів), та порівнявши цю кількість з тою, яку було зібрано руками кооператорів „за всю минулу кампанію“, себто за 1926—27 р. (40.000.000 пуд.), т. Одинцов каже: „Але на тих успіхах, що ми їх, безперечно, маємо, не можна заспокоюватися, бо ми ще не все зробили“. „Кожна кооперативна організація повинна добре собі уявити ті великі труднощі, що стоятимуть перед нею в хлібозаготовлі наступного періоду і які кожна кооперативна організація повинна за всяку ціну подолати“.

Щоб як слід уявити собі увесь сенс явища, нагадаємо, що ми маємо тут діло з відозвою головного представника сіл.-госп. кооперації, та що він звертається до установ, що їх хлібороби утворили для захисту своїх життєвих інтересів...

„Якщо — говорив далі т. Одинцов — річний план хлібозаготовель не буде виконаний, тимсамим будуть ліквідовані всі наші попередні досягнення“. — Які? Кредити з державної скарбниці, що одержуються через Укрсельбанк? Але навіщо вони потрібні, коли цілого урожаю не стає селянинові, щоб виконати повинність, покладену на нього „планом хлібозаготовлі“?

³⁶⁾ № 6, 1928 р.

³⁷⁾ Всі підкреслення в тих витягах наші — І. І.

„Отже, з неослабною енергією повинні бути запроваджені всі громадські та економічні засоби впливу для повного виконання хлібозаготовельного плану, ведучи рішучу боротьбу проти пайщиків, що затримують товарний хліб і тим зривають план хлібозаготовель“.

Що то за громадські та економічні засоби впливу, не тяжко догадатися: це що-найменше позбавлення кредиту в товаристві або виключення з товариства.

Перелічуючи інші чергові для кооперативних установ справи (розподіл насіння, використання кредитів, продаж машин, організація прокатних пунктів та ін.), т. Одинцов додає, що треба запроваджувати „це все з погляду допомоги бідноті та розвитку усупільнення сільського господарства“. Щодо куркулів та середняків, то очевидно, з них досить тої допомоги з боку товариства, яку воно їм подає, організуючи для них операції по збуту, провадячи, з доручення держави, хлібозаготовлю.

Т. Одинцов, синтезуючи все, що сказав із приводу хлібозаготовлі, говорить: „Наша кооперація зрозуміла ударність хлібозаготовчої роботи не лише як основне завдання самої кооперації, а й як найважливіше державне завдання і на цю ділянку наполягла з усієї сили“.

От що то є кооперація на Україні на думку найкомпетентнішого в цих справах кооперативного діяча.

Директиви т. Одинцова пояснюються та доповнюються в другій, також директивній статті, вміщеній в тому самому числі „Кооперативного Села“ під наголовком „Про завдання рад кооперативних союзів“.

Насамперед із цієї статті довідуємося, що „надзорчі ради союзів заміняють собою збори уновноважених союзів, що їх цього року не буде скликано й їхню роботу повинні виконати надзорчі ради“.³⁸⁾

Які-ж завдання цих рад на думку „Сільського Господаря“?

Насамперед, розглядаючи підсумки роботи різних кампаній, як хлібозаготовча та ін., надзорча рада повинна „зосередити свою увагу коло органів правління, особливо в низовому товаристві, зясувавши придатність органів правління в даній окрузі, в районі даного союзу до виконання державних завдань, що завжди стоять перед системою сіл.-госп. кооперації“. Треба використати цей матеріал і на те, „щоб очистити сіл.-госп. кооперацію від ворожих елементів, що ще подекуди є в органах управління“. „Треба рішуче усунути ту частину співробітників кооперації, й особливо, з інструкторсько-агрономічного персоналу, що вона підчас хлібної кампанії, мобілізації конгтів виявила себе пасивно, або так чи инакше перешкоджала провадити зазначені кампанії“. Отже „чистка“ — в першу чергу.

Далі — надмірна згадка про, т. звану, бідноту. „Партія і радянська влада дають рішучу директиву про збільшення темпу кооперування бідняцьких господарств“. Перерахувавши, які кооперація має можливості для „кооперування бідноти“, автор додає: „От чому ради повинні перед кожним союзом поставити зовсім конкретні завдання, висловлені цифрами, про те, скільки повинен даний союз кооперувати бідноти до 1-го жовтня 1928 р. Треба, щоб кожний молочарський, садово-городницький, кредито-

³⁸⁾ В іншому місці (Коопер. Село № 1, стор. 5) цю реформу пояснюється тим, що всі сили кооперативного активу треба кинути на хлібозаготовчий фронт.

вий та інші с.-госп. союзи знали, що рада покладає на них завдання кооперувати стільки-от господарств, а для того треба, щоб кожне кредитове й спеціальне товариство знало, що воно повинно збільшити кооперування на стільки-от бідняцьких господарств“. „Крім того, треба, щоб у тих районах, де ще немає спеціальних товариств, а так само й кредитових“, увесь відповідальний апарат та різні організації „знали, що їм за обов'язок ставиться організувати впродовж зазначеного часу нові кооперативні об'єднання, і ці об'єднання до 1-го жовтня також повинні кооперувати скількись там бідняцьких господарств“. „Поруч цієї первісної форми кооперування бідняцьких господарств, треба звернути увагу на підсилення темпу організації нових колективних об'єднань“. „Контрольні ради й тут повинні дати зовсім конкретні директиви, виявлені цифрами, про те, скільки саме в районі даного кредитового товариства повинно бути організовано первісних колективних об'єднань“. „Контрольні цифри (відносно темпу кооперування. І. І.), дані Сільським Господарем кожному союзіві, кожній окрузі, треба на всі 100 відсотків виконати. Можна чекати лише перевиконання цих цифр, а не недовиконання“.

Отже, як бачимо, в соціалістичній республіці „кооперується“ населення та утворюються нові „кооперативи“ по наперед даним згори, з усеукраїнської „кооперативної“ канцелярії контрольним цифрам, які мусять бути за всяку ціну виконані на всі сто відсотків.

Людність і „кооперується“ і „колективізується“. За даними на 1. X. 1928 р. було вже на Україні отих „спеціальної форми“ товариств 9.902 та „первісних колективних об'єднань“ 11.959.³⁹⁾ Скільки їх було на той час в дійсності? Т. Черненко в тому самому числі „Кооперованого Села“, вважаючи справу праці прокатних пунктів за дуже важливу галузь діяльності низової кооперації, закликає всю сільсько-госп. кооперацію „виявити й оживити ці мертві душі, що ми їх звикли рахувати на тисячі, нічого конкретного не знаючи про їхню роботу“...⁴⁰⁾

„Третє завдання, — читаємо далі, — що стоїть перед системою сільсько-госп. кооперації, — це підсилення темпу організації спеціальних форм кооперації. Ми вже зараз стоїмо перед таким фактом, що деякі спеціальні центри, як плодоовочевий — Плодосілка, молочарсько-скотарський — Добробут, яєчно-птахівничий — Кооптах, розвиваючи величезну роботу, примушені спиратися на універсальні й кредитові союзи, які не мають змоги задовольнити вимоги цих спеціальних центрів. Треба особливо сільсько-господарським кредитовим та універсальним союзам, нарешті, рішуче стати на лінію творення спеціальних форм кооперації, особливо на середньому щаблі“.

Отже в той час, як „Сільський Господар“ стоїть перед фактом відсутності в деяких спеціальних центрах кооперативної периферії, на яку вони могли б спиратися у своїй діяльності, ми стоїмо також перед фактом своєрідної методи кооперативного будівництва: спочатку майструють дах, без стін та підвалин, а потім уже в ударному порядку вставляють під той дах підпори. Яка ціна тим підпорам, не тяжко догадатися, читаючи цей сповнений одчаю заклик: „Треба... нарешті, рішуче стати на лінію

³⁹⁾ „Україна“. Стат. щорічник. 1929. Стор. 328.

⁴⁰⁾ „Коопер. Село“, № 6, 1928 р.; ст. „Прокатні пункти та буякова кооперація“.

утворення спеціальних форм кооперації“... Очевидно, всі, хто мав давно стати на лінію, ввесь час огиналися.

По лінії мобілізації селянських коштів на капітальне будівництво надзирні ради „повинні перевірити в кожній окрузі контрольні цифри, надіслани Сільським Господарем, Добробутом та іншими спеціальними центрами в справі мобілізації селянських коштів на капітальне будівництво. Треба з'ясувати — скількиж грошей і за який час треба зібрати всій окрузі по всіх щаблях кооперації, та вжити всіх заходів, щоб ці кошти було мобілізовано“. Все тут ясне. Зостається тільки неясним, навіщо ці літературні прикраси — „перевірити“, „з'ясувати“, — коли Сільський Господар та інші спеціальні центри вже склали й надіслали контрольні цифри та коли муситься вжити „всіх заходів, щоби ці кошти було мобілізовано“?

Далі йдуть директиви, щодо „розгортання експортної роботи“ та „підготовки до наступної хлібозаготовчої кампанії“.

„Пляни, накреслені цього року в галузі експорту, повинні бути цілком виконані, і надзорчі ради і на цей бік повинні звернути пильну увагу, примусивши своїми постановами кооперативну систему даної округи точно виконати експортні пляни“.

Щодо „наступної хлібозаготовчої кампанії“, „треба, щоби селянин із товариством, товариство з союзом і союз із Сільським Господарем у галузі збуту хліба мали певні, закінчені, сталі стосунки, зміцнені не лише умовами, а й щоб усі наші заходи, як от контрактація постачання насіння, машиновий кредит, агрономічне обслуговування, переробчі підприємства — щоб усе це було використано для обовязкової здачі хліба членською масою через нашу систему, через свої с.-г. товариства“.

Щоби задача була обовязковою, це цілком ясно сказано. Але не зовсім ясно, який звязок є чи має бути між хлібозаготовлею та отими „усіма нашими заходами“. Очевидно, що той із членів кооперативи, хто не здатий нічим для неї без її згоди призначеної кількості врожаю, той не зможе скористати з різних дібр, що приносять із собою оті різні „наші заходи“. У чоловічій статті № 1 „Коопер. Села“ за 1928 р. („Вся увага хлібозаготовлям!“) т. Н. Скалига, заступник голови управи Сільського Господаря, виразно дає пояснення щодо деяких із цих заходів. Він питає: „Чи є ж якісь можливості економічного й організаційного характеру у системі с.-г. кооперації, щоб піділити заготовлю хліба? На нашу думку, є їх аж занадто, тільки ми не вміли досі їх використати. Ми вже сказали, що, насамперед, треба байдужість, що виявилася в системі с.-госп. кооперації, рішуче відкинути, а це дасть нам змогу використати такі можливості для хлібозаготовчі: насамперед — кредит. Треба поставити справу так, щоби видача с.-г. кредиту вела за собою, по-перше, повну реалізацію пайових капіталів, повну реалізацію спеціальних капіталів, і, по-друге, щоб вона примушувала члена товариства збувати через своє товариство хлібні запаси, що є в його розпорядженні. Треба рішуче припинити кредитування того члена товариства, що має хліб і затримує його в господарстві. Більше того, треба негайно почати стягнення прострочених позик взагалі, і, зокрема, з тих господарств, що вони, не виплачуючи позик, тримають у своєму розпорядженні лишки хліба. З таких господарств прострочки повинні бути стягнені за найближчі десять днів“. „Друга можли-

вість — це постачання“. Зараз треба кожному товариству поставити перед собою справу так, щоб машина, ліс, метал, будівельний матеріал правили за могутню підйому, по-перше, в справі мобілізації коштів серед селянського господарства“... „по-друге, треба всі зазначені товари продавати для заможного господарства виключно за готівку“. „Щодо дефіцитових товарів, як от метал, будівельний матеріал і ліс, то їх треба продавати всьому селянству лише за готівку“... (а другий кооператор, К. Васильів в тому самому числі „Коопер. Села“ до цього додає: „розуміється, що тут не може бути й мови про безпосередній товарообмін“, себто, що справу повинні так організувати, щоб селяни віддавали державі своє золото-хліб за дуже мало вартісні паперові гроші). Третя „можливість“: „припинити всю иншу роботу: ревізійну, агрикультурну (в звязку з цим ми припинили й перевиборчу кампанію в товариствах), і все це підпорядкувати хлібозаготовлям (автор надає цій „можливості“ особливого значіння, бо фразу цю підкреслює). Треба, щоб величезний кооперативний актив, його кооперативні органи керування, ради, ревізійні комісії, правління, стали на ноги й треба, щоб кожен виконав свій обов'язок так, щоб за рахунок його діяльності збільшилася хлібозаготовка в товаристві“. „Щож до куркуля, котрий просто зацікавлений тим, щоб утворити тяжкі господарські умови в країні, то вже вжито цілу низку державних заходів, спрямованих на те, щоб примусити куркульське господарство викинути свої товари зернові лишки, і в цьому повинна с.-госп. кооперація допомогти державі“. До всіх робітників кооперації член управи Сільського Господаря звертається наприкінці свого маніфесту з цілком недвозначним „застереженням“: „за найкраще мірило громадської діяльності для кооперативних робітників нашої системи (підкреслення автора. І. І.) повинна бути хлібозаготовка цих найближчих десяти-п'ятнадцяти днів і мобілізація селянських коштів. Той, хто не досяг наслідків щодо збільшення хлібозаготовель та мобілізації коштів, той просто не повинен повертатися до товариства чи до союзу, а виходити з системи с.-г. кооперації, як нікчемний робітник“.

Директиви членам надвірних рад завершує інструкція в справі „будівництва кредитсоюзів“.

„Ради кредитових союзів — констатується в статті — повинні звернути особливу увагу й на те, що організація кредитсоюзів — це наслідок, того, що Сільський Господар перед відповідними урядовими організаціями довів, що кредитсоюз має перевагу перед сельбанками взагалі і зокрема в справах залучення селянських коштів до кредитової кооперації. Отже треба, щоб ради дали відповідь, — чи досягли ми за цей рік того, що кредитсоюзи та їхня периферія виправдали наше твердження, чи ми скомпромітували ідею кредитсоюзу (а які умови на сучасній Україні для розвитку на селі вкладних операцій, про це ми вже говорили вище. І. І.). Треба мати на увазі, що дальше будівництво кредитсоюзів, конче потрібне в інших округах, безпосередньо залежить від роботи чинних 18 кредитсоюзів, або инакше кажучи, решта 24 округові союзи можуть перейти на статuti кредитового союзу й провадити кредитові операції незалежно від того, який їх фінансово-організаційний стан, а залежно від того, як працюють 18 кредитсоюзів. А з того зрозуміла й та відповідальність, що її покладається на чинні кредитсоюзи“. „От чому надзорчі ради перед кре-

дитовими союзами повинні поставити питання приблизно так: до 1-го жовтня 1928 року повинно бути зібрано щонайменше 10 карб. на члена пайових і 4 карб. спеціальних капіталів. Більше того, треба, щоб надзорчі ради поставили перед правлінням кредитсоюзів таке питання, щоб вони до 1-го жовтня виконали директиву правління Сільського Господаря щодо пересічної суми вкладів на одного члена кредитового товариства, та щоб робота кредитсоюзів та кредитових товариств була значно дешевша за роботу решти універсальних і кооперативних об'єднань. Це також один із важливіших моментів, виконання якого дасть змогу швидче перевести решту союзів на статут кредитсоюзів. І, нарешті, треба, щоб у районі кредитсоюзів було більш організовано колективних об'єднань, краще обслуговувалися існуючі колективи й було більш кооперовано бідноти в кредитових товариствах, ніж це ми маємо в районах універсальних союзів та сільбанків. Лише за цих умов 18 чинних кредитсоюзів відіграють роль тих організацій, які, коли не допоможуть, то хоча не затримують переходу решти 24 союзів на кредитсоюзи. А треба сказати, що вже зараз вони затримують перехід на кредитовий статут добрих півтора десятка союзів, що зовсім відповідають тим вимогам, які раніш ставилися до універсального союзу, коли він мав перейти на кредитсоюз“...

Таким чином член кредитового товариства, який має сплатити позику, не може ні відстрочити її, ні перевести на позику, забезпечену закладом збіжжя, а мусить заразже збіжжя те продати, хоч ціни, що в даний момент існують, зовсім його не задовольняють („з таких господарств прострочки повинно бути стягнено за найближчих десять днів“, — отже не зупиняючися й перед цілковитою руйнацією господарства, яка може наступити внаслідок авкціону в совітських умовах). Не член кооперативи вирішує, коли й як реалізувати врожай, щоб одержати по можливості кращу винагороду за свою працю, а стороння сила; коопераціяж, замість того, щоби допомогти йому того часу дочекатися, загрожує йому авкціоном. Кооператива, що повинна б дбати про постачання найкращої якості машин та інших предметів, „утискує“ в господарства своїх членів брак, заваль, сміття. Кооператива, знаючи ціну червонця, й думати забороняє про те, що селянин може за свій хліб взяти від свого товариства не гроші, а якусь реальну вартість. Кооператива, що має дбати про захист інтересів своїх членів, вживає різних заходів на те, щоби примусити їх переводити акти, явно для їх господарств утратливі (віддача збіжжя запівдарма); мало того, на кооперативи покладається обов'язок „помогти державі“ в справі „розкуркулювання“ певної частини їх членів, себто виконати роль вже просто слуг карної експедиції. З трибуни центрального органу с.-г. кооперації прямо говориться всім кооперативним робітникам, що коли вони не будуть старанно, ретельно робити те, що в інтересі чужої для кооперованого населення сили і що явно не в інтересі цього населення, то вони, ці робітники будуть викинуті з кооперативної системи. З тієї самої трибуни оповіщається, що доля одних кооперативних союзів залежить від поведінки других таких же союзів, хоч між тими й другими ні юридичної, ні фактичної залежності чи зв'язку не існує.

Коли в цілому світі населення утворює собі кооперативи, надіючись одержувати від них у скрутну хвилю підтримку матеріального та мораль-

ного характеру й цю підтримку дійсно одержує; коли в цілому світі кооперативи — це представники та оборонці господарських інтересів малосильних верств населення, — в країні, де влада спочиває в руках „рабочих и крестьян“, так звані, кооперативні установи — бездушний апарат, що не рахується зовсім із господарськими інтересами тих, з кого вони, ці кооперативи, складаються й служити кому вони повинні.

Влада втручалася, та ще збройною рукою, в справи, які не витримують стороннього втручання; вона орієнтувалася на селі лише на один та ще й на найкволіший економічно елемент; вона, встановлюючи на випадок ліквідації т-ва, чергу для різних кредиторів т-ва, поставила на першому місці фізичні й юридичні особи, які до вкладників не належать; широкі маси населення мусять ретельно ховати все, що тільки їм іще залишилося, все, що тільки вони ще мають.

Ось у чому треба шукати пояснення того, в найвищій мірі сумного факту, що кредитова кооперація обернулася в мертвий, бюрократичний апарат, втратила всі ті свої особливості, відсутність яких зробила її невіддільною в такій важливій і складній справі, як збирання й переховування вільних коштів широких мас населення. Тут маємо відповідь на питання, чому в сфері організації й розвитку кредитових кооператив на совіт. Україні зроблено було лише те, що могла сама влада зробити (кількість кооператив та „сорт“ їх, сума основного капіталу, сума позик кооперативам від скарбу і т. п.), але чистим полем залишалася та ділянка, що могла стати іншою лише при прояві охоти, інтересу, ініціативи, самодіяльності, колишнього ентузіазму з боку широких мас працюючого населення.

* * *

Ми спинялися на питанні про роль й значіння кредитових кооператив у народно-господарському житті, ознайомилися в головних рисах з історією цих установ. Зважаючи на велику вагу справи, не можемо не зробити спроби заглянути й у її майбутнє. Природно, що знаючи хиби в минулому, мусимо, накреслюючи план, що відповідав би вимогам економічного характеру, уникати тих хиб та неладностей.

Вважаємо за потрібне висунути тут ще одну вимогу, якій мав би відповідати цей образ майбутнього. Накреслюючи план будови системи кооперативного кредиту, ми повинні пам'ятати, що демократична держава не може полишатися байдужою до питання про кооперацію. Вона повинна виявляти не абиякий інтерес до неї, як до руху, що може стати в пригоді при розв'язуванні різного роду економічного та соціального характеру справ. Тому велика відповідальність спадає на плечі робітників, що, маючи те або інше відношення до кооперативного руху, обмірковують справу удосконалення системи кооперативного кредиту чи беруть участь у практичній осягненні цієї мети. Вони мають, рішуче відкинувши думку про службову у держави роль кооперації (бо кооперація мусить бути незалежною), вжити максимуму зусиль до того, щоб уся система органів кооперативної самодіяльності й окремі її частини цілком задовольняли й державу (демократичну державу), щоби не було навіть приводу для держави порушувати питання про утворення державою рівнобіжної з системою кооперативного кредиту якоїсь своєї системи того самого

призначення. Це повинні ми мати на увазі, приступаючи до спроби накреслити проєкт нової побудови системи кооперативного кредиту на Україні.⁴¹⁾

Розглянемо послідовно питання про завдання й будову низової мережі системи кредитової кооперації (кооперативи нижчого щабля), про їх союзні об'єднання (кредитові союзи, організації другого щабля) та центральні установи цієї системи. А рівнобіжно спробуємо окреслити характер бажаних і можливих взаємовідносин між установами кооперативного кредиту та іншими кооперативами, системою кооперативного кредиту та органами місцевого самоврядування. На питанні про характер взаємовідносин між системою кооперативного кредиту та державою детально не

⁴¹⁾ Кооперація не може бути „на службі в державі“, повинна бути самостійною, незалежною. Як цю думку повязати з попередньою, з твердженням, що кооперація „може стати в пригоді державі“ „при розв'язуванні нею різного роду економічного та соціального характеру справ“ та з думкою про те, що при певних умовах відпаде потреба „утворення державою рівнобіжної з системою кооперативного кредиту якоїсь своєї системи того самого призначення“? Чи нема тут суперечности? Бож, ніби то, одно з двох: або кооперація самостійна, й тоді держава не може покласти на неї ті чи інші обов'язки, виконання тих чи інших функцій, у виконанні яких держава зацікавлена, або-ж кооперація виконує доручення держави, тобто стає на службу в державі, тобто позбувається своєї незалежности.

Багато різних завдань має держава. Не може бути й мови про участь кооперації в поагодженні всіх тих справ, які становлять функції держави (як напр. справа організації поліції). Мова може йти лише про справи господарського характеру. Як приклад, нагадаємо про справу постачання населенню живого та мертвого реманенту. Держава не може залишитися байдужою до питання, як забезпечується населення реманентом. Вона може цю справу взяти на себе: організувати відповідний апарат та вкласти потрібний капітал і провадити справу через цей свій апарат. Але вона може на практиці цією справою зовсім не займатися, коли населення само, через свої організації (напр., кооперативні) чи інакшим способом поагодить цю справу для себе. Отже питання полягає головним чином у тому, чи може само населення, без участі державного апарату організувати й повести справу.

Для кожної господарського характеру справи потрібні апарат і кошти. Припустім, що кредитова кооперація має добре зорганізований апарат і потрібні кошти й тому може взяти на себе функцію постачання населенню реманенту й тим звільнити державу від турбот за цю справу. Чи буде кооперація в такому разі „на службі“ в державі і чи втрачає вона за цією роботою свою незалежність? Так, вона „служить“ державі, бо виконує ту роботу, яку виконувалаб сама держава, колиб не було кооперації або колиб кооперативний апарат не був здатний виконувати цю працю; „служить“ державі, але не є в неї „на службі“.

Можна навести багато інших подібних прикладів, де кооперативні організації своєю працею в сфері господарської діяльності моглиб допомогти державі зменшити кількість завдань, що їх має розв'язувати державний апарат, звести цю кількість до мінімуму: меліорація, боротьба з посухами, житлова справа, постачання для армії за мирного часу і підчас війни харчів, фуражу, одягу і т. д. і т. д. Все це кооперація, на основі спеціальних договорів, може робити, якщо апарат її буде для такої праці здатний, отже може, виконуючи свої завдання, в той самий час служити нації, не будучи „на службі“ в державі, не творячи якоїсь частини її апарату.

зупиняємось; обмежуємось тут тим, що сказано вище; воно через свою многосторонність та важливість потребує спеціальної праці.

Підкреслюємо лише: цілий час будемо памятати і про те, що будова системи кооперативного кредиту повинна бути такою, щоб з одного боку, відповідати потребам та вимогам економічного життя, а з другого боку, не насилуючи себе й не позбуваючися ні в якій мірі своєї незалежності, самодіяльності, свого самоврядування, бути в повній мірі здатною стати до співпраці з державою в сфері відбудови народного господарства України.

IV. НИЗОВА МЕРЕЖА ОРГАНІЗАЦІЙ НАРОДНОГО КРЕДИТУ.

Кооперативні, селянами зорганізовані установи мають обслуговувати спеціальні господарчого характеру інтереси селян-хліборобів. Які це інтереси, ми легко собі уявляємо, коли візьмемо на увагу все те, що становить об'єкт праці хлібороба й найголовніші засоби його продукції.

Як найбільше взяти від землі, яку селянин має в своєму розпорядженні та коло якої ходить і яку він з найменшими витратами повинен своєчасно і як слід обробити — в цьому основне завдання хлібороба. А потребує хлібороб живого та мертвого реманенту, засівного матеріялу та як найдоцільніше використати ґрунт, реманент та матеріял.

Перше, про що має тут подбати кредитове товариство, це безпека селян кредитом для спеціальних цілей: на купівлю сіл.-госп. реманенту, тяглової сили та засівного матеріялу. Позики для цих цілей видається всім членам-хліборобам, які можуть використати продукційно таку позичку. Чеерез те, що членами кредитової кооперативи мають бути майже виключно продуценти, то ця кооператива повинна дбати не тільки про організацію короткотермінового кредиту, але й довготермінового (і може про другий більше, ніж про перший). Це той мінімум, виконання якого вимагаємо від кредитового товариства на селі.

Видача грошових позик членам не досягне в належній мірі своєї мети, коли позичальники не зможуть на ті гроші набути на найдогодніших умовах потрібних їм предметів (себто реманенту чи матеріялу найліпшої якості). Тому товариство мусить подбати про постачання членам реманенту та насіння, тобто зорганізувати й провадити постачальницькі операції.

Щоби бути в повній мірі готовим до обслуги господарств членів кооперативи реманентом, товариство повинно мати запасовий склад частин сіл.-госп. машин та ремонтну майстерню. Бо через відсутність першого чи другого товариство не може приходити з своєю допомогою господарствам членів на випадок ушкоджень або втрати підчас праці тих чи інших частин машин і то в найгарячіші періоди господарчого року.

Звичайне сільське господарство не кожному машину може набути, бо є машини дорогі. А якби якийсь господарство й могло придбати таку дорогу машину, то не завжди таке придбання було б раціональне: видатки на машину не покривалися її роботою, бо вона не завжди могла б мати повне навантаження в господарстві. Тому кредитове товариство, поруч із веденням постачальницьких операцій, має звертати найпильнішу увагу на справу організації: 1) прокатних та зерноочистних пунктів та 2) різних допоміжних спеціальних кооператив (машиново-тракторні товариства, товариства спільного обробітку землі і т. п., залежно від потреб і можливостей). На прокатних пунктах члени товариства беруть (за певну плату) потрібні їм машини і не потребують робити витрат на їх придбання. На

зерноочистних пунктах перецищають насіння, яке мають у своєму господарстві; отже наявність таких пунктів знову таки звільнює членів товариства від необхідності робити витрати на придбання дорогих машин, яких, до тогож, на селі вистачить лише кілька й зовсім непотрібно набувати для кожного господарства зокрема. Спеціальні допоміжні товариства, вступаючи, як правні особи, до кредитового товариства, можуть набувати в нього (за готівку чи на кредит) потрібний реманент і таким чином, з одного боку, наближувати ці засоби продукції до господарств, давати можливість бути власником реманенту навіть і незаможним господарствам, а з другого боку, — ці допоміжні товариства полегшували працю кредитового товариства, зменшуючи в ньому кількість, так би мовити, роздрібної роботи.

Щодо знання, необхідного до того, щоби поліпшувати ведення сільського господарства, удосконалювати різні галузі його, то, ясна річ, першим і найкращим провідником їх до селянської маси завжди буде агроном. Він, на нашу думку, мав би бути й лектором-учителем (на короткотермінових курсах), і помічником-порадником органам кермування товариством, і фактичним організатором правильного засіву, поділу культур, добору насіння, очистки його і т. п., і контролером того, що робиться в окремих господарствах, та порадником для цих окремих господарств. Кожне кредитове товариство повинно бути тим пунктом, де вся система агрономічної допомоги здибається безпосередньо з населенням, що потребує допомоги. До цього спеціального й такого важливого питання ми вернемося ще в іншому розділі цієї праці.

З міркувань, які ми вже мали нагоду висловлювати, кредитове товариство мусить організувати й переводити операції для збуту збіжжя та інших продуктів праці своїх членів. Без посередництва в цій справі, без організації кооперативного збуту праця коло організації кредиту буде в значній мірі марна; те, що сільський господар чи ремісник заощадить через кредит, одержаний у товаристві (а не в лихваря), він утратить, продаючи продукти своєї праці мандрівним чи місцевим перекупникам.

У досить тісному звязку з операціями для збуту стоять операції для переробки та обробки тих чи інших продуктів, призначених на ринок. Трапляється, що член товариства, продуцент може догідніше реалізувати свої продукти, так чи інакше переробивши або обробивши їх. Отже кредитове товариство, взявши на себе операції збуту, мусить подбати й про те, щоби завсіди, коли це потрібно й можливо, перевести таку переробку продуктів, себто або організувати власні виробничі підприємства або уможливити передачу продуктів до обробки в підприємства кооператив другого щабля. Справа власного кооперативного виробництва остільки важлива, оскільки і складна. Тому вважаємо тут за необхідне зупинитися на ній трохи довше. У кооператорів (особливо в неофітів) дуже часто можна спостерігати нахил до організації власних (кооперативних) виробничих підприємств. Явище природне, але не завсіди реалізацію в тій чи іншій формі цих змагань можна вважати за необхідну й доцільну.

Ми думаємо, що в цю справу повинні свідомо втрутитися центральні кооперативні установи (центральный кооперативный банк та інші), а також держава. Яким способом це втручання можна здійснити? Думаємо, що не в формі „декретів“, які не можуть передбачати всі місцеві особливості

та індивідуальні випадки. Думасмо, що для полагоди цієї справи цілком вистане такої форми втручання в кожному окремому випадку, як відмова кредитів із боку держави та районових і центральних кооперативних установ тим організаціям низової мережі (або й мережі другого ступня), які, приступаючи до утворення якогось виробничого підприємства, не вважаючи за потрібне порадитися в цій справі з своїм союзом, а, порадившись, порад не виконали. Цього способу впливу, розуміється, слід уживати і до тих організацій (різні допоміжні товариства), які можуть утворитися в лоні самого кредитового товариства та ним кредитуватися. Другий спосіб втручання в цю справу, який можна здійснити вже законодавчим порядком, це, оскільки йде мова про установи банківського характеру (кредитові товариства, кредитові союзи, центральний кооперативний банк), — установлення статутарної вимоги, згідно з якою різного роду виробничі підприємства утворюються та проводяться (основний та оборотовий капітал) лише за рахунок спеціальних капіталів, позичених спеціально для цієї мети чи одержаних від членів у формі спеціальних членських вкладок, а не за рахунок позик без спеціального призначення чи вкладів та біжучих рахунків або свого основного капіталу, з яких би джерел цей капітал не походив.

Коли до сказаного додати, що кредитове товариство мусить мобілізувати по зможі всі вільні кошти, які можна одержати від населення його району в формі вкладів і біжучих рахунків, та організувати посередництво в грошових розплатах між селом і містом (переказові та інші операції), то матимемо в головних рисах усі ті завдання, що їх покладаємо на сільське кредитове товариство.

На селі можуть утворитися, крім кредитового товариства, кооперативи ще й інших видів. Якеж місце його серед тих кооператив?

Функції кредитового товариства на селі, як їх означено вище, власне мають на увазі чи не всі ті потреби сільського господаря, які він може задовольнити через свої кооперативні організації; не згадано лише про постачання предметів ужитку, — функцію, яку здавна вже виконують споживчі товариства. Отже кредитове товариство на селі — товариство універсальне. Такий саме тип треба, на нашу думку, вважати за нормальний тип кредитової кооперативи для нашого села. Товариство повинно бути універсальним щодо своїх операцій. Але воно має бути універсальним (або, краще сказати, мішаним) і щодо складу своїх членів. Ця вимога йде всупереч із тим, що говорилося й робилося на совітській Україні. Над цим питанням мусимо спинитися уважніше.

Досі ми говорили про кредитове товариство на селі, як товариство селян-хліборобів. Але на селі можуть бути й є ще й ремісники, дрібні промисловці, кустарі, які хліборобством займаються мало або й зовсім не займаються, але які також потребують і кредиту і організації для своїх побутово-постачальницьких операцій. Як їм бути? Чи може кредитове товариство хліборобів прийти їм із своєю допомогою і всі їх потреби задовольнити чи їм треба утворити свої окремі кредитові товариства?

На совітській Україні спостерігаємо ясно виявлену тенденцію відокремити хлібороба щодо організації кооперативного кредиту від кустаря, ремісника, дрібного промисловця. Їх, цих останніх, організується в спеціальні кредитові кооперативи (найчастіше такі товариства називаються

ощадно-позичковими) і ці кооперативи об'єднують також у спеціальні союзи. Були, як знаємо, дві спроби утворити навіть і всеукраїнський центр кустарно-промислової кооперації, спочатку лише для зосередження товарних операцій, а потім, другим разом і для централізації кредитово-банківських.

Це перше з тих, на нашу думку, негативних явищ, які спостерігаємо ми в цілій справі організації кооперативного кредиту на совітській Україні.

Ми думаємо, що ніяких окремих кредитових кооператив, спеціально призначених для ремісників та дрібних промисловців, не потрібно і що вся низова мережа кредитових кооператив може й має бути мережею єдиною, мережею просто кредитових кооператив. Бо хібаж кустар чи промисловець потребує якихсь інших грошей, виготовлених у якійсь іншій експедиції заготовлення грошових знаків, ніж ті, якими задовольняються хлібороби? Або хіба кредитове товариство, яке закупає (через свій союз), скажемо, молотки чи сепаратори для членів-хліборобів, не зможе закупити ті самі молотки або стамески для своїх членів-теслярів чи машину до шиття для члена-кравця чи шевця або волок для члена-рибалки? Чому дане кредитове товариство, вмючи організувати збут вовни або збіжжя, не зможе організувати збут риби чи продуктів садівництва?

Ми свідомо висуваємо тип універсального характером своїх операцій та складом членів кредитового товариства, як тип нормальний. Причини, що до цього нас змушують, такі:

1) Управа кредитового товариства повинна знати точно, на що саме член товариства позичає гроші в товаристві та чи використовує він взятую позичку по призначенню. Але товариство не може виконати цю вимогу, як що такі процеси, як постачання його членам реманенту та інших потрібних у господарстві предметів, а також збут вироблених господарствами продуктів, проходять поза кредитовим товариством, без якої-будь участі його в тих процесах. Одна справа видати членові позичку готівкою, на купівлю, скажім, жнивarki і інша — ту позичку видати, але не готівкою, а самою жнивarkою, яку товариство набуло на замовлення свого члена й приставило на свій склад. Або: зовсім не одне й те саме такі дві операції: а) видати восени членові товариства позичку на сплату податків, бо він хоче виждати кращих цін і через те не продає зерно негайно, і на тому заспокоїться і б) позичку видати, але збіжжя, яке член товариства не хоче продавати негайно, забрати собі, як застав, до кооперативної комори та, об'єднавши його з збіжжям інших членів, продати його (з доручення членів), коли надійде сприятливий до того час, і одержаними за збіжжя грошми покрити видані членам позики. Не кажемо вже про те, що операція кредитування цим другим способом для товариства беззачісна; цього мало — операція, переведена таким способом, зближає товариство й його члена, дає товариству можливість ближче, глибше заглянути в господарське життя члена, якого воно кредитує. А що це конче потрібно — про це не може бути двох думок.

2) Справа утворення різного роду кооператив на селі та в місті перестала бути справою аматорів або гуртка ідеалістів; це вже не спосіб „послужити народові“ для заспокоєння власного сумління, а буденна, хоч

і великої ваги справа, з якою тісно пов'язані й матеріальні інтереси міліонів господарств і інтереси держави. Коли погодитися з цією думкою, то не можна буде не погодитися й з іншою: не все одно, як буде зорганізований кооперативний апарат та як він працюватиме. Підходячи до цього питання, ми висуваємо принцип, який скрізь при розгляді питання про організацію яких би не було кооперативних організацій матиме в наших очах першорядне значіння: в кооперативах не повинно бути праці без винагороди, праця мусить оплачуватися й оплачуватися як слід. Лише при цій умові можна забезпечити кооперативні установи добре підготовленим та дбайливо працюючим службовим персоналом, а від самих кооператив чекати серйозної праці і бажаних наслідків тієї праці. В іншому разі праця ця, при порівнанні її з працею приватно-капіталістичних організацій, викликати найчастіше почуття нияковости. Але добрий апарат потребує добрих грошей (видатків). Де їх узяти? Розуміється, не з державної скарбниці, а з прибутків самої кооперації. Отже ті прибутки повинні бути такими, щоби було чим ті видатки покривати. Одною з умов для одержання доброго прибутку з операцій підприємства є достатнє навантаження службового, взагалі робочого персоналу. Отсе достатнє навантаження, між іншим, ми й маємо на увазі, обстоюючи тип універсального кредитового товариства на селі, як тип нормальний. Бо яке то буде навантаження службового персоналу, коли на селі матимемо кредитове товариство та кільканадцять інших товариств, що робитимуть ту роботу, яку моглоб зробити кредитове товариство без допомоги з боку інших (одно постачає машини хліборобам, друге — пасічникам, третє — кравцям, четверте збуває збіжжя, п'яте — вовну, шосте — картоплю чи яблука і т. д.). Чи не ясно, що навантаження, напр., членів управ таких товариств має бути таке, що з ним вони легко можуть справитися, збираючися на одну годину в неділю після служби Божої? Чи потрібні нам такі товариства? Яка користь від них? Які надії можна покласти на них і чого від них можна вимагати?

З тих самих міркувань треба рішуче висловитися проти утворення кредитових товариств із дуже малим районом, а також проти утворення в одному й тому самому селі двох чи кількох кредитових товариств. Це останнє шкідливе ще й з інших боків: а) майже неминуче повинно приводити до подорожчання кредиту в цих товариствах, бо вони мають між собою конкурувати розміром % на вклади, шукаючи вкладників, та б) дуже утруднює, якщо й цілком не унеможлиблює, для кооперативних установ вищого щабля та державних органів складання тих чи інших плянів, в яких низові кредитові товариства відігралиб ролю агентів чи посередників.

Підкреслюємо цей пункт, бо, — як ми уже раніш про це говорили, — система установ кооперативного кредиту (як і установ інших видів кооперації) так повинна бути побудована, щоби в разі потреби, держава легко могла користуватися цим апаратом.

Обстоюємо думку про єдине на селі кредитове товариство (як що поминути споживче товариство, котре повинно функціонувати поруч із кредитовим товариством), як загальне правило. Робити якісь відступлення від цього правила нема потреби. Але цей принцип вимагає від органів управління товариства обережного ставлення до інтересів окремих груп

членів. От на це треба звернути не аби яку увагу. Коли, скажім, у товаристві хліборобів 90%, шевців 5% та теслярів 5%, то про таке товариство ми не сміємо казати, що воно товариство хліборобів, а мусимо казати й думати, що воно — мішане товариство, і про заспокоєння всіх потреб членів шевців та теслярів повинно так само старанно дбати, як і про потреби хліборобів. Це повинно становити одну з основних заповідей для управи кредитової кооперативи.

Вже само кредитове товариство може для удосконалення техніки тої чи иншої своєї операції або для уможливлення самого переведення якихсь операцій (як, напр., кредитування господарсько дуже слабого елементу) виявляти ініціативу в справі утворення різних допоміжних товариств і помагати організації їх. Але на це треба йти лише в випадках колючої потреби та з умовою, що такі допоміжні товариства всі свої операції по збуту та постачанню переводитимуть через кредитове товариство, для чого повинні бути його членами. Отже за таким проєктом ці товариства не мають своїх спеціальних об'єднань другого шабля; центром для них, що їх об'єднує та обслуговує, є кредитове товариство.

Переходною стадією між універсальним кредитовим товариством, єдиною кредитовою кооперативою на селі, і кредитовим товариством, яке об'єднує в собі різні допоміжні, спеціальні товариства, може бути кредитове товариство, яке має в собі різні секції або відділи (відділ кредитовий, молочарський, садівничий і т. п.), — зародки можливих майбутніх допоміжних товариств, яко складових частин єдиного універсального кредитового товариства. Відділи ці, очевидно, повинні, кожний зокрема, перебувати під кермою таких членів управи, що особливо розуміються на даній галузі господарства.

Окремо тут треба говорити про споживче товариство. Що й казати, операції, які це товариство переводить, потрібні кожному селові. Але переведення цих операцій не можна покласти на кредитове товариство: вони дуже відмінні від тих, які становлять предмет уваги кредитового товариства: кредитове товариство видає позики для організації та ведення виробництва, воно постачає машини та сировіцї виробництву, воно організує справу збуту продуктів виробництва. Отже на споживче товариство треба дивитися, як на організацію, що має зовсім інші завдання, як на організацію самостійну. Тому тут треба говорити лише про те, які взаємовідносини мають бути між цим товариством і товариством кредитовим.

На нашу думку, споживче товариство, не знаходячися в залежності від кредитового товариства, повинно бути, одначе, зв'язане з ним і то тим способом, що входить у склад членів кредитового товариства, як правна особа. Таке членство конче потрібне й то з отсих двох причин:

1) Таке членство приведе до практичного здійснення так бажаного зв'язку між окремими кооперативними організаціями на селі, зміцнить цей зв'язок, викличе організацію там різних спорадичних чи навіть регулярно діючих міжкооперативних органів (комісій, нарад і т. п.). За допомогою цього членства можна буде впливати на споживче товариство в напрямку ліквідації в діяльності споживчого товариства таких явищ, які одним своїм кінцем шкодять роботі кредитового товариства, а другим — б'ють і по інтересах споживчого товариства. Для ілюстрації цієї думки вкажемо на таку, напр., справу, як справа з асортиментом товарів, що їх поста-

чають або збувають кредитові товариства й товариства споживчі, або справа з вкладними операціями. Ніякі закони, циркуляри, розпорядки, питання про доцільний розподіл у кожному окремому випадку асортименту товарів постачальницької та збутової операції кредитового товариства та товариства споживчого не зможуть так повно й правильно розв'язати, як це може бути зроблене спільними зусиллями цих товариств у кожному селі зокрема. А цього найлегше можна досягнути при тісному діловому зв'язку цих організацій між собою. Далі, споживчі товариства конкурують із кредитовими завсіди, коли провадять вкладні операції, і насамперед тим, що платять (і можуть платити) вищий % за вклади. Це в високій мірі негативне явище легко можна усунути, прийнявши споживче товариство в члени кредитового і призначивши йому достатній для покриття його потреб кредит. Споживче товариство, маючи певність кредитової допомоги з боку кредитового, легко може відмовитися від вкладних операцій.

Проти прийняття споживчого товариства в члени кредитового та кредитування його останнім звичайно висувають противники два аргументи: а) кошти кредитового товариства, потрібні йому для кредитування виробничих процесів у сільському господарстві та ремісництві, підуть у споживче товариство, через що кредитове товариство буде слабше виконувати безпосереднє завдання, та б) споживче товариство, як клієнт-дебітор, часто ніби то викликає сумніви.

Ці аргументи не можна вважати за серйозні і вистарчальні. Насамперед щодо коштів. Перше, ліквідація вкладних операцій у споживчому товаристві не може не вплинути позитивно на розвиток цих операцій у кредитовому товаристві, навіть при індивідуальному ставленню до цієї справи з боку споживчого товариства; при відповідній же моральній підтримці кредитового товариства з боку товариства споживчого та його членів сума вкладів у кредитовому товаристві повинна ще й збільшуватися. Друге, коли кредитове товариство захоче стати справжнім селянським банком і не обмежуватися лише прийняттям довготермінових вкладів (а до цього кожне кредитове товариство мусить прямувати), то в нього завсіди буде мобілізуватися певна сума оборотних коштів, для нього втратних через те, що їх, як дуже короткотермінових, воно не зможе роздати своїм членам у позики (сільський господар потребує не короткотермінових, а головню довготермінових кредитів), а банки, куди ці вільні кошти можна здавати, платитимуть, звичайно, за них нижчий %, ніж за який само кредитове товариство ці кошти має. І тут такий клієнт, як споживче товариство, яке, нормально, потребує лише короткотермінового кредиту (декілька днів, 1—2 місяці), є дуже й дуже бажаний. Щож до кредитоздатності споживчого товариства, то й тут нема підстав до побоювань: продаж товарів лише за готівку, добре інструктування з боку союзу споживчих товариств, участь представника управи кредитового товариства в надзирній раді споживчого товариства, а в крайньому випадку — застав кредитовому товариству запасного складу товарів споживчого товариства, — цілком достатні, на нашу думку, гарантії для кредитового товариства, як кредитора.

2) Приймавши споживче товариство в свої члени, кредитуючи його, кредитове товариство може охопити й інші грошові операції цього товариства, ставши йому (а через нього й населенню) в великій пригоді.

Маємо тут на увазі насамперед такі операції: прийняття на біжучий рахунок усіх вільних коштів споживчого товариства, переказ грошей від споживчого товариства до окружного центру споживчих товариств і взагалі переведення всіх грошових розрахунків із кооперативними та іншими установами чи особами, доставниками споживчого товариства. Само собою розуміється, переведення всіх цих операцій буде на користь і кредитовому товариству, як банківській установі.

Із сказаного видно, що положення споживчого товариства супроти кредитового значно відрізняється від положення всіх інших кооперативних товариств, які можуть утворитися на селі: тимчасом, як споживче товариство, входячи в склад кредитового товариства, має на увазі лиш одержання грошового кредиту, своїм товаром операції переводить через союз споживчих товариств (а не через кредитове товариство), всі інші, спеціальні кооперативні товариства, колиб вони утворилися на селі, входять у склад кредитового товариства не лише для одержання грошового кредиту, але й для переведення через нього всіх своїх товарних операцій, як по постачанню, так і по збуту.

Структура нормального для села кредитового товариства не завжди може бути тотожна з структурою того самого товариства в місті. В деяких випадках, а саме, говоримо про місто з більш-менш значною кількістю мешканців, мусимо відступити від принципу, який ми вище висували, — про єдине кредитове товариство в даному селищі. У великому місті не можна обмежитися одним товариством. Воно булоб таке велике, що управа його не моглаб стежити за ходом і станом справ усіх членів кооперативи й лише механічно переводилаб одну з головних активних операцій — позичкову. Щодо принципу, на якому малиб утворюватися, в такому випадку місцеві товариства, то в залежності від місцевих обставин, вибір можна робити між двома: або окремі господарства вступають до того чи іншого товариства залежно від частини території міста, на якій вони функціонують (принцип територіальності), або ж залежно від того, що творить головну галузь діяльності даного господарства (принцип цілево-господарський). Отже або окремі товариства можуть, за першим принципом, приймати лише господарства, які функціонують у певній частині міста, і в такому випадку всі господарства даного району, незалежно від характеру їх діяльності (товариства щодо складу членів мішпані, універсальні) або, за другим принципом, до даного товариства приймаються господарства з усієї території міста, але лише ті, що своєю головною функцією належать до певного виду господарств, які дане товариство саме має обслуговувати (спеціальні кредитові товариства). Отже за другим принципом може бути утворене товариство садівників, кравців, шевців, хліборобів і т. д., з яких кожне за район своєї діяльності має ціле місто.

Відаємо першенство, взагалі кажучи, першому проєктові, бо

1) не бачимо тих перешкод, які стоялиб на дорозі дбайливо організованому, універсальному складом своїх членів кредитовому товариству цілком задовільно виконати завдання, які перед ним стоять (про це ми говорили вже вище при розгляді питання про структуру сільського кредитового товариства);

2) чим різноманітніший склад клієнтури кредитової установи, тим це для тієї установи краще (над цим питанням ми також уже зупинилися);

3) в містах середніх щодо кількості населення (або малих) додержання принципу спеціалізації може привести до утворення карликових товариств, недостатньо життєздатних і мало корисних, а в містах великих — до відірваності між управами й членами цих товариств, в кооперативній справі абсолютно недопустимій, бо там, де це явище має місце, там кооперації нема.

Знову підкреслюємо: кажемо тут лише про загальне правило, але не можемо висувати його, яко таке, що не допускає ніяких виїмків. Живе життя, місцеві обставини мають давати вказівки, як це питання можна й слід розв'язати в кожному окремому конкретному випадку.

* * *

Переходимо до дуже важливого питання про стосунки між кредитовою кооперативною на селі та сільською громадою.

Дореволюційному законодавству на Україні, як частині колишньої Росії, і практиці кооперативного кредиту були відомі сільські громади як члени кредитового товариства (див. арт. 10 та 12 „Образцовых уставов кредитных и ссудо-сберегательных товариществ, утвержденных Министром Финансов 14 сент. 1905 г., с изменением, утвержденным 24 ноября того же года“). Чи слід це членство вважати й для майбутнього законним і бажаним?

Нема, на нашу думку, ніяких принципових перешкод до того, щоби сільська громада входила до товариства та користувалася всіма правами, якими користуються члени кредитового товариства. Щож може дати громаді участь у справах товариства в ролі його члена і чим може бути вона, громада, корисна для товариства?

Серед різного роду справ, які становлять предмет турбот та піклування громади, є й чисто господарські. Цих останніх може бути мало, але може бути й багато, в залежності від місцевих обставин, з одного боку, та, з другого, від міри енергії органів управління громади і здібності їх виявляти ініціативу. Наприклад, може вона утворити такі підприємства, як громадський млин, електричну станцію, ремонтну майстерню і т. п., може вести громадське польове господарство, мати показове поле, шкільку садових рослин і т. д., може переводити меліоративні роботи. Вказуємо на ці підприємства та починання лише як на приклад того, чим громада, як господар, може цікавитися в сфері чисто господарських справ. Усі ці й подібні починання потребують, між иншим, грошового оборотного капіталу та вимагають для себе різних машин і матеріалів. Кредитове товариство може прислужитися громаді, як своєму члену, в разі потреби, й посередництвом у набутті машин та матеріалів. Далі. Участь громади в товаристві дає їй можливість через своїх представників, цілком природним, нормальним, способом, безпосередньо знайомитися з життям товариства, з його досягненнями та з його черговими потребами й планами. А така знайомість, природно, повинна зближати ці дві установи, які, зрештою, мають на одні інтереси того самого населення; а знову близькість ця повинна творити ґрунт для взаємного розуміння та постійної

й чинної взаємодопомогі. Як на приклад такого можливого й бажаного прояву цієї взаємодопомогі, крім допомоги громаді кредитом та постачанням різних товарів, можна вказати на організацію спільними зусиллями агрономічної допомоги населенню. Агроном та різні заклади, які потрібні агрономові для його праці, повинні бути зв'язані, на нашу думку, з кредитовим товариством, як із установою, що більше пристосована до справи подачі населенню агрономічної допомоги (має склад машин та насіння, прокатний та покривний пункт, веде операції по збуту і т. д., взагалі весь час перебуває в тісному зв'язку з населенням у чисто господарських справах). Але для кредитового товариства організація агрономічної допомоги в розмірах достатніх може бути непосильна з фінансового боку. І тут може приходити на поміч товариству сільська громада своїми щорічними асигнуваннями грошової допомоги товариству для організації та ведення агрономічної допомоги населенню. На допомогу цю з боку громади треба дивитися, як на акт нормальний, не лише тому, що кредитове товариство обслуговує господарства, що входять у склад громади, але й тому, а) що агроном кредитового товариства, натурально, не буде відмовляти своїх порад органам громадської управи в справах, в яких він, як агроном, є фахівцем, та б) що особливо треба мати на увазі, — працюючи формально для членів товариства, агроном у дійсності працює для всього населення даного села, бо такий характер його праці.

Цілком аналогічно до справи організації агрономічної допомоги населенню спільними зусиллями товариства та сільської громади є справа організації кооперативної освіти. В наші часи вже нема потреби доводити, наскільки ця справа важлива. Ясно також, що низова мережа кредитових кооператив сама не в стані зробити в цій справі все, що потрібно. Тут необхідні спільні зусилля багатьох різних чинників, так чи інакше зацікавлених у здоровому й швидкому розвитку кооперативного руху. Але кредитові товариства на селі (як, разом із ними, й споживчі товариства) всеж таки можуть і повинні робити дещо й власними силами. Мінімум, якого можна від них вимагати, це організація кооперативної бібліотеки та, по змозі, читальні. Така бібліотека мусить бути в кожному селищі, де є кредитове чи споживче товариство. Її може зорганізувати й підтримувати кожне кредитове товариство. Розмір її, а, значить, і вплив та значіння будуть тим більші, чим повніша вона буде. А це залежить передовсім від розміру тих коштів, які кожне дане селище зможе в себе знайти на цю ціль. Ясно, що об'єднаними зусиллями кредитового та споживчого товариств бібліотеку зорганізувати можна кращу, ніж зусиллями самого кредит. товариства. Необхідність спільноти акції цих двох кооператив у цій справі очевидна. Третью місцевою силою, яка може своєю допомогою зробити дуже багато, й є сільська громада. Форми тої допомоги з боку громади можуть бути різні: приділення безплатного приміщення для бібліотеки, щорічне асигнування тої чи иншої суми на поповнення бібліотеки і т. п.

Ми навели декілька конкретних випадків, з яких бачимо, в чому й як може виявлятися спільна акція кредитового товариства та сільської громади. Можуть бути, розуміється, й інші й багато інших при наявності тісного зв'язку між цими двома установами, що утворюються для обслуговування та обстоювання інтересів широких мас населення. На встано-

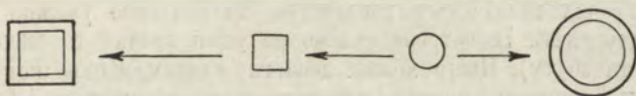
влення от цього тісного й щирого звязку й треба звернути як найпильнішу увагу. Всеж инше, всіх форм якого не можна й уявити собі, — додасться, прийде само собою.

Все, що говорили ми тут про характер бажаних взаємовідносин між кредитовим товариством та сільською громадою, можна й слід повторити, перейшовши до питання про те, які повинні бути ті взаємовідносини між кредитовим товариством та міським самоврядуванням. Ріжниця буде хіба лише в тому, що, оскільки йшла мова про місто, треба було б говорити не про кредитове товариство, а про кредитові товариства, бо в де-яких випадках, як це ми вже зазначили вище, міста не зможуть задовольнитися одним лише кредитовим товариством.

* * *

Схематично план будови кредитової кооперативи на селі та характер відносин її з иншими кооперативами можна представити так (див. схеми № 1—3).

СХЕМА № 1.

УМОВНІ ЗНАКИ:

□ КРЕД. Т-ВО

○ СПОЖ. Т-ВО

□ СОЮЗ КРЕД. Т-В.

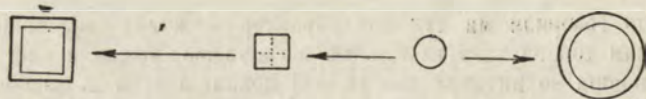
◎ СОЮЗ СПОЖ. Т-В.

→ ПОКАЗУЄ, ДЕ УСТАНОВА ШУКАЄ ДОПОМОГИ КРЕДИТОМ АБО У ФОРМІ ПОСЕРЕДНИЦТВА ПО ТОВАРОВИХ ОПЕРАЦІЯХ (ЗБУТ ТА ПОСТАЧАННЯ)

Передбачається тут випадок, коли заняття, професія членів кредитового товариства одноманітні: хлібороби лише, ремісники лише (як у місті може бути); денеге серед членів товариства хліборобів зустрічаємо якогось ремісника, як, напр., коваль на селі, або серед кравців міста якогось хлібороба. Отже склад членів одноманітний. При таких умовах можна вибирати управу, не звертаючи уваги на професію кандидатів на її членів. Те саме треба сказати й щодо надзірної ради. Ніяких спеціальних відділів у апараті управи кредитового товариства, що мали б на увазі спеціальні потреби якихсь професійних груп, не потрібно. Таке кредитове товариство знаходить допомогу всякого роду у своєму кредитовому союзі.

Споживче товариство входить у члени кредитового товариства й користується його допомогою в формі кредиту. Товарні операції проводить воно при допомозі союзу споживчих товариств.

СХЕМА № 2.

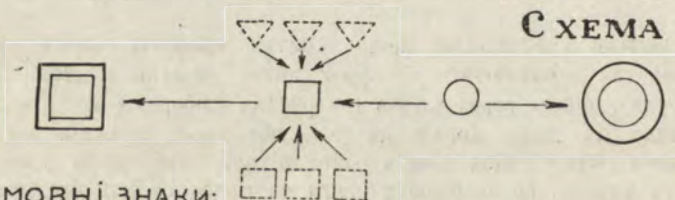
УМОВНІ ЗНАКИ:

КРЕД. Т-ВО З ОКРЕМИМИ СЕКЦІЯМИ.

В даному населеному пункті ясно відзначається розподіл населення за професіями: є дві або кілька груп; напр., у селі може бути група хліборобів, більш-менш значна група ткачів, група шевців і т. д.; або в невеликому місті більш-менш різко виявлені групи шевців, кравців, столярів і т. д. При цих умовах зовсім вистарчає одного спільного для них кредитового товариства. Але апарат цього товариства вже не може бути такий простий, як у першому випадку (схема № 1). Адміністрація такого товариства повинна розумітися однаково добре на інтересах і потребах всіх груп, із яких складається товариство, та однаково уважно й правильно обслуговувати їх потреби (маємо на увазі кредит та операції по постачанню та збуту). Цього можна досягти шляхом відповідної організації апарату. Товариство повинно утворити в собі окремі секції (відділи), в кількості, залежній від потреб. До управи та надзірної ради треба вибирати людей, якіб розумілися на спеціальних потребах окремих професій. В разі поширення справ і операцій необхідно закликати на службу по вільному найму різних фахівців для обслуговування окремих галузів діяльності товариства, галузів, що виникли внаслідок різноманітності складу товариства.

СХЕМА № 3.

УМОВНІ ЗНАКИ:

ДОПОМІЖНІ СПЕЦ. Т-ВА С.-ГОСПОДАРСЬКІ (ЗЕМ. Т-ВО, МАШИНОВЕ, МОЛОЧАРСЬКЕ, САДІВНИЧЕ, ТОВАР-ВО ПАСІЧНИКІВІТЛ.)

ТОВАРИСТВА РЕМІСНИКІВ ТА ДОМОРОВІВ /КУСТАРІВ/.

Секційна система (схема № 2) не задовольняє. З ініціативи управи кредитового товариства або тієї чи іншої групи членів товариства, для ближчого об'єднання праці певної групи членів утворюються допоміжні спеціальні товариства для спільного виконання виробничих функцій чи організації постачання або збуту. Такі допоміжні товариства, коли утворення їх у даному населеному пункті при певних обставинах є конче потрібне й доцільне, вступають, як правні особи, в члени свого місцевого кредитового товариства, від якого мають фінансову підтримку (кредит) та через яке провадять свої товарові операції (постачання та збут). Ні

з якими іншими установами членством ці товариства незв'язані і ніяких операцій своїх за допомогою цих установ не ведуть.

Основний капітал таких товариств складається з паїв їх членів та спеціальних позик (довготермінових) кредитового товариства. Цей основний капітал поступає в обороти спеціального товариства. Для збільшення оборотного капіталу таке товариство одержує позики від кредитового товариства.

Так дивимосся ми на цю справу, маючи на увазі загальний план кооперативного союзного будівництва в його основних рисах у ближчому майбутньому. Виїмки, розуміється, можуть бути, але це можуть бути лише виїмки (а не план), потреба, konieczність яких повинна бути доведена в кожному окремому випадку достатніми, розумними доказами. Очевидячки, такі докази можна зібрати й ними аргументувати лише в конкретній, живій обстанові. Це — справа діячів, які беруть чи будуть брати безпосередню, практичну участь у творенні будинку української кооперації і які, розуміється, повинні боятися суду історії не менше, ніж ті, що відважуються публічно висловлювати свої думки про бажаний напрямок цієї праці.

Яка могла б бути близька до ідеалу мережа низових кредитових кооператив на Україні щодо кількості цих кооператив?

Питання це не може не цікавити нас насамперед із двох причин: важко мати дані, на підставі яких можна було б хоч приблизно уявити собі: 1) на яку сітку точок опертя могла б розраховувати держава (а також органи місцевого самоврядування) при практичному розв'язуванні різних справ соціально-економічного характеру та 2) який приблизно потрібний контингент ревізійно-інструкторського (кооперативного та державного) персоналу, що мусить стати найближче до низових кредитових кооператив.

Щоб відповісти на поставлене тут питання, необхідно насамперед умовитися щодо того, що саме треба вважати за нормальний район діяльності окремого кредитового товариства.

Управління в справах дрібного кредиту (в колишній Росії), яке мало в своєму розпорядженні дуже багато матеріалів для основного вирішення цього питання, висловлювалося проти творення великорайонових та великих щодо кількості членів товариств; з другого боку, висловлюючися проти дроблення існуючих уже товариств, воно тим виявляло своє негативне відношення до спроб утворення дрібнорайонових товариств. Знавець кредитової кооперації проф. С. Бородаєвський, обмірковуючи питання, яке нас тут цікавить, приходить до висновку, що за нормальний район діяльності кредитового товариства слід уважати район, який охоплював би від 500 до 1000 дворів.⁴²⁾

Дуже цікаві дані й матеріали до висвітлення цього питання подає проф. П. Височанський,⁴³⁾ які приводять нас до думки, що за нормальний, бажаний тип кредитового товариства треба вважати товариство з районом

⁴²⁾ С. В. Бородаєвський. Теорія і практика кооператив. кредиту. Подєбради, 1925. Ст. 214—216.

⁴³⁾ Кооперат. кредит, стор. 326—334.

біля 1000 дворів.⁴⁴⁾ Сам проф. Височанський, відповідаючи на питання, яке становить у даному разі предмет його розвідки, пише: „Нам здається, що на майбутнє сучасна система с.-г. кредиту витворить два типи товариств: 1) дрібнорайонове товариство з найпростішими операціями — найбільше поширене („масове“) товариство 2) та великорайонове товариство з банківськими функціями, що перебуватиме в значних економічних сільських центрах, тип „відібраного“ с.-г. кредитового товариства. Ці два типи товариств і складатимуть, очевидно, систему нашої кредитової кооперації на селі. Ця система матиме під собою економічний ґрунт та організаційне виправдання“.

Коли за дрібнорайонове товариство вважати товариство, що має менше 500 членів, то це буде тип товариства, яке не зможе себе оплатити, товариство, яке буде жити, а не жити, бо мусітиме послугуватися дуже низько оплаченою працею своїх членів управи або й зовсім неоплаченою. Тим менше можна рекомендувати цей тип на сучасній Україні, де вживається всіх зусиль до масового творення так званих „спеціальних“ товариств, які, ясна річ, будуть, коли будуть чинні, дуже звужувати круг діяльності кредитових товариств. А що це так, це видно хочби й з того, що ці спеціальні товариства прямують навіть до утворення своїх також „спеціальних“ центрів (установ 2 ступня, союзів). Дрібнорайонове кредитове товариство, — це тип, якого за всяку ціну треба уникати. Бо ні економічного ґрунту під собою, ні організаційного виправдання вони зовсім не мають.

Щож до „великорайонових товариств із банківськими функціями“, то для нас не ясно, про що тут іде мова. Бож кожна кредитова кооператива є „банк“ і виконує „банківські функції“, одна більшу кількість видів цих функцій, друга — меншу, в залежності від місцевих потреб та ступня пристосовання до цих операцій апарату кредитової кооперативи. Коли мова тут іде про „товариства“, організації першого ступня, то це буде найгірший тип кредитової кооперативи, а при певних умовах — навіть і не кооператива, а крамничка, яка буде відібрати лише найміцніші господарства собі за „клієнтів“, покладаючися при тому головню на їх „заможність“, а не на моральні прикмети та працездатність господарів, бо великорайонове товариство не в стані ні близько знати всіх своїх членів, ні стежити за тим, що саме та як у їх господарствах робиться. Колиж тут іде мова про новий тип союзу кредитових товариств, тип, так би мовити, „волосного“ (аналогічного щодо розміру району діяльності до дореволюційної „мелкой земской единицы“, з проєктом якої досить довго носилася російська інтелігенція), то це може й ще гірше, ніж великорайонове кредитове товариство, що мало б охоплювати район декількох сел. Досі ми знали на своїх замлях лише союзи кредитових товариств

⁴⁴⁾ За даними на 1. I. 1914 р. % кооперування в кредитових кооперативах перевищував 66. Після всього, що пережило з того часу українське село, % кооперування, при інших, як тепер, правних, політичних та економічних відносинах, мав би ще збільшитися. Отже % кооперування м'г би бути близький 100. Таким чином звичайне товариство зможе мати майже 1000 членів, а це цілком достатня кількість для збудування міцного кооперативного товариства.

окружні (рівні приблизно колишнім повітовим), губерніяльні, красіві. „Волосний“ кредитовий союз, банк товариств, союз лише декількох кредитових товариств — був би цілковитим паразитом на тілі кооперації. Творити союз кредитових товариств таких розмірів було б може потрібно і доцільно лише в деяких випадках, для досягнення цим робом якоїсь вузької, спеціальної мети, як, напр., збудування та експлуатація шпихліра при станції залізної дороги, потрібного декільком товариствам, що економічно зв'язані з цією станцією. Але тільки не банк союзу кредитових товариств.

При нормі 1000 дворів на одне сільське кредитове товариство загальна кількість цих товариств на території України в її межах, як їх советська влада тепер означає, могла б становити 4.866. Як ця цифра складається, показує таблиця „Кількість населення на 1. I. 1929 р.“; кількість сільських дворів находимо для цієї таблиці шляхом поділу кількості сільського населення на 5.⁴⁵⁾

КІЛЬКІСТЬ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ТА НАСЕЛЕННЯ.

(За даними 1928 р. Стат. щорічник, Україна 1929, стор. 131).

	Кількість населення (тис.)	Кількість господарств (тис.)	
Полісся	2.772,9	542,5	
Правобережжя	7.889,9	1.790,5	
Лівобережжя	6.417,1	1.226,3	
Степ: Хліборобський	4.892,6	1.002,5	} 1.614,5
Дніпрян. промисл.	2.055,4	394,6	
Гірнича	1.184,1	217,4	
По Україні 25.222,0		5.173,8	

Дані зросту кількості кредитових кооператив першого ступня (ощадно-позичкові та кредитові товариства) на Україні до часу советської влади свідчать про те, що цифра товариств (4.866), яку вважаємо за можливу, не прибільшена. З певністю можна сказати, що коли б не настала советська влада, цю цифру товариств сьогодні ми вже мали б (на 1. I. 1929 р. їх було 3.168; починаючи з 1911 р. кількість їх щороку збільшувалася, пересічно, на 200 одиниць).

З наступної таблиці („Розподіл селищ за кількістю мешканців“) ми бачимо, що сільських селищ, які мають не менше 1000 дворів, є на Україні біля 591 (486+105). Стільки приблизно може бути товариств (при стислом додержанні норми — не менш 1000 господарства на товариство), які обслуговують лише одно селище. Решта товариств обслуговуватимуть 2 й більше селищ (підкреслюємо селищ, а не сел.).

⁴⁵⁾ Наступна таблиця показує, що норму 5, як нову пересічну, можна вважати за таку, що відповідає фактичному станові річей.

РОЗПОДІЛ СЕЛИЩ ЗА КІЛЬКІСТЮ МЕШКАНЦІВ

(За переписом 17. XII. 1926 р.)⁴⁶⁾

139

Селищ із кількістю мешканців	Кількість селищ			Кількість мешканців			Розподіл у % до підс.	
	Міських	Сільських	Разом	Міських	Сільських	Разом	Селищ	Населення
1 — 9	—	9.886	9.886	—	51.874	51.874	17,92	0,18
10 — 19	—	3.968	3.968	—	54.995	54.995	7,22	0,19
20 — 49	—	6.534	6.534	—	217.180	217.180	11,84	0,75
50 — 99	—	6.679	6.679	—	484.566	484.566	12,11	1,67
100 — 199	—	7.784	7.784	—	1.119.098	1.119.098	14,11	3,86
200 — 499	—	8.508	8.508	—	2.706.771	2.706.771	15,42	9,33
500 — 999	35	4.654	4.689	25.853	3.310.278	3.336.131	8,50	11,50
1.000 — 1.999	65	3.912	3.977	94.945	5.509.565	5.604.510	7,20	19,31
2.000 — 4.999	102	2.407	2.509	338.540	7.097.693	7.436.233	4,55	25,62
5.000 — 9.999	86	400	486	627.669	2.591.825	3.219.494	0,88	11,09
10.000 — 19.999	67	38	105	917.241	502.349	1.419.590	0,18	4,89
20.000 — 49.999	31		31	928.428	—	928.428	0,05	3,20
50.000 — 99.999	10		10	645.345	—	645.345	0,01	2,22
100.000 і більше	6		6	1.795.532	—	1.795.532	0,01	6,19
По Україні	402	54.770	55.172	5.373.553	23.646.194	29.019.747	100	100

⁴⁶⁾ Статист. щорічник „Україна“, 1929 р.

КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

на 1. I. 1929 р.

Економічні райони та округи		За даними на 1.І. 1929 р. було населення			Можлива кількість кред. т-в при нормі 1000 дворів на т-во
		Міського	Сільського	Разом	
I. Полісся					
1	Волинська	154 101	568 188	722 289	113
2	Глухівська	73.324	492.787	566 111	98
3	Котоліська	96 135	577.665	673.800	115
4	Коростенська	56.617	486 631	543.248	97
5	Чернігівська	76.970	467.727	544 697	93
Разом		457.147	2.592.998	3.050.145	516
II. Правобережжя					
1	Бердичівська	123.549	637.626	761.175	127
2	Вілоцерківська	98.525	787.562	886.087	157
3	Винницька	135.993	659.636	795 629	132
4	Гуманська	80.473	839 989	920.462	168
5	Камянецька	53.182	496.027	549.209	99
6	Київська	666.059	1.027.488	1 693.547	205
7	Могилівська	45.395	486.353	531.748	97
8	Проскурівська	74.374	512 677	587 051	102
9	Тульчинська	73.509	649 951	723.460	130
10	Шевченківська	133.639	1.042.890	1.176 529	208
11	Шепетівська	90.972	593 171	684 143	118
Разом		1 575 670	7.733 370	9.309.040	1.543
III. Лівобережжя					
1	Кременчуцька	90.502	722.014	812 516	144
2	Купянська	19.808	426.056	445.864	85
3	Лубенська	49.156	531.681	580.837	106
4	Ніжинська	56.580	427.037	483.617	85
5	Озюмська	13.328	381.623	394.951	76
6	Полтавська	151.179	970.323	1.121.502	194
7	Прилуцька	42.243	480.552	522.795	96
8	Роменська	48.641	498.392	547.033	99
9	Сумська	96.448	637.788	734.236	127
10	Харківська	599.999	1.071.019	1.671.018	214
Разом		1.167.884	6.146.485	7.314.369	1.226
IV. Степ					
1	Зінов'ївська	134 056	668.188	802 244	133
2	Маріупольська	106.160	342.847	449.007	68
3	Мелітопольська	55.567	719.662	775.229	143
4	Миколаївська	140 246	580 492	720.738	76
5	Одеська	498.069	449.554	948.123	89
6	Першотаманська	44.282	642.334	686 416	128
7	Старобільська	20.819	480.053	500.872	96
8	Херсонська	109.227	497 369	606 596	99
9	Молдавська АССР	88.003	505 197	593.200	101
Разом		1.196.729	4.685.696	5.882.425	933
V. Дніпрянський промисловий					
1	Дніпропетровська	379.905	1.007.701	1.387.606	201
2	Запорізька	77.133	496.750	573.883	99
3	Криворізька	84.649	516.962	601 611	103
Разом		541.687	2.021.413	2.563.100	403
VI. Гірничий					
1	Артемівська	358.216	464 189	822.405	92
2	Луганська	285 558	385.648	671 206	77
3	Сталінська	370.576	380 281	705.857	76
Разом		1.014 467	1.230.118	2 244.468	245
По Україні		5.953 467	24.410 080	30.363.547	4.866

Такі малиб бути завдання кредитового товариства, склад його членів, взаємовідносини з іншими кооперативами першого щабля та органами місцевого самоврядування.

❁ ❁ ❁

Те, що зробила в останні роки на селі совітська влада, надзвичайно ускладнює справу відбудування кооперативних, кредитових установ. Тому вважаємо за кінечне подати плян раціональної організації в майбутньому цих установ, беручи на увагу ті правні та економічні умови, що створилися за час совітської влади та увійшли в життя.

V. РАЦІОНАЛЬНА РЕФОРМА КРЕДИТОВИХ КООПЕРАТИВ.

В результаті колективізації становище на селі утворилося приблизно таке:

1) Помітна частина хліборобського населення (найенергійніша та ініціативніша) перебуває або далеко за межами України, або, якщо й на Україні, то відірвана від рідних сел.

2) Маса хліборобська — в колгоспах і не на ролях господарів свого часу, праці й майна (ні того, ні другого, ні третього свого вона не має), а на становищі робітників. Населення це матеріально вбоге, має мінімальні ошадності.

3) Майже весь живий та мертвий хліборобський реманент — „усуспільнено“ (почасти вивезено з села, почасти передано в колгоспи або радгоспи), вивласнено. Тварин свійських (корови, вівці, свині, птахи і т. п.) в індивідуальному користуванні залишилось дуже мало.

4) Колгоспи володіють деякими, т. зв., неподільними фондами (грошовими капіталами); головне ж їх майно творитимуть (крім усуспільненої земельної площі) різні с.-г. підприємства: млини, молочні ферми, свинарні, сушильні овочів, пекарні, кухні, електр. станції і т. п., в які вкладено державний капітал (кредит), капітал колгоспів (неподільні фонди) й капітал колгоспників.

5) Поруч із колгоспами — радгоспи (державні підприємства), а також МТС. Останні, хоча й мають обслуговувати колгоспи, також підприємства переважно державні.

6) Нарешті, функціонуватиме якась кількість „гігантів“ — ЕСК-ів та АПК-ів, побудованих на землях, відібраних у хліборобського населення.

Такі умови життя села України, — сучасні та в ближчому майбутньому.

Очевидно, стоїмо ми на тому погляді, що ті суперечні основи, що на них побудовано совітську систему господарства на Україні, приведуть її до упадку. Коли і як це станеться, само собою передбачити важко. Проте з великим ступнем імовірності можна думати, що повстане тоді великий стихійний рух серед селянства до відбудови власного, індивідуального господарства. Бажано, щоб рух цей набрав характеру організованого та щоб зберегти підприємства та майно (колгоспні та державні). Як сполучити на деякий час наявну усуспільненість землі та іншого майна з змаганням до приватного, індивідуального господарювання та як без шкоди для народного господарства цю ре-колективізацію перевести й перевести до тієї міри, як того бажатиме населення?

Тільки в кожному окремому випадку можна буде розібратися в тому:

1) що слід і можна передати у власність окремим господарям із живого й мертвого інвентаря та земельної площі без шкоди для справи та 2) на

яких земельних участках, хоч і переданих у власність окремим господарям — фізичним особам, можна й слід утворити та з кого саме такі товариства, як, напр., т-ва спільного обробітку землі (СОЗ).

Але поза тим усім залишаються:

1) Ріжні фарми в господарстві колгоспів, якіб доцільніше було зберегти в тому складі майна та інвентаря, в якому вони будуть підчас реформи (молочна, свинарна, овочева фарма, городи й т. д.);

2) Машиново-тракторні станції;

3) Самостійні великі підприємства (ЕСК-і та АІК) та, нарешті,

4) Радгоспи.

Коли фарми окремих колгоспів будуть лише обтяжені більш-менш значними боргами державі, то МТС, особливо ЕСК-і та АІК-і будуть, мабуть, цілковито належати їй, чи по суті (по капіталовкладанню), чи формально. Щож до радгоспів, то вже сама назва їх указує на те, кому вони належатимуть. Це треба мати увесь час на увазі, розв'язуючи питання про долю всіх цих підприємств у майбутньому.

Нижче зупинимось на кожній із згаданих точок зокрема. На цьому ж місці зауважимо лише, що увесь час будемо шукати таких способів розв'язання питання, при яких держава по змозі цілком булаб звільнена від обов'язків і ролі підприємця. Вона не може бути добрим промисловцем і комерсантом. В інтересах розвитку народного господарства та в інтересах тих, за чий рахунок складається й виконується державний бюджет, ці справи треба передати приватній ініціативі, залишивши за державою лише законодавство та, в де-яких випадках, догляд (а не кермування).

Долю колгоспних фарм (перша група підприємств), мабуть, найдоцільніше булоб, з точки погляду інтересів нар. господарства, в більшості випадків розв'язати на той спосіб, що, залишивши їм увесь їм потрібний інвентар та інше майно, утворити коло кожної з них, для кожної з них спеціальне фахове товариство з тих селян, що найбільше даною галуззю цікавилися, які отже моглиб найуспішніше провадити далі цю галузь господарства.

Щодо другої групи підприємств, МТС, що деякі з них своїми розмірами відповідають саме потребам окремого товариства спільного обробітку землі (СОЗ), то такі станції найдоцільніше булоб передати у власність цим окремим товариствам. Але машинні тракторні станції здебільшого такі великі й дорогі, що окремі т-ва СОЗ перебрати їх не в силі. Перебрання таких станцій під силу або місцевому союзів кредитових т-в або районному союзів товариств спеціального призначення, які змоглиб утримувати ці станції та організувати обслуговування машинами окремі т-ва СОЗ та інші кооперативні організації.

Те саме треба сказати про ЕСК-і, АІК-і та радгоспи. Їх треба передати або місцевому населенню, зорганізованому для цієї справи в спеціальні кооперативні т-ва, або універсальним районним союзам кредитових товариств або районним союзам фахових кооперативних товариств, — залежно від місцевих обставин. Покиж розв'яжеться питання тим чи іншим способом, підприємства ці мусять знаходитися в руках держави, під її доглядом та кермою.

А взагалі в руках держави, на нашу думку, малиб залишитися тільки ті МТС, радгоспи, ЕСК-і та АІК-і, котрі конче з тих чи інших мір-

кувань їй потрібні, та ще ті, котрих нікому передати (нема відповідних організацій у районі, де знаходяться ці підприємства).

Одним із найтяжчих питань, які треба булоб розв'язати при переведенні цілої цієї реформи, є питання фінансове, питання про переведення грошових розрахунків між групами населення та між населенням і державою.

Конкретизуємо деякі з тих грошових розрахунків, що їх можна передбачити.

Напевне в переважній більшості випадків зголосяться живі особи-господарі тих земельних ділянок, із яких складається колективізована земельна площа. Якесь частина цих господарів поскладає мабуть, свої ре-колективізовані земельні ділянки для утворення товариств С03; друга група перейде з своїми ділянками на індивідуальне господарювання, об'єднуючися з іншими господарями лише в справі кредиту, збуту чи поставання; нарешті, третя група шукатиме можливості розлучитися з своїми земельними ділянками, з правом володіти ними, себто комусь їх передати. Очевидно, ні одну з цих груп платити „викупне“ за свою землю, за свої земельні участки не змуситься. Але напевне будуть випадки, коли треба буде приплачувати щось. Це в двох випадках: 1) в разі переведення державою чи колгоспом значних поліпшень земельної ділянки підчас перебування її в складі колективізованої земельної площі та 2) при обміні земельними ділянками, який відбуватиметься (бажано, щоб відбувався) між господарями, що захочуть вступити до т-в С03, і тими, що до цих товариств вступати не будуть (обмін був би бажаний у цілях зведення в один суцільний земельний ділянок усіх членів С03, а приплачувати доводилосяб при обміні гіршої або меншої земельної ділянки на ліпшу або більшу). А в інтересах 3-ої з вищезгаданих груп населення треба утворити такі умови, щоб вона, ця група, могла свої земельні ділянки продати й за ті гроші розпочати інші справи, себто треба утворити такі установи, котрі помоглиб покупцям землі заплатити за неї гроші.

Далі. При переведенні реформи обставини склалисяб так, що *volens nolens* мусілаб утворитися значна кількість фахових кооперативів, які самі переберуть на власність фарми колгоспів або які складуться з членів, що те майно від колгоспів переймуть і в своє товариство, як свої паї, віддадуть. Майно цих фарм колгоспів належалоб підчас реформи почасти цілому колгоспові (оскільки фарми будуються за рахунок неподільних фондів колгоспу), почасти окремим селянським господарствам, що були колективізовані (оскільки на ті фарми пішов інвентар, відібраний від окремих осіб), почасти державі, що вложила в ті фарми в формі субсидій чи кредиту свої капітали.

Отже ці нові кооперативи (т-ва спеціального призначення), як нові правні особи, чи їх члени муситимуть сплатити за переbrane майно фарм чи то колгоспам (а ті в свою чергу своїм членам), чи окремим особам, що належать до колгоспів, чи, нарешті, за посередництвом колгоспів, державі.

Конечність таких розрахунків і розплат мусимо передбачати, звернувшись до питання про долю ЕСК-ів, АІК-ів та, нарешті, радгоспів. І тут повинні відбутися розрахунки та розплати за майно цих підприємств між тими, від кого у ці підприємства це майно поступило, і тими, до кого воно перейде.

Розрахунки й розплати, про які вище ми говорили, малиб такі особливості:

1) в масі вони будуть на суми незначні, але кількість самих розрахунків буде величезна, бо в них візьме участь майже все населення України;

2) часто ці розрахунки не вимагатимуть виплат готівкою, але лише переводу записів по книжках з одного рахунку на інший;⁴⁷⁾

3) але ці розрахунки часто вимагатимуть доплат, а то й просто повних виплат готівкою, а ті, що мусітимуть доплачувати чи сплачувати, не матимуть з чого ті доплати чи виплати робити й зможуть розрахунок закінчити лише при допомозі й участі близької їм кредитової установи; лише при допомозі такої кредитової установи можна буде більше-менше швидко та найпростіше перевести масові розрахунки й тим полегшити переведення цілої реформи.

Кредитовими установами, що перевелиб цю роботу, можуть бути лише сільські кредитові кооперативи та їх союзи.

Утворення державної кредитової чи якоїсь іншої установи, що перebrалаб переведення цієї праці на себе, вважалиб ми за акт глибоко помилковий: ця в своїм обсягу кольосальна праця складатиметься з мільйонів дрібничок, але таких, які в різних закутках країни матимуть ріжний колір і з яких кожна зокрема матиме величезне значіння для окремих живих осіб, що їх ті „дрібнички“ торкатимуться. Лише саме населення через свої місцеві об'єднання й організації може перевести цю справу з найменшими прикростями, з найбільшою справедливістю та доцільністю.

* *

Не може не впасти в вічі, яка кольосальна праця й яка поважна роля припадає тут кредитовій кооперації, коли на неї покласти те, що вище ми покладаємо (бо більше, переконані ми, ні на кого працю цю перекласти). Але розуміється, кооперативи потрібні будуть не тільки для цього. Праця й роля, про які оце ми говоримо, будуть очевидно тимчасові. Рівнобіжно з цією працею і слідом за нею піде праця, так би мовити, характеру звичайного й постійного. Повстане маса одноособових приватних селянських господарств, повстане низка ріжнородних фахових вироб-

⁴⁷⁾ Приклад. Молодша ферма колгоспу повинна повернути Андрієнкові 100 крб. за корову, свого часу „успішнену“; новоутворена спец. кооператива, що перебирає від колгоспу цю ферму, повинна сплатити колгоспові вартість ферми; коли Андрієнко приступає в члени цієї кооперативи, розрахунок і розплата можуть відбутися без грошей, таким чином:

а) Андрієнко видає посвідку колгоспові, що він одержав від колгоспу 100 крб. (за корову), після чого, одержавши від колгоспу майно (корову),

б) кооперативне т-во видає Андрієнкові посвідку на те, що одержало від нього на вклад (або як пайовий внесок) 100 крб. (вартість корови);

в) кооператива записує в себе на рахунок майна (актив) 100 крб. (корова) та на рахунок пайових внесків та вкладів (пасив) 100 крб. (Андрієнко).

ницьких, постачальних та збутових кооператив. І ці господарства й ці кооперативні т-ва переводитимуть різні фінансові операції, отже потрібуватимуть, як постійних органів, своїх кредитових установ, кредитових кооператив.

Кредитові т-ва не в стані цілком задовільно виконувати свої завдання, не обєднавшись задля цього в союзи. Питання союзного кооперативного будівництва вимагає пильної уваги.

VI. СОЮЗИ КРЕДИТОВИХ ТОВАРИСТВ.

При розгляді совітських спроб організувати народний кредит уражає насамперед кількість окремих, самостійних систем установ, уражає те, що кожна з цих систем змагає до утворення свого окремого центру й утворює його; вражає й те, що майже кожна з них обов'язково намагається мати свої окремі кредитові установи всіх трьох шаблів, так що треба говорити не про одну систему кредитової кооперації, а про кілька окремих. А зараз утворено й міжкооперативну кредитову установу (Українбанк), яка мала обслуговувати кредитом усі види кооперації, отже й ті, що мають „свої“ кредитові установи.

Алеж вільна кооперація утворює, як відомо, свої установи для зменшення господарських видатків кооперованого населення. Під цим кутом зору (а іншого й не може в нас бути) кожна зайва, непотрібна витрата на організацію та ведення тієї чи іншої кооперативної справи (отже й непотрібні витрати й на організацію та утримання непотрібних, так званих, кооперативних установ) стоїть у різкій суперечності з основним завданням кооперації.

Головну масу кредитових кооператив на Україні творили кооперативи, приписані до системи сіль.-госп. кооперації. Тому розгляд питання про союзи цих товариств і поставимо в першу чергу.

Установою другого, вищого шабля в системі, що має обслуговувати кредитом сільське господарство, став на Україні (від 24. I. 1923 р.), як знаємо, районний „сельбанк“. Цю установу утворила не кооперація, а держава. Ми вже говорили про мотиви, якими кермувалися ті, що обстоювали необхідність цієї установи, а також про наслідки праці цих ніби то банків. Але пробивала собі шлях і інша течія, завойовував собі права інший погляд на справу. Маємо на увазі боротьбу за кредитові союзи, як добровільні об'єднання с.-госп. кредитових товариств. На нашу думку, саме ці установи, як організації другого шабля в системі с.-г. кредиту, в майбутньому повинні стати єдиними центрами для с.-госп. кредитових товариств.

Район діяльності такого союзу повинен дорівнюватися районів округи (площа приблизно 10.000 кв. км. із населенням біля 650.000), тому далі такі союзи й називатимемо округними. Приблизну кількість товариств, які могли би входити в склад окремих округних кредитових союзів, можна бачити з таблиці, поданої в розділі IV (див. табл. „Кількість населення на 1. I. 1929 р.“). Вважаємо, що райони округ на Україні, які донедавна існували на сов. Україні, саме достатні для успішної діяльності й розвитку союзу кредитових товариств (біля 100 т-в на союз).

Пайщиками кредитового союзу є переважно кредитові товариства району, — переважно, але не виключно. З тих самих міркувань, які ми наводили, обстоюючи думку, що кредитове товариство на селі (чи в місті)

повинно прийняти в свій склад товариство споживче, ми й тут гадаємо, що окружний союз споживчих товариств повинен мати право бути членом окружного кредитового союзу й кредитуватися в цьому союзі; кредит цей у житті союзу споживчих товариств не буде, розуміється, основним — головним кредитором споживчих товариств буде завжди, принаймні повинен бути їх центральний союз; але він може бути дуже й дуже потрібний і окремих, надзвичайних випадках, а також при переведенні закупів союзом споживчих товариств тих або інших продуктів на місцевому ринку.

Далі, членом союзу кредитових товариств може бути якесь сіл.-госп. спеціальне (не-кредитове) товариство або об'єднання кустарів чи ремісників. Вступ такого роду кооператив до союзу кредитових товариств уважаємо за допустимий лише в виїмкових випадках, як про це вже говорили вище, в IV розділі.

Відповідь на питання, що має робити такий союз, міститься вже в відповіді на питання, з кого він складається. Головні функції його уявляємо собі так:

1) Усім членам кредитового союзу потрібний він насамперед як банк, себто установа, що з одного боку, має постачати своїм членам кошти в оборотовий капітал, оскільки тих коштів члени в себе, в межах своїх районів добути в достатньому розмірі не можуть, і, з другого боку, приймати й переховувати всі ті кошти, які тимчасово можуть бути вільними (депозитові операції в касах окремих членів). Кошти для кредитування своїх членів союз повинен мати не лише коротко-термінові, але й довго-термінові, бо кредитові товариства, які він має обслуговувати, потребуватимуть як одного, так і другого виду кредиту.

Для успішного виконання ролі кредитової установи, кредитовий союз не може обмежитися в своїх депозитових операціях лише ролю скарбника своїх членів. Він повинен як найсильніше поширити круг своїх клієнтів-вкладників, знайти вклади й на вільному грошовому ринку, а не лише в касах своїх членів. А коли коштів, добутих через депозитові операції, не вистане, союз повинен їх знайти в формі позик.

2) Крім банківських функцій союз повинен провадити й товарні операції, мати добре зорганізований товарний відділ. Бо всі його члени (з виїмком союзу споживчих товариств) потребують його посередництва, допомоги також і в справах постачання с.-г. машин, знаряддя та інших предметів з одного боку, та в справі збуту продуктів праці своїх членів — з другого.

3) У зв'язку з веденням товарних операцій у деяких союзів може виникнути потреба чи то зорганізувати власне союзне виробничке підприємство чи інструктувати підприємство, утворене тим чи іншим із його членів. Очевидно, кожний такий союз мусить подбати про організацію в своєму апараті промислового відділу.

4) Означуючи завдання кредитового товариства, ми на одному з перших місць поставили агрономічну справу. Ясно, що ця справа повинна займати таке саме місце і в планах діяльності союзу кредитових товариств. На союз припадають тут такі обов'язки: а) здобуття потрібних коштів для цілої округи, яку він обслуговує; б) мобілізація відповідного агрономічного персоналу, що має працювати в районах окремих товариств, в) складання загального плану агрономічної діяльності в цілій своїй окрузі; г) догляд

за виконанням цього плану в межах свого району; д) зносини в справі агрономічної допомоги з різними установами та особами, а зокрема з центральною кооперативною установою, яка завідує агрономічною справою.

Для належної організації та ведення цієї справи союз повинен мати, як складову частину свого апарату, окремий агрономічний відділ.

5) Зважаючи на серйозність і відповідальність праці, яку переводять кредитові товариства, союз не може не включити в число своїх функцій уділення своїм членам інструкторської допомоги та справу ревізії їх діяльності. Організація ревізійно-інструкторського відділу повинна становити предмет особливої уваги союзу.

Такі головні сфери діяльності союзу с.-госп. кредитових товариств. Ми не зупиняємося тут на таких справах, як культурно-просвітня діяльність (організація шкіл, курсів, викладів, книгарень, видавництва і т. д.), уділення товариствам правної допомоги і т. п. Цими справами можуть цікавитися й їх провадити союзи кредитових товариств, але ці справи можуть бути також і в руках інших кооперативних установ; так, напр., періодичні короткотермінові курси для підготовки рахівників для кредитових товариств (чи навіть організацію нижчої кооперативної школи) може перевести кредитовий союз (може інколи в спілці з споживчим союзом); він же може видавати періодичний орган місцевого значіння; але видавання кооперативної літератури загального значіння, яка може бути потрібна скрізь на Україні (підручники тощо), або виготовлення рахівничих книг та різних бланків доцільніше віддати всеукраїнській видавничій кооперативній спілці, а не братися за неї окремим кредитовим чи споживчим союзом.

Ми говоримо тут про так звані с.-госп. кредитові товариства, себто про товариства, що обслуговують хліборобські господарства. Але на Україні, як відомо, існують кредитові товариства з иншим професійним складом членів. Чи можуть вони входити до союзу, про який вище ми говорили? Чи, може, потрібні їм свої окремі союзи кредитові установи. Нарешті, чи потрібні самі ці „фахові“ кредитові товариства?

Розглядаючи справу організації низової мережі кредитових кооператив (розділ IV), ми зупинилися над питанням про організацію спеціальних кредитових кооператив, спеціальних у розумінні спеціального добору членів, добору за їх професією (кредитові товариства ремісників, рибалок і т. п.). Ми обстоювали ту думку, що в тому або иншому пункті організується лиш одне, просто кредитове товариство, яке об'єднає всі трудові господарства, що тут функціонують, а не декілька, утворених за професійною ознакою членів. Розуміється, залежно від місцевих умов, в окремих товариствах може переважати якась професійна група, і це буде давати спеціальне, так би мовити, забарвлення даному товариству (напр., у якомусь приморському селищі, може статися, група рибалок переважатиме групу хліборобів). Але лише через саме це таке товариство не перестає бути кредитовим товариством, яке при всіх умовах має за своє завдання допомагати членам у формі кредиту, а коли воно універсальне — постачати їм засоби виробництва та організувати збут продуктів їх праці. Очевидно, що при цій умові, при існуванні єдиного виду кредитових товариств і контингент членів окružного союзу творитимуть просто кредитові товариства, які між собою, як члени союзу, іноді відрізнятимуться лише

тим, що не в один і той самий період року ставлятимуть до союзу свої головні вимоги на позики, та характером тих товарів, що їх потрібуватимуть від союзу (операції по постачанню) та йому здаватимуть (операції по збуту). Це союз повинен мати на увазі, складаючи план своїх фінансових операцій та організуючи різні відділи свого товарового відділу.

Зі сказаного вище ясно, що окружний кредитовий союз:

1) установа чисто кооперативна;

2) в системі кредитової кооперації він організація другого щабля складом своїх членів та клієнтури по активних операціях⁴⁸⁾ і міжкооперативна (міжкооперативна — теоретично, бо справді він був би, принаймні на ближчий час, об'єднанням лише кредитових товариств, якщо не брати під увагу союз споживчих товариств, який при всяких умовах повинен мати право входити в склад членів союзу кредитових товариств);

3) характером своїх кредитових операцій це банк і короткотермінового і довготермінового кредиту;

4) характером своїх операцій і завдань взагалі він — установа універсальна (переводить не лише банківські операції, але й товарів, може організувати виробничі підприємства, влаштовувати агрикультурні заклади і т. д.).

Прихильники „спеціалізації“ кооперативних установ, спеціалізації за всяку ціну й до дрібниць, прийняти цей універсализм кредитового союзу, розуміється, не можуть. Почасти маючи на увазі цей страх перед універсализмом, ми скрізь, означуючи функції кредитового союзу, все нагадували про організацію відділів у апараті союзу. Утворення цих окремих відділів указує на те, що праця в союзі має йти не хаотично, що в ньому не „всі роблять усе“, а лише певні люди лише певну роботу, роботу, в якій вони є фахівцями і для якої саме в союз покликані. Ми гадаємо, що при наявності в апараті тих основних 5 відділів, про які ми вище говорили, бажано мати в складі управи приблизно стількиж членів (щоб можна було покласти ближчу відповідальність за хід справи в кожному відділі на певну фізичну особу), та стількиж керівників відділів — основно теоретично й практично підготовлених фахівців, робітників із вільного найму (фаховець — банковець, агроном, ревізор і т. д.). Ми не маємо ніяких підстав побоюватися, що такий, так зорганізований відділ єдиного (універсального) окружного союзу може гірше справитися з своїм спеціальним завданням (напр., із справою організації кооперативної агрономії), ніж самостійний, спеціальний кооперативний союз (який-небудь „союз для постачання“, або „союз для збуту“, або „Кооперативне Яйце“ чи „Кооперативна Птаха“, або „Союз—Картопля“ чи „Кооперативне Теля“ і т. д. і т. д.). На нашу думку, коли мати на увазі обсяг роботи, характер її й умови в окрузі (а не на території цілої держави), різниця між наслідками будівництва за принципом універсализму й за принципом спеціалізації (при умові, що універсальний союз і спеціальні союзи матимуть на службі однаково добрих фахівців тих справ, які вони провадять), буде лише та, що кооперація при наявності лише універсального окружного союзу утримуватиме лише 5 чле-

⁴⁸⁾ Об'єднує й обслуговує лише низові кооперативи і ні в якому разі окремі господарства. — І. І.

нів управи, 5 фаховців-завідувачів відділів і одне культурно влаштоване приміщення, а при перемозі „спеціалізаційних“ настроїв — принаймні 15 членів управи, 5 фаховців та 5 нужденно влаштованих приміщень. Ріжниця ця буде, розуміється, значно більша, коли 1) детальніше покопатися в організації цілого апарату, а не самої його верхівки, 2) підрахувати, скільки коштуватиме кооперації та готівка, що не може не застрявати в декількох касах, як запас (замість того, щоб їй бути лише в одній касі, а, значить, у декілька разів меншій сумі), 3) скільки низові товариства повинні зібрати й викинути без потреби грошей на утворення пайових капіталів різних союзів. Не кажемо вже про те, що при існуванні декількох союзів, які властиво мають робити кожний зокрема лиш якусь частину одного живого великого діла, часто „права“ не буде знати, що робить „ліва“, або й шкодити „лівій“.

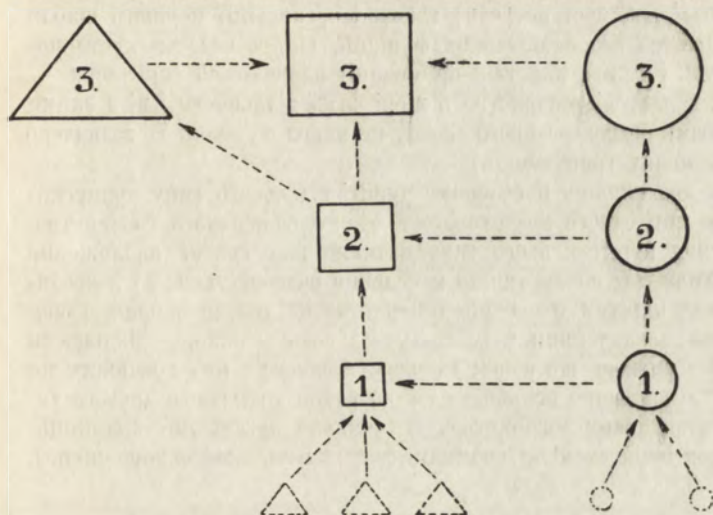
Дореволюційне повітове земство, як відомо, вело ріжнородні справи: 1) народня освіта, — позашкільна, нижча, почасти середня, а також професійна, 2) медична допомога населенню, 3) санітарна, 4) ветеринарна, 5) агрономія, 6) організація кредиту для селян — земські каси дрібного кредиту, 7) постачання населенню сіл.-госп. машин та інших засобів виробництва, 8) дорожня справа, 9) асекураційна та інші. Земська управа могла провадити ці справи, організуючи спеціальні для кожної з них відділи, під доглядом окремих членів управи і ближчою кермою службовців-фаховців. Як не ріжнородні ці справи були, не відчувалося незручності в такому зосередженні їх у одній установі, нікому й на думку не спадало організовувати окремі „земства“ для кожної з цих окремих справ. Чи не свідчить і цей приклад, що, коли ділово, а не кабінетно підійти до справи, то прийдемо до того самого висновку: для організації в окрузі народнього кредиту, ведення операцій по постачанню та збуту, уділення населенню агрономічної допомоги та ведення інших справ, що стоять у тісному звязку з цими, тут згаданими, — цілком вистане одної організації, — окружного союзу кредитових товариств.

Всі ці міркування примушують нас обстоювати той план союзного кооперативного будівництва на території округи, що його накреслено в схемі № 4 (в частині, що торкається допоміжних товариств, товариств 1-го щабля та їх союзів, себто організацій другого щабля).

Перша (споживча кооперація) має установи трьох щаблів (товариство, окружний союз та центр) і творить цілком окрему, самостійну систему. Те саме треба сказати й про другу систему, систему кредитової кооперації. Щож до третьої, — системи сіл.-госп. та куст.-пром. кооперації, — то вона тісно звязана з другою: лише на третьому щаблі має вона свою самостійну, спеціальну установу (сучасний Сільський Господар), а другий і перший ступінь цієї системи (низове товариство та окружний союз) зливаються з системою кредитової кооперації: низові кредитові товариства та їх окружні кредитові союзи є не лише кредитові, фінансові осередки, але й апарат для переведення товарних операцій (виробництво та збут продуктів, постачання машин та сировини).

2) Кредитове товариство всі свої операції (кредитові й товарні) зосереджує в окружному кредитовому союзі, а окружний кредитовий союз увійходить у склад двох центральних установ: фінансового центру всієї української кооперації та організаційного центру сіл.-госп. та куст.-про-

СХЕМА № 4.

УМОВНІ ЗНАКИ:

УСТАНОВИ СИСТЕМИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ.

" " СІЛ.-ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА КУСТАРНО-ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ / НЕ КРЕДИТОВОЇ/.

" " КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАЦІЇ.

1. Установи 1-го щабля /товариства/.

2. " 2-го щабля /окружні союзи/.

3. " 3-го щабля /центри/.

Допоміжні сіл.-господарські та кустарно-промисловіт-ва /БЕЗ БАНКІВСЬКИХ ФУНКЦІЙ/

Крамниці-філії спожвчого т-ва.

-----> ПОКАЗУЄ, ДЕ УСТАНОВА ШУКАЄ ДОПОМОГИ КРЕДИТОМ АБО У ФОРМІ ПОСЕРЕДНИЦТВА ПО ТОВАРОВИХ ОПЕРАЦІЯХ /ЗБУТ ТА ПОСТАЧАННЯ/.

мислової кооперації; в першому він зосереджує свої фінансові операції, в другому — товарові.

3) В деяких випадках система с.-г. та куст.-промислової кооперації може мати (в разі крайньої потреби) також і організації першого щабля (сіл.-госп. товариство без банківських функцій, сіл.-господ. чи кустарно-промислову артіль і т. п.), але такі організації впливаються (як члени — правні особи) в кредитові товариства в місці своєї діяльності і ні з якими іншими установами безпосереднього зв'язку не мають (у схемі їх зазначено під знаком пунктирних трикутників).

4) В тому або іншому населеному пункті сільського типу припускається існування лиш одного кредитового й одного споживчого товариства. У великонаселених пунктах цього типу питання про спосіб наближення управи кооперативи з її послугами до населення розв'язується: а) в кредитових товариствах шляхом дроблення товариства на два чи більше, з обов'язковим і ясним зазначенням у їх статутах нового району діяльності кожного з них і з умовою, що район діяльності одного з цих товариств не може ні цілком, ні частинно покривати собою район діяльності другого товариства; б) в споживчих товариствах — шляхом організації крамниць-філій (у вищевказаній схемі ці крамниці-філії мають своє окреме місце).

* * *

Оскільки кредитовий союз є насамперед банк, необхідно уважно поставитися до питання про те, з додержанням яких умов може він переводити свої товарові операції та виробництво, колиб організація останнього стала конче потрібною.

Щодо товарових операцій (посередництво в справі постачання та збуту), то це питання не викликалоб тут спеціальної уваги, колиб ці операції провадилося лише на комісових засадах, колиб союз лише виконував доручення окремих своїх членів купити чи продати товар, за їх, членів, рахунок і ризико. Такі операції банківська установа може провадити без якихось спеціальних обмежень та встановлення якихось особливих гарантій. Це правильно — теоретично; в можливості визнати такі операції за нормальні банківські переконує й велика практика комерційних банків. Але союз кредитових товариств здебільшого не зможе обмежитися лише комісовими товаровими операціями. Він примушений буде деякі товари купувати й за власний рахунок (так, напр., кожний союз, що веде операції по постачанню, мусить мати хоч невеликий склад запасових частин до с.-госп. машин та знаряддя). Розуміється, до ведення товарових операцій за власний рахунок треба переходити дуже обережно й лише тоді, коли це конче потрібно, й лише в тій мірі, в якій це дійсно потрібно. Якби то не було, але такі операції завжди зв'язані з ризиком страт, які можуть по-вестати з багатьох причин. Далі, вкладання оборотних коштів, які складаються й з сум депозитів (біжучих рахунків та вкладів), у товарний склад дуже небезпечно з того боку, що гроші тут вкладаються в цінності, про час реалізації яких не завжди можна сказати щось певне; отже тут переводиться операцію, якої не може собі дозволити депозитовий банк (він у активі повинен мати цінності, що легко й швидко реалізуються, в кожному разі такі цінності, про потрібний час для реалізації яких він міг би мати цілком ясну уяву). Нарешті кредитовий союз, як банк, повинен ра-

хуватися з поглядами на цю справу ділових кол, а ці кола, назагал, ставляться негативно до ведення депозитовим банком товарних операцій за власний рахунок. Із цих міркувань треба завжди настоювати на тому, що кредитовий союз, який переводить товарні операції за власний рахунок, повинен мати спеціально для цих операцій призначені кошти (спеціальні капітали) й ці капітали на балансі (пасив) завжди виразно, ясно показувати.

Ми на додержанні такої умови настоювалиб ще й тому, що на кредитові союзи, на нашу думку, довелосяб покласти виконання деяких важких доручень із боку держави. Це ще один мотив за те, що над питанням про будову союзу та його функції треба спинятися з особливою увагою.

Само собою розуміється, що все, що говорили ми про умови ведення союзом товарних операцій, треба цілком повторити й тоді, колиб повстало питання про організацію та ведення союзом виробничього підприємства. Такі підприємства союз може влаштовувати й вести лише за рахунок спеціальних коштів, одержаних для цієї мети від членів або деь позичених спеціально для цієї мети.

VII. ОКРУЖНІ КРЕДИТОВІ СОЮЗИ ТА ОРГАНИ САМОВРЯДУВАННЯ ДРУГОГО ЩАБЛЯ.

Демократичний устрій держави передбачає наявність тих чи інших органів місцевого самоврядування, через які і вирішує й полагоджує різні свої справи, що мають місцеве, а не загально-державне значіння.

Самоврядування села й самоврядування міста — первісні органи місцевого самоврядування. Без таких органів ніде вже тепер не обходяться. Конечність їх будемо вважати за неспірну.

Але чи доцільно було б обмежитися лише цими первісними органами?

Є справи, які мають для місцевого населення, для населення декількох громад життєве значіння і які ці декілька громад можуть полагодити об'єднаними силами, але які держава не буде полагоджувати або тому, що справи ці не мають загально-державного значіння, або через брак коштів (брукований тракт, міст, гребля, електровня і т. д. і т. д.). Чекати, поки ці справи наберуть значіння загально-державного й держава збереться з коштами, чи дати населенню даного району (декілька громад) право самостійно й власним коштом полагоджувати ці справи? Очевидна річ, що в дійсності приймється друге рішення.

І утворяться органи місцевого самоврядування, які обслуговуватимуть більший район, ніж район села або міста, район багатьох сел, а між ними одного чи кількох міст. Це орган місцевого самоврядування, так би мовити, другого щабля.

За район діяльності такого органу місцевого самоврядування ми вважали б за доцільне взяти територію, яку мала колишня округа на Україні.

Органи управління — місцева й окружна рада та обрана нею управа. Активне виборче право до виборів у цю установу мали б усі постійні мешканці всіх сел і міст даної округи.

Як назвати цю інституцію? Не можна її назвати просто органом місцевого самоврядування, бо невідомо буде, про що йде мова: про органи самоврядування села (або міста) чи про установу 2-го щабля. У нас нема потрібної тут короткої й виразної назви. Називаємо її в дальшому умовною — органами самоврядування другого щабля.

* * *

Дореволюційне земство провадило деякі з тих операцій, які входили в круг діяльності кредитової кооперації й які переводитиме кооперація в майбутньому. Деякі з повітових (і губерніяльних) земств мали склади сіл.-госп. ремагенту; деякі утворили кредитові установи (так звані, земські каси дрібного кредиту), що обслуговували не тільки кредитові кооперативи, але й окремі господарства.

Органам самоурядування не можна відмовити права цікавитися всіми справами. Більше того, місцеве самоврядування не може не цікавитися ними, бо мусить дбати про те, щоб населення певного району як найповніше обслуговувалося приступним, недорогим та зручним кредитом та на найкращих умовах могло набувати собі потрібний йому реманент, бо й те й друге потрібне для зросту добробуту населення, про який мусить дбати земство.

І не про це треба говорити, а лише про шляхи допомоги населенню в цих справах з боку земства чи міського самоврядування.

З тих справ, які вело дореволюційне земство і які можливо будуть становити предмет діяльності й майбутніх органів самоврядування другого щабля, хочемо виділити в окрему групу отсих п'ять:

- 1) Організація народного кредиту;
- 2) Постачання населенню реманенту;
- 3) Організація та ведення майстерень для ремонту с.-г. машин та иншого реманенту;
- 4) Удільнення населенню агрономічної допомоги;
- 5) Професійна освіта.

Це ті справи, при переведенні яких можлива й бажана тісна співпраця органів самоврядування та кооперації.

Инші справи, як напр., загальна народня освіта, медична допомога, санітарна, ветеринарна, дорожня, асекураційна, мали би становити предмет піклування виключно установ самоврядування. Кооперативний апарат міг би тут приходити на допомогу їм лише в окремих випадках, час-від-часу, по спеціальній в кожному окремому випадку умові.

Розгляньмож питання про кожну з названих вище п'яток справ зокрема.

Дореволюційне земство організовувало так звані каси дрібного кредиту, що переводили депозитові операції й видавали позики й окремим господарствам, і кредитовим товариствам, і союзам цих товариств, отже провадили цю свою роботу так само хаотично, як большевицькі „сільбанки“. Погодження, якогось спільного плану між державним банком, земською касою, союзом кредитових товариств, кредитовим товариством, як кредиторами, не було ніякого. Деякі з них часто в цій роботі конкурували між собою, тайно або й отверто мріючи про захоплення командних височин. Непотрібність цього всього й шкідливість для справи такі очевидні, що й доводити не треба. Та як же бути далі?

Гадаємо, що майбутні окружні, як і міські самоврядування, можуть, а деякі й будуть організовувати свої банки, та вже не „земські каси дрібного кредиту“, а земські банки. Бо при наявності густої мережі кредитових товариств та їх окружного кредитового союзу ніякої потреби в земській „касі дрібного кредиту“ не повинно відчуватися.

Ми припускаємо, що те чи инше окружне чи міське самоврядування може прийти до рішення організувати банківську установу. Таку установу ми назвали земським банком. Ми гадаємо, що в деяких випадках вона булаб дуже корисна. Як і навіщо її творити? Основний капітал вона має від самоврядування. Так само вонаж призначає й органи кермування

й догляду⁴⁹⁾. Банк переводить депозитові операції і це, на нашу думку, є одна з двох головних цілей, ради яких такі банки в деяких випадках треба булоб утворювати: з певністю можна сказати, що цього типу банк сприяв би, може й помітно, збільшенню загальної суми вкладів в окрузі, бо він би мав, між іншими, таких вкладників, які, при відсутності земського банку, вкладниками можеб зовсім і не були (по аналогії пригадаймо собі ролю державних ощадних кас: відомо, що вкладниками цих мало цікавих з боку їх % -х ставок кас були маси того населення, серед якого функціонували кредитові товариства та інші банківські установи, що платили помітно вищий % на вклади, ніж державні ощадні каси. Для збільшення оборотового капіталу банку земство вкладає (крім сум, асигнованих в основний капітал банку) ту чи іншу частину своїх капіталів у формі позики чи вкладу. З кого може складатися клієнтура цього банку в його активних операціях? Ми поминаємо тут такі операції, як інкасові та переказові, де склад клієнтури ніяк не обмежується. Беремо головну активну операцію — видачу позик у різних формах. Насамперед клієнтом у цих операціях може бути само самоврядування (між іншим у періоди касового дефіциту).

Виключаємо з числа можливих клієнтів банку по виданих позиках усі ті шари й групи населення, для обслуговування яких кредитом утворюється кооперативні кредитові товариства (отже таким чином конкуренція між кредитовим товариством та земським банком і подвійне кредитування одного й того самого господарства — земським банком і товариством — усувається). Виключаємо з числа клієнтів банку й самі кредитові товариства, як ті, що входять у склад окружного союзу кредитових товариств, так і „дикі“: перші мають свій кредитовий центр, джерело кредиту і не можуть zarazом кредитуватися й у земському банку, а другі — можуть мати той кредитовий центр, коли захочуть його мати (себто, коли вирішать вступити в склад членів союзу), і земський банк не може, кредитуючи їх, гальмувати справу союзного будівництва в окрузі. Виключаючи кредитові товариства з числа клієнтів земського банку, ми маємо на увазі кредитування їх банком у формі короткотермінових позик для збільшення їх оборотового капіталу. Але в кредитових товариствах може бути потреба в інших позиках, що мають цілком інше призначення, а саме позики для збільшення основного капіталу. Такі позики можуть бути лише довготермінові. Видачу земським банком цього роду позик товариствам ми вважалиб за операцію дуже потрібну. Розуміється, переведення кожної такої операції зокрема повинно відбуватися (в інтересах і банку і кооперації) лише після представлення товариством банкові докладного звідомлення про стан своїх справ і подання союзом свого висновку щодо цього звідомлення й самого прохання товариства. Але для видання цих довготермінових позик може бути й інший, для банку, на нашу думку, зручніший спосіб, а саме — через кредитовий союз, на векселі товариства за блянком союзу, отже на векселі з двома підписами. Таким чином, прийнявши за нормальний, бажаний цей другий шлях, без-

⁴⁹⁾ Вважаємо за можливе утворення такого банку й на акційних засадах, з участю в складанні акційного капіталу й приватних осіб. Очевидно, в такому разі права й обов'язки земських зборів переходять до зборів акціонерів банку.

посередні стосунки між товариствами та земським банком і тут цілком усуваємо.

Через те, що окружне самоврядування зацікавлене розвитком кооперативних організацій і тих справ, для ведення яких кооперативи в даній окрузі утворено й утворюється, воно через свій банк може підтримати й ці установи й ці справи, подаючи посильну для нього кредитову допомогу центрові кредитової кооперації в окрузі — окружному кредитовому союзові. Йдучи цим шляхом, самоврядування

1) матиме солідні векселі, як забезпечення виданих ним позик (воно може кредитувати союз під векселі товариств із блянком союзу);

2) зможе мати повну уяву про стан кредитової справи в окрузі в частині, що торкається трудових господарств, бо воно з союзом цей стан періодично розглядатиме й обмірковуватиме;

3) зможе до певної міри впливати на хід цієї кредитової справи, обмірковуючи з союзом, як своїм дебітором і контрагентом, план її дальшого розвитку.

Такі, на нашу думку, моглиб бути відносини між самоврядуванням та кооперацією в сфері організації кредиту для широких мас.

Переходимо до другої справи, до операцій по постачанню населенню реманенту та інших потрібних йому в виробництві річей. Ведення цих операцій самоврядування може включити в круг своєї діяльності або з комерційною метою (торгівлею збільшити свої прибутки), або з тою метою, ради якої переводять операції по постачанню кооперативні організації. В першому випадку самоврядування, приступаючи до складання мережі своїх товарних складів, думатиме про їх прибутковість, а не про щось інше. Ясно, що в такому разі кількість цих складів буде дуже мала. Тут ми малиб діло з окружним самоврядуванням, як із одним із членених приватних торговців. Та не це питання нас тут цікавить. І другому випадку, коли самоврядування малоб виступити яко такє, а не як комерсант — капіталіст, воно природно повинно булоб піти з своєю працею рівнобіжно з кооперацією, повторити всю її роботу, утворити стільки установ, щоби зробити те й так, що й як робить кооперація, себто, між іншим, дійти з своєю допомогою, з своїми послугами до кожного з господарств аж, так би мовити, до хати. Це зробити, не знищивши кооперацію, самоврядування не в стані. Тому ми гадаємо, що в справі постачання воно рішуче повинно відмовитися вести якусь самостійну акцію й мусить передати її цілком кооперації, улегнувши їй у міру можливости, ведення цієї справи. Полегкість ця, допомога з боку самоврядування може практично виявлятися в різних формах. Відмітимо, як приклад, деякі з цих форм. При веденні товарних операцій потрібні, як відомо, відповідне приміщення, земля під склади, під комори; очевидно, самоврядування даватиме першенство союзові кредитових товариств чи якомусь кредитовому товариству перед приватним підприємцем, орендуючи чи даючи для користування без винагороди землю під склад чи й приміщення. Для ведення товарних операцій потрібні спеціальні капітали, яких кооперація може не мати в достатній кількості; самоврядування, в міру можливости, помагає тут кооперації позикою (а може й субсидією) на утворення таких спеціальних капіталів. При операціях по збуту иноді може стати потрібна попередня перевірка тих чи інших продуктів (напр.,

зерна на борошно), отже може стати потрібна організація виробничого підприємства, а коштів для цього в кооперації в достатній сумі може не бути; окружне самоврядування може тут прийти на поміч позикою чи субсидією або, ставши поруч, напр., із кредитовим союзом, фундатором виробничого підприємства. Те саме можна сказати, обмірковуючи питання про шляхи до здійснення таких заходів, як напр., утворення мережі шпихлів.

Резюмуючи сказане тут про взаємовідносини між окружним самоврядуванням та кооперацією в справі організації товарових операцій (постачання й збуту), можемо коротко означити їх так: самоврядування не бере на себе цієї справи, її веде кооперація; самоврядування ж із свого боку кооперацію підтримує.

В дуже тісному звязку з товаровими операціями стоїть справа організації та ведення майстерень для ремонту с.-г. машин та реманенту ремісників. Деякі з дореволюційних земств мали такі майстерні, при чому ці майстерні були звязані з ремісничими школами, утвореними земством, отже, виходить, мали скоріше шкільно-освітній характер, а не господарський. Гадаємо, що в цій справі, в справі плянового здійснення заходів підтриму с.-господарчого та иншого реманенту в майбутньому слід держатися тої думки, що організовувати цього роду допомогу населенню має та організація, ті установи, що перебрали на себе постачання населенню реманенту, себто установи кредитової кооперації. Це — природно. Але й окружне самоврядування може взяти в цій справі певну участь. Способи й форми допомоги можуть бути ті самі, про які ми згадували, обмірковуючи питання про організацію та ведення спільними силами земства та кредитового союзу операцій по постачанню та збуту. Щож до ремісничих шкіл, які, безумовно, майбутнє самоврядування буде уважно організовувати й мережу їх ширити, то школи ці, природно, будуть до певної міри полегшувати кооперації виконання завдання по ремонту реманенту.

Четверта справа, при веденню якої можливе й конче потрібне співробітництво окружного самоврядування й кооперації, це агрономічна допомога населенню. Перше питання, яке мусимо тут розв'язати, це питання про те, хто має бути в цій справі основним чинником, — самоврядування чи кооперація, — і кому мала би належати роля допоміжна. Бо не можемо допустити тут паралелізму в роботі двох організацій, який неминуче призвів би до непотрібної витрати народніх коштів та до нездорових взаємовідносин між органами й представниками самоврядування та кооперації, що мають обслуговувати ті самі господарства округи.

Праця агронома може дати бажані наслідки лише при наявності двох умов, при яких ця праця переводилася б:

1) Агроном⁵⁰⁾ мусить мати до розпорядимости свого роду „засоби виробництва“ — землю, ріжний реманент, потрібний для обробітку землі, та инші приладдя, знаряддя й матеріали, без яких не можна вести більш-менш зразково ту чи иншу галузь сільського господарства, без цього,

⁵⁰⁾ Вживаємо цього слова в ширшому його значінні; маємо тут на увазі ріжних фахівців у справі ведення сільського господарства. — I. I.

самою лише словесною пропагандою скільки-небудь помітних поліпшень у веденні селянами їх господарств досягти не можна;

2) Агроном мусить стати для селян „своею“ людиною: „пан“, що прийшов у село раз чи два в рік із „губернії“, людина, яку близько не пізнали селяни й не мають до неї довіря, ні в якій мірі не посуне наперед справи поліпшення ведення сільського господарства, й кошти, витрачені на цього „пана“ населенням (чи то через державну касу, чи через земську або кооперативну — однаково), — дурно витрачені кошти.

Маючи на увазі ці дві умови, спитаємо: кому, — самоврядуванню чи кооперації, — легше досягти того, щоб ці умови були не лише предметом мрій, але існували в дійсності, стали доконаним фактом?

Кожне універсальне кредитове товариство (отже кожне село) має склад сіл.-госп. машин і інших предметів, потрібних для ведення сільського господарства, прокатні, покривні та інші станції й пункти (якщо деякі з них не мають їх, то життя примусить мати); агроном на службі в кооперації впливає на організацію цих складів, пунктів і станцій, асортимент товарів, характер і організацію пунктів; він, як фаховець, очевидно, стає фактично душею цих підприємств товариства; він використовує ці підприємства так, як він, агроном, вважає за потрібне; підчас зустрічі в цих підприємствах він навязує, а потім і підтримує ділові, а не парадні лише відносини з живими людьми, які полагоджують тут конкретні й дуже їм близькі господарські справи; він із товарового складу чи якогось іншого товариського підприємства піде з членом товариства до його двору, до його хати, саду, на поле; йому товариство разом із сільською громадою в разі потреби дадуть землю для ведення показової праці; він здибається, як своя людина, з членами товариства на загальних зборах, де управа здаватиме звіт про те, що зробив за рік „наш“ агроном, при яких обставинах він працював, що сприяло, а що перешкоджало його роботі, які наслідки ця робота дала та як хотілосяб вести її далі, — і про все це говоритиметься на загальних зборах сільського кредитового товариства, а не на річному зібранні окружного самоврядування, яке при всяких умовах розмірно далеко стоятиме від маси хліборобів.

От та, означена в загальних рисах, обстановка праці кооперативного агронома.

Ми думаємо, що самоврядуванню утворити такі установи праці для своїх агрономів важко. Воно не зможе дати їм усього того, що для їх праці можуть дати кооперативи разом із сільськими громадами; воно не в стані досягти того, щоб агроном із „земського“ став „нашим“. А коли не в стані цього зробити, то питання про те, на яку систему, самоурядову чи кооперативну, треба покласти ведення агрономічної справи, мусимо вирішити, віддаючи першество кооперації: агрономічний персонал загалом повинен бути на службі в кооперативних установах, ними закликатися і утримуватися, й звідомлення з своєї праці їм здавати; коопераціяж мусить дбати й про уможливлення праці агрономічного персоналу, себто про утворення таких умов, при яких праця ця далаб бажані результати.

Ясно, що здати цю справу цілком на руки окремим товариствам не можна, як тому, що в такому разі вона веласяб, коли брати на увагу всю територію округи, безпляново, так і тому, що не всі товариства моглиб цю справу належно організувати й утримати. Центром цієї справи має

бути союз кредитових товариств, який разом із товариствами, а через них і з сільськими та міськими громадами мав би організувати й провадити її в окружному масштабі.

Але й сама кооперація не в стані взяти цілу справу на свої плечі. Треба пам'ятати, що кооперативні об'єднання — організації, побудовані на принципі добровільності вступу і виступу членів. Кошти, потрібні на агрономічну справу, кооперативи можуть узяти з сум чистого зиску від своїх операцій (головно позичкових та товарних); колиб вони хотіли значно збільшити видатки на агрономічну (чи якусь іншу) справу, то могли це робити, піднявши продажні ціни на свої товари та % ставки по позичках членам; але таке збільшення має певну межу, переступивши яку товариство може розгубити членів і залишитися з нерозпроданими товарами. Вони повинні вважати на риночні ціни на товари й на гроші. Є в них ще інше джерело коштів на ведення таких справ, як агрономічна та їй подібні. Це встановити спеціальні внески членів на утворення спеціальних капіталів. Але й на цей шлях треба ставати дуже й дуже обережно, памятаючи, що вирішення таких справ на загальних зборах лише звичайною більшістю присутніх членів — крок для товариства небезпечний. І до революції кредитові кооперативи здобували таким способом кошти на агрономічну справу, будуть вони робити це й у майбутньому. Але, будуючи цілу систему агрономічної допомоги, базувати її лише на цих фінансових джерелах, булоб актом необережним. Та й несправедливо булоб обкладати податком на справу, потрібну всьому населенню, лише частину цього населення, ту, що об'єдналася в кооперативи. Вважаючи на все це, гадаємо, що допомога кооперації з боку самоврядування (й держави) буде конче потрібна, в кожному разі в перші часи.

Як, у якій формі і на яких умовах самоврядування може подати цю допомогу?

Непотрібно тут доводити, що в інтересах цілої справи, про яку тут говоримо, всі зносини самоврядування з кредитовою кооперацією повинні відбуватися лише через центральну установу кредитових товариств в окрузі — окружний кредитовий союз: цей союз мав би бути єдиним контрагентом окружного самоврядування в справі участі кредитової кооперації в організації агрономічної допомоги населенню. Союз періодично представляє самоврядуванню доповіді, де докладно висвітлює стан справи агрономічної допомоги в окрузі: мережу кредитових товариств чи інших кооперативних закладів, що ведуть агрономічну справу; засоби (грошові та інші), якими розпоряджає для цієї справи кожне з цих товариств чи закладів і джерело цих засобів; план праці на ближчий період; потрібні для здійснення цього плану кошти та можливі, за проєктом союзу, джерела цих коштів. Управа самоврядування разом із управою союзу погоджує цей проєкт із проєктами самоврядування, визначає суму бажаного асигнування з боку останнього. Остаточну опрацьовану доповідь управа виносить на чергову раду. Само собою розуміється, що разом із такою доповіддю подається звіт про діяльність союзу про працю в минулому періоді і використання союзом коштів, асигнованих у минулому періоді. Ясно також, що не можна відмовити самоврядуванню права ставляти певні умови, на яких воно передає кошти в розпорядження союзу, й вимагати виконання союзом цих умов. Умови ці можуть бути різні. Приняти чи не прийняти їх залежить,

розуміється, від союзу, як організації вільної, від самоврядування незалежної. Але ми не припускаємо, щоби майбутнє демократичне самоврядування ставило якісь такі вимоги, що їх кооперація не могла б прийняти. Одну з можливих вимог можна й треба передбачати: вже наперед самоврядування буде (бо повинно) вимагати, щоб союз, перебираючи від нього кошти, асигновані на агрономічну допомогу, не відмовляв своїй допомозі населенню, не об'єднаному в кооперативи. Через те, що цього роду допомога населенню з боку союзу є допомогою не фінансовою і не товаро-посередницькою, а лише культурно-просвітньою, то ми не бачили б підстав для союзу протестувати проти такої вимоги. Більше того, така праця з цим населенням просто в інтересах кооперації: через цю працю вплив кооперації поширюється на нові шари населення, це населення культурним способом втягається в сферу кооперації, поза якою воно стояло лише через нерозуміння справи та власних інтересів.

Є ще інші форми агрономічної допомоги населенню. Це організація сільсько-господарських шкіл різних ступнів і видів, с.-госп. музеїв та наукових дослідних станцій. Думаємо, що кредитова кооперація не може брати на себе організацію цих форм допомоги; це справа самоврядування й держави; кооперація може з свого боку приходити цим починанням лише з посильною для себе допомогою в тій чи іншій формі (збирання різних матеріалів, продуктів і т. д. для музею; посилка цих матеріалів до с.-г. самоврядувань або державних шкіл чи дослідних станцій; у деяких випадках грошові відчислення на покриття видатків цих установ; участь у організації екскурсій учнів с.-г. шкіл і т. и.).

Переходимо до п'ятої з тих справ, що на нашу думку, вимагали б — співпраці самоврядування й кооперації, до питання про професійну освіту та ширення кооперативного знання. Маємо тут на увазі різного роду ремісничі школи й курси, сільсько-госп. школи, недільні школи, лекції, організацію книгарень і книгозбірень, видавництво книжок і часописів і т. и. Неможливо провести в цій справі якісь різкі межі між тим, що має становити компетенцію та предмет піклування самоврядування, а що — кооперації. Дуже всі ці справи обходять і одну й другу систему народніх установ. Думаємо однак, що хоч приблизно, хоч у загальних рисах, але ці межі треба всеж таки накреслити, аби уникнути паралелізму в роботі, про який ми в цьому нарисі вже не раз згадували. Думаємо, що розв'язувати це питання слід було б, виходячи з принципу: ціла справа професійної освіти становить предмет піклування самоврядування (й держави), а кооперативної — кооперації (й держави). Але це не значить, що самоврядування не може розпочати й провадити в якомусь окремому випадку починання, якийсь заклад, який, згідно з тільки що нами означеним розмежуванням, належить до компетенції кооперації, або — навпаки. Треба лише, щоби це робилося по взаємній згоді обох зацікавлених сторін і було пристосоване, пов'язане з загальним планом праці в даній сфері. Разом із тим такий розподіл компетенцій зовсім не виключає ні потреби, ні обов'язку взаємної посиленої підтримки, моральної й матеріальної допомоги. Чи треба тут додавати, що для того, щоби сподіватися на ту чи іншу допомогу з боку другої сторони, конче потрібно, розпочинаючи якусь нову справу, радитися й порозуміватися з цією другою стороною.

Такий у загальних рисах мав би бути характер взаємовідносин між окремим самоврядуванням та окремим кредитовим союзом.

VIII. ВСЕУКРАЇНСЬКІ КООПЕРАТИВНІ ЦЕНТРИ.

Район діяльності кредитового союзу, як ми це вже зазначали, — територія однієї округи. Отже таких союзів у межах України могло би бути біля 45 (більше або трохи менше). Без співдіяння вони обійтися не можуть. Не можуть вони, коли провадитимуть свою діяльність без тісного зв'язку між собою, належно виконати всі завдання, що їх виконати повинні. Вони не можуть обійтися без своєї центральної чи центральних установ, якіб їх діяльність об'єднували та їй допомагали.

Який же це має бути центр чи центри?

* * *

Характер центральних установ, мету їх утворення визначає характер діяльності союзів. Той чи інший центр утворюється з метою кращої організації ведення тої чи іншої галузі діяльності кредитового союзу чи декількох споріднених галузей цієї діяльності. З цього погляду бажане утворення декількох центральних кооперативних установ. До короткої характеристики їх і переходимо.

1. — Кредитовим союзам потрібна центральна каса, яка взялаб на себе операції по переміщенню вільних коштів із одних союзів у другі; потрібна установа, якаб допомагала союзам грошовими коштами, уділенням їм позик у випадках нестачі в того чи іншого союзу власних оборотних коштів для переведення активних операцій у належному розмірі. До речі, така установа потрібна не лише кредитовим союзам, але й союзам споживчих товариств.

Центральний Кооперативний банк — це перший всеукраїнський кооперативний центр.

2. — Кредитові союзи, крім банківських операцій, переводять, за нашим проєктом, товарні операції по постачанню та збуту, можуть утворювати промислові підприємства й мусять організувати та вести справу агрономічної допомоги населенню. В цій сфері також конче потрібна об'єднана діяльність союзів, бо в багатьох випадках окремі союзи не в стані будуть самостійно, окремо один від одного, без зв'язку між собою ці операції переводити з таким же успіхом, як силами й засобами об'єднаними. Для прикладу, згадаємо про експорт збіжжя, або влаштування фабрик с.-г. реманенту. З причин, про які будемо говорити далі, центральний кооперативний банк не може взяти на себе переведення цих операцій. Тут потрібна окрема центральна установа, всеукраїнський кооперативний союз для постачання та збуту, необхідність утворення такого ухвалено було на зїзді українських кредитових союзів у Ростові н/Д у листопаді

1916 року.⁵¹⁾ Це установа аналогічна до дореволюційного Централу або сучасного Сільського Господаря, лише з ширшими завданнями. Скорочено будемо називати її далі Український Господар (не беремо сучасної назви лише тому, що назва ця не покриває собою всіх функцій бажаного майбутнього союзу). Ця установа повинна мати ясно визначені, уважно зорганізовані відділи. Вони можуть бути, напр., такі:

1. Агрономічний.	10. Відділ бджільництва.
2. Насінний.	11. „ кустарних виробів.
3. Сад.-городн.-виноградницький.	12. Збіжжево-торговельний.
4. Відділ скотарства (плекання, збут).	13. Рільничих машин і знаряддя.
5. Молочарський.	14. Будівельних матеріалів (залізо, ліс, цемент, фарби).
6. Рибальський.	15. Фінансовий. ⁵²⁾
7. Відділ тютюництва.	16. Бухгалтерія.
8. „ буряківництва.	17. Секретаріат (підвідділ статистично-економічний).
9. „ птахівництва.	

З двох причин не вважаємо за можливе вилучати й передавати агрономічну справу якійсь іншій, спеціально для цієї справи зорганізованій установі: а) вона стоїть у дуже тісному зв'язку з операціями по постачанню та збуту, які провадитиме центральний союз, утворений для ведення цих операцій — Український Господар, та б) центр ваги цієї справи — в округах, у праці окружних союзів та окружних самоврядувань, на центральну установу припадає тут лише ролля представника й заступника кооперації в цих справах перед державою та ролля ідейного центру. Утворювати для цього цілу окрему установу, що дорого коштує, центральний союз, було б актом нерозважливим, недоцільним.

Про інструкторський відділ не згадуємо, бо такого відділу, як від-

⁵¹⁾ Треба тут згадати, що 27—28 липня 1916 р. відбулася в Катеринославі нарада 10 кредитових союзів України, де було визнано за необхідне утворення „Південно-руського красового кооперативного банку“. Район діяльності цього банку мали творити всі губернії, які економічно тягнули до Чорного моря (вся Україна, Донщина та цілий північний Кавказ). Банк мав переводити не лише банківські кредитові операції, але й операції товаропосередницькі: постачання машин та збут збіжжя. До цього в постанові додавалося, що „колиб Банк не міг задовольнити всіх цих завдань“, то треба „утворити другу рівнобіжну організацію, що доповнить Банк“. А другий зїзд „южно-руських“ кредитових союзів, який відбувся в листопаді тогож 1916 р. в Ростові н/Д, але в ширшому вже складі (щось біля 28 союзів, а між ними й союзи Північного Кавказу та Донщини), після кількадечної боротьби з представниками Московського Нар. Банку та його adeptами зпосеред кооперативних „малоросів“, висловився вже за необхідність утворення, в формі акційного товариства, „южнорусского“ кооперативного об'єднання для переведення лише товарових операцій, до тогож це об'єднання, цей всеукраїнський кооперативний союз мав бути, як на зїзді його називали, універсальним, — переводити операції як по постачанню, так і по збуту, а також по переробці різних продуктів праці членів українських кооператив. Цей проєкт українська кооперація не встигла перевести в життя. До певної міри роллю цього об'єднання виконував згодом „Централ“, який також не встиг виявити всі свої можливості.

⁵²⁾ Головне завдання відділу — безпека союзу оборотними коштами (а не постачання коштів кредитовим союзам, для якого існує центральний банк).

ділу окремого, непотрібно. Колиб окремим союзам потрібна була інструкторська допомога, то її, очевидно, подав би відповідний відділ цієї центральної установи, по спеціальності.

Не згадуємо тут також про ревізійний відділ, на який покладалося справу ревізії членів цього центрального союзу, себто окружних кредитових союзів. Ми тут здибаємося з досить складним питанням. Окружні кредитові союзи входять одночасно в склад двох центральних союзів, — товаропосередницького та фінансового (банківського); який із них має взяти на себе функції ревізора окружного союзу? Далі, чи потребують окружні союзи (кредитові й споживчі) такої ревізії, маючи, як організації другого щабля, досить підготовлені до ревізії свої внутрішні ревізійні органи, — Ревізійну Комісію та Надзірну Раду? Чи не занадто дорога булаб для центрального союзу організація та ведення цієї справи при серйозних сумнівах у її потрібності? Чи не доцільно булоб об'єднати справу ревізії окружних кредитових союзів із ревізією окружних споживчих союзів і утворити для цього окремий, спеціальний ревізійний союз кредитових і споживчих союзів? Чи не ускладнюватиме взаємовідносини між тою чи іншою централею та її союзною периферією таке ревізування? Може до часу утворення такого ревізійного союзу ревізійні функції покласти на Центральну Кооперативну Раду (про неї див. далі, точка 6.)?

Для рішучої відповіді на всі ці питання нема достатніх даних. Думаємо, що цю справу остаточно можна буде розв'язати лише згодом у процесі спільної праці центрів та периферії. На перші ж часи треба вважати за кінче потрібну та вистарчальну організацію державної контролю (державна інспекція), яка малаб переводити ревізію окружних кредитових товариств.

Відділи ці утворюються в тій черзі, якої вимагатиме життя, при чому на початку деякі з них можуть бути між собою об'єднані (бути лише підвідділами одного відділу, як напр., 1 та 2, 4 та 5, 13 та 14).

За обов'язкову умову успішності праці цієї установи вважаємо добір солідних, теоретично й практично підготовлених керівників (директорів) відділів (співробітники по вільному найму). Саме від них, від їх праці, від їх умінь та енергії й залежатиме доля установи. Ідеально булоб, щоб керма окремими відділами (крім 1, 11, 12, 15, 16, 17) знаходилася в руках двох директорів: комерційного й технічного (при першенстві комерційного). Але цього можна досягти лише згодом, а починати можна буде, мабуть, від закликання лиш одного, комерційного директора. Управа союзу, при умові належної організації відділів, моглаб складатися лише з 3—4 членів.

За другу обов'язкову умову успішної праці цього союзу вважаємо утворення органу, який би давав певний загальний напрямок праці союзу та координував і об'єднував працю окремих відділів. Ні загальні збори акціонерів чи пайщиків, ні Рада союзу, ні його управа не можуть зробити цього так доцільно й вичерпно, як так званий „третій елемент“, старші співробітники по вільному найму. Тому утворення ради директорів (відділів), на чолі з управою союзу, як складової частини апарату управління, вважаємо за кінче потрібне. Рада ця мала би збиратися в міру погребін, але не менш одного разу на місяць.

В чому полягають завдання цього другого всеукраїнського кооперативного центру, бачимо з назв тих його відділів, про які згадано вище. Кожний кредитивий союз, шукаючи полагоди тої чи иншої своєї справи, звертається до відповідного відділу центрального союзу, що виконує в такому разі ролю спеціальної центральної установи для тої чи иншої справи.

Членами цього центрального союзу є кредитиві союзи. На них він спирається в своїй діяльності. Їх потреби обслуговує. Але колиб життя довело конечну потребу й доцільність утворення рівнобіжно з кредитивими союзами инших окружного масштабу кооперативних союзів, які перебравлиб від кредитивих союзів якусь частину їх функцій, то такі нові, так звані спеціальні союзи, очевидно, також могли би входити в склад центрального союзу, про який ми тут говоримо.

Докладне обговорення питання про устрій і діяльність цього центрального союзу, як і обговорення питань про устрій і діяльність инших всеукраїнських кооперативних центрів (крім питання про Центральний Банк), не може становити предмету цього нарису, а потребує спеціальної праці. Тому ми обмежуємося тим, що тут сказано про устрій і завдання цього союзу.

3. — Окружні кредитиві союзи, як і союзи споживчих товариств, у круг своїх функцій завжди включатимуть видавництво, видаватимуть часописи й популярну кооперативну та иншу літературу (як напр., сільсько-господарську). Але цю працю в певній частині доцільніше вести силами об'єднаними, в масштабі всеукраїнському. Центральний всеукраїнський видавничий союз кооперативних союзів (кредитивих, споживчих та инших) треба вважати за організацію конче потрібну. Треба її утворити як акційне товариство, учасниками якого могли би бути всі кооперативи, всіх видів і щаблів, із тим, щоби правом голосу на загальних зборах акціонерів, за себе й по дорученню, могли користуватися лиш уповноважені окружних і центральних союзів, себто організації 2 та 3 щабля. При цій умові максимальна кількість уповноважених на загальних зборах акціонерів булаб біля 100, і загальні збори такого товариства могли би бути цілком працездатними, діловими. На таку центральну організацію можна перетворити сучасну Книгоспілку.

4. — В операціях кооперативного, як дешевого, страхування зацікавлені всі кооперативи, що посідають таке чи инше рухоме чи нерухоме майно. Заразом кредитиві товариства не лиш ідейно, але й матеріально зацікавлені в тому, щоби їх дебітори-члени звикли страхувати своє майно. Кооперативну страхову організацію всеукраїнського масштабу також треба вважати за конче потрібну. Дрібно-районові чи окружні організації, утворені для цієї мети, вести цю справу не спроможуться і тому вони зовсім непотрібні. Їх можуть заступити окружні районіві агенти єдиного всеукраїнського кооперативного страхового союзу. Як і видавничий союз, цей центральний союз треба утворити як акційне товариство з таким самим складом акціонерів і з таким самим обмеженням прав певної їх групи.

5. — Кожна з вище названих чотирьох центральних кооперативних установ має, як то ми зауважували кожного разу, в складі своїх членів поруч із кредитивими союзами також і союзи споживчих товариств. Але ні одна з цих установ не має серед своїх завдань тих, що становлять

основне завдання споживчих кооператив: постачання продуктів і предметів споживання. Для виконання спільними зусиллями цього саме завдання окружні союзи споживчих товариств повинні мати свою центральну установу, Всеукраїнський Союз окружних союзів споживчих товариств (як кредитові союзи для своїх товаро-посередницьких операцій повинні мати центр, який ми називаємо Українським Господарем). Керма цього союзу повинна перебувати в руках лиш окружних споживчих союзів. Організації першого щабля (споживчі товариства) можуть брати участь у творенні основного капіталу центрального союзу та в кермуванні цим союзом лише через свої окружні союзи. Центральний союз повинен бути єдиним, — спеціальних центрів для так званої робітничої або транспортної споживчої кооперації зовсім непотрібно (їх можуть у разі потреби заступити спеціальні відділи єдиної центральної установи).

Після деяких реформ ролю цієї центральної установи може виконувати сучасна Вукоспілка.

6. — Є справи й питання негосподарського характеру, що тісно зв'язані з інтересами однаково всіх видів кооперації, в поладженні яких повинна бути зацікавлена вся кооперація. Для прикладу згадаємо про такі справи, як справа розмежування функцій між окремими видами кооперації, або представництво інтересів цілої кооперації перед державою (напр., при розв'язуванні різних питань кооперативного законодавства), періодична оцінка цілого кооперативного руху на Україні й таке инше.

Для поладки цих справ конче потрібне регулярне функціонування постійної центральної міжкооперативної установи. Уявляємо цю установу, як Центральну Кооперативну Раду, що малаб складатися з представників усіх усеукраїнських центральних кооперативних установ (Центральний Банк, Український Господар, Центральний Союз союзів споживчих товариств, Видавнича кооперативна спілка, Кооперативний страховий союз).

Для уможливлення праці Ради в деяких галузях її діяльності дуже корисно булоб зосередити при ній оброблення й публікацію кооперативних статистичних матеріалів.

Кошти на утримання цієї установи та її працю повинні знайти в себе центральні кооперативні установи (організувати для цього якесь нове товариство на паях чи акціях потреби нема). Для переведення деяких справ із грошовою допомогою Раді може прийти й держава.

Схематично система цих центральних українських кооперативних установ представлена на табл. № 5.

ІХ. УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК.

Система кооперативного кредиту на Україні, утворена заходами совітської влади, складається з таких установ:

1) Українбанк — кооперативний банк короткотермінового кредиту, — має обслуговувати всі галузі та шаблі кооперації через свої філії;

2) Укрсельбанк та сельбанк — державні (фактично) банки довготермінового та короткотермінового кредиту, — обслуговують систему сіль.-госп. кредитової кооперації;

3) Кредитові союзи — кооперативні організації, — обслуговують сіль.-госп. кооперацію та інші кооперативи продуцентів довготерміновим та короткотерміновим кредитом;

4) Промислово-кредитові союзи — кооперативні організації коротко- та довготермінового кредиту; мають своїми центрами Вукопромкредитсоюз (центр кустарної кооперації) та Українбанк.

Отже кредитове товариство обслуговують кредитом: Українбанк (безпосередньо або через свою філію), сельбанк, універсальний кредитовий союз, може промисловий кредитовий союз, може державний банк. В одному місті існує дві-три чи й більше банківських установ (державний банк, промислово-кредитовий союз, сельбанк, філія Українбанку, універсальний кредитовий союз), що можуть обслуговувати одне й те саме кредитове товариство.

Ненормальне становище й установ другого шабля, — кредитових союзів. В одному місці може утворитися декілька з однаковими завданнями кредитових установ: кредитсоюз, філія Українбанку й т. д.

Неясність завдання, відсутність яскравого розподілу функцій, рівнобіжність роботи, а звідси й неминучу між ними ворожнечу доводиться констатувати, коли переходимо до установ третього шабля, що входять у систему кооперативного кредиту. Українбанк кредитує всі види кооперативних установ і всіх шаблів. Але й Укрсельбанк кредитує ці самі установи. Те саме може робити й Вукопромкредитсоюз, а також державний банк. Сільський Господар є організаційно-господарським центром кредитових союзів і, з огляду на відсутність у цих союзів власного кооперативного фінансового центру, можна булоб вважати за природне, колиб цей центр (Сільський Господар) захотів перебрати на себе, після відповідних змін свого статуту та апарату, і функції центрального банку для цих союзів.

Такий стап річей не можна, очевидно, вважати за нормальний.

1. Центральний Банк і його завдання. Союзам с.-г. кредитових товариств, як окружним кооперативним банкам, потрібний центральний банк. Роль такого банку полягалаб насамперед, у тому ж, у чому полягає роль самих цих союзів супроти товариств, що їх вони об'єднують; центральний банк мав би:

- 1) кредитувати союзи;
- 2) відігравати роль грошового резервуару, через який окремі союзи моглиб обмінюватися тимчасом зайвими коштами (пасивна для центрального банку операція відносно тих, які в цей саме час тих грошей потребують);
- 3) регулювати відсоткові ставки як по пасивних, так і по активних операціях союзів;
- 4) організувати розрахункові операції між окремими союзами та між союзами й іншими установами та особами.

Але головним завданням Центрального Банку малоб бути притягнення потрібних кооперації коштів із широкого грошового (внутрішнього й міжнародного) ринку та посередництва між державою й кооперацією в справах кредиту й у фінансових справах загалом.

Ми знаємо, що й кредитові товариства і їх союзи потребують як короткотермінового, так і довготермінового кредиту. Чи може такий центральний банк бути одночасно банком і коротко- й довготермінового кредиту?

Ні банківська теорія, ні банківська практика не промовляють за тим, що банк мішаного кредиту утворити не можна. Теорія вимагає лише, щоб активні операції банку відповідали характерові його пасиву. Отже згідно з цією вимогою банк, що має лише короткотермінові кошти, не може видавати довготермінових позик або переводити якісь інші активні операції, які потребують вкладу коштів на довгий час. Це цілком зрозуміло. Але це зовсім іще не значить, що один і той самий банк не сміє переводити як кредитування короткотермінове, так разом із тим і довготермінове чи навпаки. Коли банк короткотермінового кредиту має довготермінові вклади або спеціально притягнені кошти в формі, скажім, облігаційного капіталу, — то чому такий банк не може ці кошти або ту чи іншу частину їх призначити на операції довготермінового кредитування своїх клієнтів?

Центральний банк кредитової кооперації може й повинен бути банком мішаного (коротко- й довготермінового) кредиту, для чого він повинен дбати про притягнення для своїх активних операцій коштів як короткотермінових, так і довготермінових. Може, бо не має ніяких до того перешкод, а повинен тому, що саме такий банк коштуватиме кредитову кооперацію дешевше, ніж утворення й утримання двох центральних банків, що рівнобіжно функціонувалиб для обслуговування тих самих кредитових союзів, і що цим способом усунеться ті негативні явища, що їх викликає паралелізм у роботі. Нарешті такий, скажімо, єдиний центральний банк безумовно виглядатиме поважнішим і міцнішим, ніж кожен із двох окремих банків, що малиб заступити цей єдиний. А яке це має значіння для справи розвитку депозитових операцій, це знає кожний, хто хоч трохи цікавився цією справою.

Само собою розуміється, що такий банк, із міркувань технічного характеру, повинен мати окремі відділи (або секції) коротко- й довготермінового кредиту, кожний із яких мав би свій ясно накреслений план діяльності й давав би свої окремі звідомлення загальним зборам представників союзів.

Таким чином, цей банк може бути єдиним фінансовим центром кредитової кооперації. Але в с.-госп. кредитових союзів є ще й інші потреби, для задоволення яких їм необхідна центральна установа. Маємо на увазі насамперед такі справи, як організація товарових операцій по збуту та постачанню, агрономічна справа, організація та ведення виробничих підприємств, ревізія діяльності союзів, представництво інтересів кредитової кооперації перед державними та іншими установами. Чи може центральний банк с.-госп. кредитової кооперації включити в круг своєї діяльності виконання й цих функцій?

Щодо товарових операцій, агрономічної справи та участі в справі організації союзами виробничих підприємств (крім участі в формі фінансової допомоги), то ми гадаємо, що ці справи повинні бути цілком виключені зі сфери діяльності центрального банку. На нашу думку це необхідно зробити з таких міркувань:

1) Занадто велика, складна й відповідальна роля центрального банку, як всеукраїнського фінансового центру кредитової кооперації. Введення в круг його діяльності ще й інших, часто не менше важких і складних справ, ніж справа організації кредиту, могло б довести до того, що більш-менш продуктивна праця управи банку стала б для неї просто неможливою, якби здібні, підготовлені та енергійні члени управи не були. Не можемо рішуче твердити, що саме так було б, але думаємо, що маємо тут діло з дуже великим ризиком.

2) Нема потреби в тому, щоб такі справи кредитових союзів, як товарові операції, агрономічна справа та організація й ведення виробничих підприємств, зосереджувались, як у центральній установі, обов'язково в центральному банку. Ці галузі своєї діяльності вони можуть об'єднати в іншій центральній установі, що, як всеукраїнська, мала б, безумовно, повне навантаження. В цьому сумніву бути не може. До ролі такої центральної всеукраїнської кооперативної установи наближався Централ; його місце опісля заступив Сільський Господар.

3) Оскільки ми зацікавлені тим, щоб Центральний Кооперативний Банк увійшов у найближчі стосунки з широким грошовим (внутрішнім і міжнародним) ринком, — треба подбати про те, щоб цей банк характером своїх функцій був дійсно банк, а не установа, що над питанням про дійсне завдання її грошовий ринок мав би замислюватися. Яких би то не було приводів до такого замислювання, по змозі, давати не треба. Це має бути звичайний для загалу тип банківської установи, а не мішанина банку, торговельного підприємства, фабрики та культурно-просвітньої установи.

Представництво інтересів сіл.-госп. кооперації перед державними та іншими установами, цілком природно, мусить становити і право й обов'язок центрального банку, але, розуміється, лиш як кооперації кредитової, себто лиш в сфері різних питань фінансового характеру. Представництвож інтересів тих самих кредитових союзів, але з сфери інших га-

лузів діяльності цих союзів, також природно, треба покласти на іншу центральну установу, а саме ту, яка об'єднує ці інші галузі діяльності союзів.

Щодо ревізійної діяльності, то центральний банк повинен мати безумовне право переводити ревізію діяльності всіх членів-клієнтів і мати на це в своєму апараті інспекторський відділ, а ці члени-клієнти (за статутом банку) обов'язані допускати до такої ревізії представників банку; але покладати на нього обов'язок регулярно переводити ревізію всіх своїх членів і всіх галузів їх діяльності навряд чи конче потрібно. Інспекторську допомогу кредитовим союзам у сфері таких галузів їх діяльності, як товарні операції, агрономічна справа, організація та ведення виробничих підприємств, колиб союзи потребували такої допомоги, доцільно булоб покласти на те центральне об'єднання цих союзів, яке зосереджує в собі цю діяльність союзів. Щож до всебічної й регулярної ревізії справ союзів, то для цієї справи треба булоб утворити Всеукраїнський Кооперативний Ревізійний Союз. До тогож часу, поки такий союз не повстане (а повстане він не скоро) і не виявить цілковиту працездатність і солідність, справу ревізії мусить взяти на себе держава (інститут державної інспекції).

Ми досі говорили про центральний банк як фінансовий центр сіл.-госп. кредитової кооперації. Але кредиту та інших банківського характеру послуг потрібно не лише цей вид кооперативних установ. Чи може банк, про який ми тут говоримо, обслуговувати й установи споживчої кооперації, а також різні установи сіл.-госп. не-кредитової кооперації або кустарно-промислової?

На відповідному місці ми вже говорили, що споживчі товариства й так звані спеціальні сіл.-госп. чи кустарно-промислові товариства, взагалі різні кооперативні товариства першого щабля можуть одержувати в формі позик потрібні їм кошти в місцевому кредитовому товаристві. Тим самим шляхом можуть знайти собі кредит окружні союзи споживчих товариств, а також спеціальні союзи сіл.-госп. товариств чи „спеціальні союзи“ кустарно-промислових (колиб ці спеціальні союзи утворилися в тих чи інших районах, як виїмок із загального правила): як союзи споживчих товариств, так і спеціальні союзи, вступаючи в члени окружного союзу сіл.-госп. кредитових товариств, мають можливість одержувати від цього союзу грошову допомогу в формі кредиту, та користуватися іншими послугами банківського характеру з боку цього союзу.

Отже ходить не про організації першого й другого ступня системи споживчої та сіл.-господарської (не-кредитової) кооперації, а лише про центральні установи цих систем: Всеукраїнський Центральний Союз споживчих товариств та Всеукраїнський Центральний Союз союзів сіл.-господарських та кустарно-промислових кредитових товариств (Укр. Господар).

Для переведення своїх активних операцій ці дві організації безумовно потребуватимуть банківського кредиту, бо власних капіталів, — основного й спеціальних, — та авансів, одержаних від членів на закуп товарів, не завжди їм вистарчатиме, а кредит у постачальників не завжди буде для них цілком догідний. Крім того, як одна, так і друга організація раніше чи

пізніше візьмуться до власного виробництва, а його провадити без банківського кредиту не зможуть.

Ця потреба центральних організацій у кредиті може бути задоволена одним із двох способів: або через утворення цими центральними установами своїх центральних банків (поруч із банком, про який ми тут говоримо), або шляхом вступу їх у члени банку союзів с.-госп. кредитових товариств.

В першому випадку на Україні булоб три або чотири центральні кооперативні банки (банк с.-госп. кредитової кооперації, банк споживчої кооперації, банк с.-г. не-кредитової кооперації та банк кустарно-промислової кооперації). В другому випадку — єдиний Всеукраїнський Центральний Кооперативний Банк.

На який же з цих шляхів слід стати українській кооперації?

Ті, що висловлюються проти єдиного центрального кооперативного банку й за так звані спеціальні банки, мотивують це звичайно тим, що найкраще взяти й задовольнити інтереси тої чи іншої верстви населення (селянство, ремісники, робітництво), тої чи іншої національності, тої або іншої області даної країни — держави або того чи іншого виду кооперації (кредитова, споживча та ін.) може лише свій („спеціальний“) банк. Отже, на їх думку, за тими чи іншими спеціальними ознаками малоб утворитися де-кілька, а може й багато центральних банків.

Чи є це міркування достатнім аргументом проти утворення того Центрального Банку, який маємо ми на увазі?

Центральний Банк не має, в кожному разі в сираві кредитування, безпосередніх стосунків із хліборобом, ремісником, кустарем або робітником. Ці дрібні працівники, фізичні особи безпосередньо стикаються з кредитовим товариством. Там вони можуть і повинні заявити про свої справжні, дійсні, життєві інтереси; там вони можуть настоювати, щоб ті інтереси брано під увагу та як слід задовольнювано. І колиб те чи інше кредитове товариство й показалося остільки неухважним, що не звертало належної уваги на господарські потреби якоїсь групи своїх членів, індивідуально ставилося до неї, не задовольнялоб як слід її потреб, то, ясна річ, ця група утворилаб собі окреме кредитове товариство, і тим справа булаб розв'язана.

Приблизно те саме можна сказати й про організації другого щабля (союзи товариств).

Але на центральний банк, головне завдання якого полягає в притягненню коштів із широкого грошового ринку для передачі їх кооперативній системі і який мало має цікавитися різними організаційними питаннями (це справа інших центральних та окружних об'єднань), а кредитувати має своїх членів головним чином відповідно до висоти участі їх у складанні основного капіталу, — на центральний банк накладати обов'язок розбиратися в цих взаємовідносинах різних суспільних груп і вже наперед запідозрювати його органи в якійсь тенденційності або припусканні невміння з його боку зрозуміти якісь спеціальні потреби окремих суспільних груп, — це все, на нашу думку, можна пояснити лише нерозумінням основної ролі центрального банку.

Переходячи до інтересів тих або інших національних груп, які заселяють Україну, треба зауважити, що ми не знаємо таких національних груп, що їх інтересів не міг би задовольнити єдиний центральний банк у тій

самій мірі, як інтереси української національності. Думаємо, що в цьому центральному банку вони найшлиб цілком безсторонню установу, яка, розв'язуючи різнородні фінансові справи, цілком виключалаб із свого поля зору момент національний. Але колиб життя дало докази чогось протилежного, то, розуміється, в такому разі булаб потреба заходитися коло організації інших центральних банків за національною ознакою. Тоді, а не швидче.⁵³⁾

Так саме нема ніяких підстав для організації на території України кількох центральних банків для спеціального обслуговування якихось окремих областей (краєві банки). Це малоб рацію в тому разі, колиб доводилося говорити про таку територію, як територія, скажім, колишньої російської імперії, з її надзвичайно різнородними щодо свого характеру окремими складовими частинами. Для розмірно невеликої території України цілком вистане один кооперативний (центральный) банк; економічні особливості окремих районів України не такі значні, щоб зважаючи на них, треба було утворювати для них аж кілька центральних банків. Коли ці особливості й мають місце, то їх мусять і можуть взяти під увагу відповідні окружні кредитові союзи і кошти, одержані від центрального банку, вжити так і тоді, як і коли того вимагатимуть місцеві економічні особливості.

Не може служити аргументом проти утворення єдиного центрального банку і той факт, що на Україні маємо різні види кооперації: сіл.-госп. кредитову, споживчу та ин. Противники єдиного банку вважають, що інтереси окремих видів кооперації такі розбіжні або й протилежні, що обслуговувати їх один фінансовий центр не може. Головні види кооперації в нас це сіл.-госп. кредитова та споживча; інші такі незначні, що утворити свої спеціальні банки, які могли би з таким самим успіхом обслуговувати їх потреби, як єдиний центральний банк, не можуть і, мабуть, дуже й дуже не швидко зможуть. Не кажемо вже про те, що не „мирити“ різні інтереси різних видів кооперації становить обов'язок Центрального Банку (це завдання інших кооперативних установ), а шукати грошей для кооперації взагалі, для всіх видів кооперації. Але кого й з ким треба „ми-

⁵³⁾ Що не треба боятися неухважного відношення з боку центрального банку до національних меншостей на Україні, в цьому нас переконують факти минулого, взяті з життя як політичного, так і кооперативного. На один із таких фактів, невідомий широким колам українського громадянства, який ми мали нагоду особисто спостерігати, хочемо тут вказати. Кубанський Кооперативний Банк (спершу Центральний Союз установ дрібного кредиту), справами якого кермували кредитові кооперативи з усієї території Кубані, мав у своєму складі групу кредитових товариств черкеських. Банк із власної ініціативи, не маючи ніяких заяв, проєктів чи претензій з боку своїх черкеських членів, покликав на працю двох ревізорів-інструкторів та агента для товарових операцій черкесів, які мали завданням, крім звичайних обов'язків ревізорів та представника товарного відділу, — поширити до максимуму мережу черкеських товариств. Мало того, банк приступив тут до справи, що зовсім не становить предмету діяльності не тільки банків узагалі, а навіть і кооперативних: почав уживати заходів піднести культурний рівень черкеського населення Кубані й передовсім поширити грамотність серед черкесів. Задля цього управа банку між иншим ухвалила видати буквар черкеською мовою (якого черкеси не мали) й скласти його доручила педагогові-черкесові.

рити"? Майже в кожному селі маємо (а якщо не маємо, то матимемо) кредитове й споживче товариства, члени яких є ті самі фізичні особи. Чому треба інтереси селянина-хлібороба Андрієнка, члена кредитового товариства, вважати за протилежні інтересам того самого Андрієнка, члена споживчого чи молочарського товариства? Нарешті, колиб через щось уже дуже було потрібно ті чи інші спеціальні інтереси спеціально представляти і обстоювати і в Центральному Банку, то що може стати на перешкоді до відповідного збудування апарату цього банку (головно шляхом відповідного комплектування Управи та Ради)?

Нема ніяких поважних причин, що стоялиб на перешкоді утворенню в нас єдиного центрального кооперативного банку, а є дуже важливі підстави обстоювати утворення саме такого банку.

Ось вони:

1) Організація та ведення одного банку обходиться кооперації значно дешевше, ніж двох чи кількох. Маємо тут на увазі як різні організаційні та адміністраційні видатки, так і творення основного капіталу та втрати на переховуванні касових резерв, які, як відомо, кожний банк повинен мати і які здебільшого або зовсім не оплачуються %/о-ми або оплачуються дуже низько; нарешті й те, що сильнішому банкові повинні дешевше обходитися кошти, які він притягає для своїх потреб через депозитові та інші операції.

Неуважно ставитися до питання про так звані касові запаси, про які ми тут згадуємо, не сміємо. Щоб уявити собі більш-менш ясно, про що тут ходить, згадаймо хочби про результати дослідів системи с.-госп. кредитової кооперації фінансовою групою НК РКІ УССР, на яке ми вже вище посилалися. Цей дослід викрив, що на 1. VI. 1928 р. з загальної суми коштів системи (181 міл. крб.) коштів мертвих — не тільки бездохідних, але й утратних — було на суму 18,8 міл. крб. (трохи більше 10%: 12,8 міл. крб. — каса та біля 6 міл. крб. у дорозі.⁵⁴⁾ І це лише в тій частині системи кооперативного кредиту, яку становили Укрсельбанк, сельбанки, почасти кредитові союзи та кредитові товариства (отже не бралось тут на увагу того, що діялося в системі Українбанку та кустарно-промислової кредитової кооперації).

З такою самою обережністю треба підходити й до справи мобілізації основного капіталу. Він необхідний, без нього не можна будувати й провадити кредитову установу. Але треба пам'ятати, що ця установа будується не ради самого будування, утворюється та існує не просто сама для себе, а є лише засіб, між иншим, зменшити господарські витрати окремих продуцентів, живих людей. Чи не ясно, що ті витрати булиб тим менші, чим менше тим продуцентам доводилося витягати з своєї кишені карбованців на утворення основних капіталів кооперативних кредитових установ різних щаблів та різних систем? (На гроші, внесені в пайовий капітал, пайщики кооперативних кредитових установ рідко одержують %/о, і, думаємо, мабуть, ніколи в тому розмірі, в якому самі вони платять кооперативі %/о за одержані від неї позики).

Питання це набирає тим більшої ваги, чим сумнініше ставитися до справи утворення основного капіталу. Маємо тут на увазі таке: Кредитове

⁵⁴⁾ „Хоз. України“, № 11, 1928 р., ст. 21.

товариство, вступаючи у члени кредитового союзу, повинно, щоби внести в союз свій пайовий внесок, або: а) використати для цього якісь власні, неподільні й такі, що не мають якогось спеціального призначення капітали, або ж б) зібрати потрібну для цього суму від своїх членів. Те саме повинен зробити й союз, вступаючи в пайщики вищої, 3-го щабля установи: або заплатити пай із власних, неподільних коштів або розкласти суму цього паю поміж союзні кредитові товариства, а ті в свою чергу повинні розкласти суми, що на них припадають (і стягти), між своїх членів, в масі осіб фізичних. Тільки так складений основний капітал союзів та центральної установи (центрального банку) буде дійсно чимсь реальним. Так і лише так він повинен складатися, коли хотіти будувати установу на міцному ґрунті. Практика (не знаємо, як теорія) на рад. Україні інша: кредитове товариство, вступаючи в члени інституції наступного, вищого щабля, бере потрібні для того кошти з сум основного капіталу, що його еклали члени товариства для утворення товариства, а зовсім не союзу чи якоїсь іншої вищої установи, союз у свою чергу, вступаючи в члени якоїсь центральної установи, робить те саме. Для отих живих Іванів, на спинах яких спочивають усі надбудови різних щаблів, такий порядок, розуміється, кращий. Але яка ціна такому будівництву? Таких „основних капіталів“ на Україні в установах системи с.-госп. кооперативного кредиту, що не існують у природі, а записані лише в книжках, фінансова група НК РКІ УССР нараховувала на 1. IV. 1928 р. на суму біля 7 міль. крб.⁵⁵⁾ В окремих випадках, як свідчать дослідувачі, сума забраного з товариства його основного капіталу доходить до 86—92%.... Ясно, що товариства фактично функціонують без основного капіталу, а цифри його, якими товариства роздувають свої баланси, є ніщо інше, як фікція.

З цього бачимо, як обережно треба ставитися до питання про кількість ріжного роду установ, що потребують пайового капіталу. Треба утворювати тільки ті і стільки, які і скільки конче потрібно утворити. Інше відношення до цієї справи свідчилоб лише або про нерозуміння її або про недбайливе ставлення до інтересів того населення, обслуговувати потреби якого проєктуються й будуються ріжні установи.

2) Паралельне існування двох чи кількох центральних банків неминує дасть повторення в роботі (в кращому випадку), а то й протилежні політику й методи в роботі та конкуренцію. Ця конкуренція має бути жорстокіша між кооперативними банками, ніж між кооперативним і капіталістичним банком, бо інтереси різних кооперативних банків частіше можуть стикатися між собою внаслідок тотожності клієнтури цих банків.

3) Одне з завдань центрального банку — перерозподіл коштів між окремими своїми членами. Ця функція нормальна й необхідна, бо кошти можуть скупчуватися неоднаково:

а) по окремих районах (одні райони можуть мати багато вільних коштів, тимчасом як інші відчуватимуть недостачу),

б) у різних професійних та суспільних груп (хлібороби, кустарі, ремісники й т. ін.),

в) у різних видів кооперації (с.-господарська, споживча та ін.),

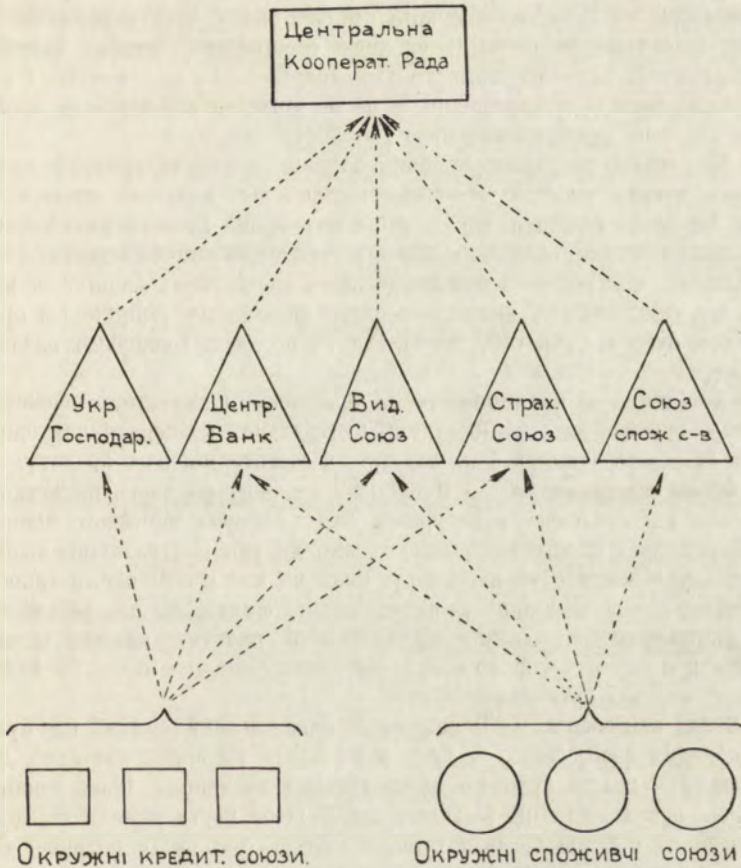
г) в різні періоди господарського року.

⁵⁵⁾ „Хоз. України“, № 11, 1928 р., ст. 20.

Зрозуміло, що чим різноманітніші під економічним поглядом окремі райони діяльності банку, види кооперації та суспільні й професійні групи населення, що його обслуговує банк, тим краще й легше виконає банк роль організатора кругообігу коштів. Щоб уявити собі, яке значіння має все це для банку, припустім, для прикладу, що за принципом спеціалізації утворюється кооперативний центральний банк, який має обслуговувати лише

Схема № 5.

ВсЕУКРАЇНСЬКІ
кооперативні центри.

кредитові товариства, що об'єднують самих хліборобів; що мав би робити цей банк із своїми депозитами восени та взимку, коли хлібороби чужих коштів, позичок майже не потребують?

4) Головне завдання центрального банку, як ми знаємо, — мобілізація коштів широкого грошового ринку. Це завдання банк виконає тим успішніше, чим міцніший він буде, чим ширший буде район його діяльності та різноманітніші будуть його клієнтура та операції, бо, тим біль-

ше можливостей, так би мовити, „нагод“ матиме він звязатися з тим ринком. Для пояснення цього треба собі нагадати, що депозити та інші кошти осідають у сучасному банку внаслідок різних активних операцій, а також активних та пасивних розрахункових операцій (акредитиви, перекази й т. и.): дуже поважна частина клієнтів має біжучий рахунок у банку тому, що вона переводить у даному банку якісь свої інші операції. І тим більша буде ця частина клієнтури, чим сильнішим у її очах здаватиметься банк, чим різноманітніші будуть його операції, через які він може прислужитися клієнтурі, і чим ширша й густіша буде сітка його кореспондентів. Що єдиний кооперативний центральний банк буде сильніший, ніж той самий банк, розкладений на декілька „спеціальних“ „центральных“ банків, — цього не треба доводити; так само очевидно, що склад клієнтури та характер операцій єдиного банку будуть різноманітніші, ніж клієнтура та операції окремих спеціальних банків; нарешті щодо кореспондентських операцій, то для єдиного банку (а, значить, і для його клієнтів) вони будуть дешевші, а це не може не відбитися на зрості кількості клієнтів, зацікавлених цією діяльністю банку.

5) Безумовно, між кооперативним банком та банком приватно-капіталістичним мусить точитися боротьба, хотілиб цієї боротьби сторони чи не хотіли. Чи треба доводити, що єдиний центральний кооперативний банк, що має більші капітали, сила яких збільшується через єдність керівної волі, кращий апарат, ніж роздроблений на декілька спеціальних банків, та має за собою всі установи всіх видів кооперації, спокійніше, рівніше і з кращим успіхом буде цю боротьбу провадити та інтереси кооперації назовні представляти?

Ми не бачимо ні принципового, ні практичного характеру перешкод до того, щоб повстав на Україні єдиний центральний кооперативний банк. Це був би міжкооперативний банк коротко- й довготермінового кредиту.

2. Форма підприємства. — Найбільше звичною формою банківського підприємства для сучасного культурного світу є форма акційного підприємства. Насамперед із цих міркувань мусимо ми для центрального кооперативного банку взяти саме цю форму. Вона не має в собі нічого такого, що порушувало б той чи інший кооперативний принцип, як що, розуміється, всім акціонерам, незалежно від кількості набутих кожним із них акцій, надати в справах управи банку приблизно однакові права.⁵⁶⁾ Акції, розуміється, повинні бути лише іменні.

3. Склад акціонерів. — Першорядної ваги питання — який має бути склад акціонерів цього банку. З того, що сказали ми вище, очевидно, що ними передовсім мають бути союзи кредитових товариств. Вони повинні мати в своїх руках достатню кількість акцій, щоби могли дістати від центрального банку в формі кредиту стільки коштів, скільки їм потрібно для задоволення потреб своїх членів, — кредитових товариств та окружних союзів споживчих товариств, а також інших кооператив, що можуть

⁵⁶⁾ Статут Українбанку, заснованого 1917 р., передбачав, що акціонер, який має одну акцію, користується на зборах акціонерів одним рішенням голосом; кожні дальші 10 акцій дають право на один додатковий рішенням голос. За статутом Українбанку, заснованого 1922 р., право рішенням голосу належить тим пайщикам, що оплатили не менш, як 10 пайв, а кожні 10 пайв понад те дають право ще на один голос.

стати членами окружного союзу кредитових товариств. Може статися, що в цих союзів у перший час не стане стільки коштів, скільки може буде потрібно на купівлю акцій центрального банку. В такому разі вони мусять і можуть шукати й знайти потрібні для цього кошти в союзних кредитових товариств та в інших своїх членів. Технічно цей проєкт може бути здійснений тим робом, що союзи розмістять потрібну кількість акцій серед своїх членів (отже ці члени, майже виключно низові товариства, кооперативні об'єднання 1-го щабля, через це стають акціонерами банку), але з тим, що на загальних зборах акціонерів правом голосу по таким акціям користуються не власники акцій (себто не товариства, члени союзу), а кредитові союзи, по уповноваженню своїх членів-товариств. Цей порядок мав би передбачати статут банку. Таку передачу права голосу треба вважати за конче потрібну тому, що безпосереднє використання товариствами своїх прав акціонерів на загальних зборах банку: 1) дуже дорого обходилося б кооперації в розумінні розміру видатків на подорож і т. й. та 2) привело б до того, що збори ці не могли б бути працездатні: загальні збори, що складалися б із кількох сот, а може й тисяч учасників, не можуть обмірковувати й розв'язувати такі питання, як ті, що становлять програму праці загальних зборів акціонерів банку. Цей порядок, не маючи в собі нічого шкідливого для інтересів товариств, у високій мірі поширив би джерела впливів основного капіталу банку та збільшував би можливість для цього банку бути корисним кооперації.

Поруч із установами кредитової кооперації ідуть, як акціонери банку, установи споживчої кооперації, а також установи інших видів кооперації.

Ми вже вище зазначили, що споживчі товариства можуть дістати потрібний їм грошовий кредит у кредитових товариствах свого району, а окружні союзи споживчих товариств — в окружних союзах кредитових товариств. Отже здавалося б, що установи першого й другого щабля системи споживчої кооперації, не маючи потреби шукати кредиту безпосередньо в центральному банку, можуть і не купувати його акцій, не бути його акціонерами. Але, виключаючи зовсім ці установи, як можливих акціонерів банку, ми можемо стати перед фактом недостатності розміру основного капіталу банку, капіталу, який давав би право так розвинути пасивні операції, щоби можна було кредитувати обидві системи кооперації, — кредитову й споживчу. З другого боку, бажано, щоб у справах управи банку брали участь не лише представники кредитових союзів, але й представники союзів споживчих товариств. Це конче потрібно і саме для того, щоби зв'язок між банком та периферією був якомога тісніший, повніший і живіший. Бо це буде, з одного боку, сприяти розвитку його операцій, а з другого — дасть ширші гарантії того, що банк у своїй діяльності не ступатиме на шляхи, що не відповідають інтересам кооперації. Нарешті, передбачаючи різні можливі труднощі на шляху своєї діяльності, банк повинен завжди дбати про те, щоби ґрунт його був як найміцніший. Вступ окружних союзів споживчих товариств в акціонери банку й є одним із способів той ґрунт зміцнити, бо кількість точок опертя банку збільшується через те членство принаймні удвічі.

З цих міркувань вступ усіх окружних союзів споживчих товариств в акціонери банку треба вважати за дуже бажаний. Щодо окремих спо-

живчих товариств, то участь їх у складанні акційного капіталу із тих самих міркувань теж можна лиш вітати; само собою розуміється, що й у даному разі треба додержувати тої обовязкової умови, яку ми вже висували, коли говорили про членство кредитових товариств, себто, що споживчі товариства (об'єднання першого шабля), набуваючи акції банку, право голосу по цим акціям передають своїм окружним союзам, саміж безпосередньо брати участь на зборах акціонерів банку не можуть.

Окружні союзи споживчих товариств мають, за нашим проєктом, свій всеукраїнський центр (Всеукраїнський Центральний Союз Союзів Споживчих Товариств). З міркувань, які ми тільки-що наводили, обговорюючи питання про участь окружних союзів споживчих товариств у творенні центрального банку, треба визнати за бажану участь у складі акціонерів банку й цієї центральної установи споживчої кооперації.

Залишається питання про не-кредитові установи с.-госп. та кустарно-промислової кооперації. На своєму місці ми вже доводили, що таких установ, як установ окремої системи, не потрібно, що творення їх „із принципу“, без кінцевої в тому потреби, тільки для повноти, так би мовити, „асортименту“ є річ шкідлива; що установи цього виду кооперації без шкоди для справи можуть увійти в систему с.-госп. кооперації. Однак, обстоюючи таку точку погляду, ми вважали за необхідне утворення спеціального, але в масштабі всеукраїнському об'єднання окружних кредитових союзів для зосередження в ньому різних галузів своєї діяльності, крім галузі фінансово-кредитової, операцій банківських (ці операції, за нашим проєктом, становлять круг діяльності всеукраїнського центрального кооперативного банку). Таку центральну установу мала українська с.-госп. кооперація раніше — колишній Централ; з аналогічною організацією зустрічаємося й на совітській Україні (Сільський Господар). Вона буде кінче потрібна завжди. Згадуючи про цю центральну установу, порушуючи питання про те, чи бажана вона, як акціонер центрального банку, чи не бажана, — двох різних думок висловлювати не доводиться. Як тому, що це є одна з центральних установ системи с.-госп. кооперації, — системи, яку має обслуговувати центральний банк, — так і з міркувань, що їх ми наводили, мотивуючи бажаність входження у склад акціонерів банку центральної установи системи споживчої кооперації, треба вважати цей вступ за кінче потрібний.

Ми ставимося негативно до утворення спеціальних с.-госп. товариств (без кредитових функцій) та їх союзів, як окремої системи, а також до творення спеціальної системи кустарно-промислової кооперації (товариства, союзи та центральна установа). Але колиб життя довело, що ці дві системи чи якась одна з них згодом стали кінче потрібні, як системи окремі, самостійні, то розв'язуючи питання про їх відношення до центрального банку, треба булоб повторити те, що в аналогічному випадку (при розгляді питання про участь у справах банку системи споживчої кооперації) ми вже говорили.

Залишається нам згадати, як про можливих акціонерів банку, про державу та приватних осіб (деякі кооперативні банки мають у своєму складі таких пайщиків).

Уважаємо, що нема ніякої потреби згадувати про такі категорії членів у статуті банку. Коли держава або приватні особи матимуть на

зборах акціонерів більшості голосів, то центральний банк не буде кооперативним банком, а ми цілий час говоримо саме про кооперативний, а не якийсь інший банк. Колиж держава або приватні особи матимуть у своїх руках меншість акцій, то навіщо їм тоді те членство?

Кажуть, що участь приватних осіб у складі акціонерів тісніше зв'язує банк із широким грошовим ринком. Очевидно, мають при тому на увазі осіб, які прихильно ставляться до кооперації. Алеж ці самі особи, коли захочуть, можуть стати в великій пригоді банку чи то своїми капіталами (вклади, позики), чи своєю працею в банку на посаді співробітників по найму, чи обраних загальними зборами акціонерів (члени дирекції, члени різних члзрдних комісій), і не маючи в своїх руках акцій банку. Для цього треба лише відповідно скласти статут банку. Могуть ці особи й іншим способом узяти участь у кермі справами банку, а саме, вступаючи в члени низового товариства, приходити на загальні збори акціонерів банку, як уповноважені того чи іншого окружного союзу чи від якоїсь центральної кооперативної установи.

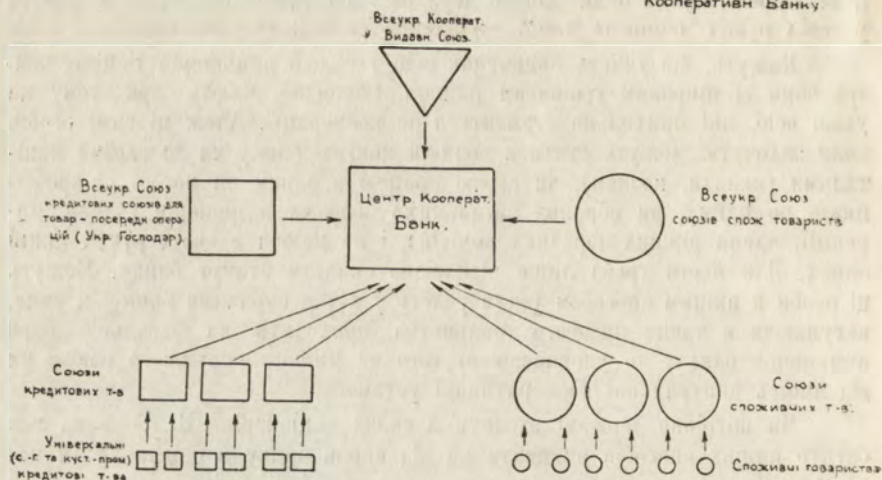
Чи потрібно державі входити в склад акціонерів? Ні, бо вона має багато інших способів впливати на хід справ банку в бажаному їй напрямку. До цього питання перейдемо на своєму місці далі.

Кажуть, що таким способом, — через вступ держави в акціонери банку, — можна значно збільшити основний капітал банку. Треба на цьому місці рішуче підкреслити, як принцип, що основний капітал повинна дати сама кооперація і в розмірі, якого вимагатиме розвиток її діяльності. Але колиб основного капіталу, зібраного з кооперативних джерел, показалося замало для поширення пасивних операцій у такому розмірі, в якому булоб треба, з погляду інтересів і плянів держави, поширити активні операції банку, то в такому разі держава найшляб спосіб поповнити цю недостачу. Маємо тут на увазі такий спосіб, як спеціальна довготермінова позика з боку держави в основний капітал банку. Цей спосіб дуже широко практикувався в Росії до революції. Правда, позики такі видавалися кредитовим товариствам та їх союзам, себто організаціям, утвореним не на акційних засадах. Але це справу, на нашу думку, не ускладнює в такій мірі, щоби проєкт кредитування державою центрального банку з метою збільшення його основного капіталу ставав вже цілком безнадійним.

Розуміється, що в умові про такі позики повинно бути виразно зазначено, що позика видається в основний капітал, себто, що кредитор (держава) передбачає можливість недержання покриття з боку банку цієї позики (це може статися в разі розплати банку з своїми кредиторами тою чи іншою частиною свого основного капіталу). Робити тут заввагу, що державі не слід йти на таке ризико, а краще купувати акції банку, ясна річ, не можна, бо акціонер ризикує більше, ніж кредитор по позичці в основний капітал. Для пояснення цієї своєї думки зауважуємо, що статут, розв'язуючи питання про покриття втрат, мав би основний капітал позичений ставити за чергою, як джерело покриття втрат, після основного капіталу власного та акційного.

⁵⁷⁾ Схематичне зображення складу акціонерів Банку див. на схемі № 6.

СХЕМА № 6.

Склад акціонерів Укр. Центр.
Кооперативн. Банку.

4. Клієнтура банку по його операціям. — Такі операції, як переказові, інкасові, акредитивні (при умові забезпечення одержаного акредитиву біжучим рахунком клієнта чи внесеною готівкою) та їм подібні, взагалі операції, в яких нема елементу кредиту з боку банку, банк, на нашу думку, має право переводити для всіх осіб і установ без якогось то не було обмеження. Це право, в статуті ясно зазначене, потрібне банку для розвитку його вкладних операцій; обмеження круга клієнтів по цим операціям лише членами банку булоб для банку тяжким ударом, засуджува-лоб його на анемію.

Не можна цього сказати про операції кредитові активні. Ясно, що по цим операціям центральний кооперативний банк не може мати за своїх клієнтів нікого іншого, крім своїх членів-акціонерів, бо лише вони від-повідують (своїм капіталом) за те ризик, з яким сполучені кредитові операції.

Акціонерами, за нашим проєктом, можуть бути (при певних умовах, про які ми говорили вище) всі кооперативні організації всіх шаблів і всіх видів кооперації. Чи може банк усі ці кооперативи-установи кредитувати безпосередньо?

На нашу думку, й мови не може бути про безпосереднє кредиту-вання установ першого шабля (кредитові товариства, товариства спо-живчі, спеціальні с.-господарські т-ва й т. п.). Всі ці установи потрібний їм кредит мають і можуть найти в тих установах першого й другого шабля, в члені яких вони входять чи можуть входити, а саме: кредитові товариства в своїх окружних союзах, споживчі товариства в товариствах кредитових та в своїх окружних союзах (товарний кредит), спеціальні с.-господарські товариства та товариства кустарно-промислові — в кре-дитових товариствах або, — в разі утворення ними своїх спеціальних союзів, — у цих союзах.

Не можна погодитися на безпосереднє кредитування низових товариств центральним банком тому, що:

1) Таке кредитування гальмуватиме справу зросту та зміцнення союзів, кооперативних об'єднань другого щабля: яка рація низовому товариству вступати в союз свого району, коли воно зможе знаходити фінансову підтримку безпосередньо в кооперативній організації 3-го щабля? Таке кредитування, замість сприяти утворенню та зміцненню якоїсь ясної, здатної до здійснення відповідальних планів системи, — підтримуватиме лише антигромадські елементи та анархію.

2) Центральний банк не може стежити за життям окремих низових товариств та за тим, зокрема, як вони використовують в себе призначений їм кредит, значить, таке кредитування буде часто механічне, часто робитиметься наосліп, а тому може приводити до небажаних наслідків як у житті окремих товариств, так і в житті самого банку.

3) Товариства низові, кредитуючись у центральному банку, можуть разом, рівнобіжно кредитуватися і в своїх окружних союзах або в кредитових товариствах своїх районів (споживчі товариства). Такий паралелізм у роботі банку та кредитових окружних союзів найчастіше даватиме негативні наслідки, хоча б тому, що при таких умовах складати якийсь певний план діяльності ні союз, ні Центральний Банк не зможуть. Не кажемо вже тут про те, що союз буде майже цілком позбавлений можливості впливати на товариства в тих випадках, коли те чи інше товариство потребуватиме санації.

Отже мова може йти лише про кооперативи 2-го та 3-го щабля (окружні союзи та центральні установи).

Нема чого довго спинятися над питанням про окружні кредитові союзи. Ясно, що центральний Банк має бути для них тією кредитовою установою, від якої вони мають безпосередньо одержувати фінансову допомогу в формі грошового кредиту та в якій мають зосереджувати всі свої вільні кошти. Бо з одного боку, між ними та банком нема ніякої іншої інстанції, а з другого, — за нашим проєктом, — нема ніякої іншої кооперативної установи банківського характеру, де вони могли б кредитуватися.

Складніша справа з окружними союзами споживчих товариств. Ці союзи можуть знайти потрібний їм грошовий кредит у кредитових союзах своїх округ. З технічного боку цей шлях ми вважали б за такий, що заслуговує на першенство. Не вбачаючи нічого принципово недопустимого в тому, щоб ці союзи кредитувалися в центральному банку безпосередньо, думаємо, що це питання могло б розв'язуватися тим чи іншим робом у кожному індивідуальному випадку зокрема.

Те саме треба сказати й про окружні спеціальні с.-госп. та кустарно-промислові союзи, коли б життя визнало такі союзи за дійсно потрібні та їх утворило.

Залишається питання про центральні кооперативні об'єднання: 1) Центральний союз союзів споживчих товариств, 2) Український Господар (центральний орган с.-госп. та кустарно-промислової кооперації) та 3) Видавничий союз.

Ці установи свої операції (закуп товарів, утворення та ведення виробничих підприємств) можуть переводити за рахунок грошових аван-

сів з боку своїх членів (на закуп товарів) та спеціальних членських вкладок-паїв (на утворення виробничих підприємств), а також кредитів з боку фірм-постачальників. Але може статися, що тих авансів та паїв не вистарчатиме, а кредити з боку постачальників будуть або за малі або недовідні. В цих випадках і мусить прийти на поміч центральний банк. Отже центральні всеукраїнські кооперативні установи необхідно вважати за можливих клієнтів Банку по активним операціям.

Щодо порядку кредитування банком цих центральних установ, то тут можуть мати місце два випадки: або ці установи мають кредит у банку на підставах загальних (як акціонери і в розмірі відповідно до розміру участі в складанні акційного капіталу) або ж, колиб такого кредиту їм не вистарчало, вони кредитуються за рахунок кредитів, призначених банком їх членам. Технічно в цьому другому випадку кредитом ці установи моглиб користуватися тим способом, що виступаючи перед банком у ролі пред'явників векселів, вони дисконтувалиб в банку векселі своїх членів (або передавалиб ті векселі, як забезпечення онкольного рахунку) з умовою, що на суму переданих банку векселів відповідним векселедавцям (до викупу векселів) зменшуваласяб норма допустимої найвищої заборженості цих векселедавців перед банком, як пред'явників векселів (себто, іншими словами, зменшуваласяб для них сума вільного кредиту). Таким чином, допускаючи цей порядок, банк, обраховуючи суму заборженості кожного з своїх клієнтів і суму ще невикористаного кожним із них кредиту, мав би брати під увагу не лише борг їх по пред'явництву, але й по векселедавству (напр., коли якомусь кредитовому союзові призначив банк кредит у 100.000 крб. і коли цей союз позичив сам у банку на рахунок цього кредиту 50.000 крб. та видав свій центральній кооперативній установі для дисконту в банку своїх векселів на суму 20.000 крб., то він має в такому разі в банку вільного кредиту не 50.000 крб., а лише 30.000 крб.).

5. Структура Центрального Банку. — Банк може бути організований, як строго централізований, себто, так, щоб він усі свої активні та пасивні операції на периферії переводив би виключно через систему своїх філій, комісіонерств та агентств. Може він піти й іншим шляхом, що цілком виключає перший: всю свою роботу вести через апарат своїх членів, через окружні кредитові союзи. Можлива й третя, мішана система: в одних пунктах банк веде роботу через свої філії, в інших — через союзи.

Питання, що його ми тут порушуємо, заслуговує на те, щоб до нього поставитися дуже уважно.

Коли центральний банк у якомусь місці, де існує вже союз, засновує й свою філію, то, ясна річ, зовсім не на те, щоб кредитувати цей союз, а через нього союзні товариства. На це зовсім непотрібна булаб філія банку, бо з погляду рентовності праці утворення такої філії булоб цілком нераціональне. Очевидно, що така філія має кредитувати низові кооперативи, які в той самий час обслуговує кредитом і союз даного району, бо на цеж той союз і утворено. Про наслідки такого паралелізму ми вже мали нагоду не раз говорити вище: конкуренція, жорстока боротьба за клієнтів по пасивним та активним операціям, подорожчання внаслідок цього кредиту, пониження дисципліни в низових товариствах, безглузде збільшення витрат на утримання апарату, задушлива, часто

морально просто брудна атмосфера, в якій увесь час мають перебувати учасники боротьби, — от деякі з тих „придбань“, що мають приходити, як кара за вступ на цей хибний шлях.

Не можна виправдувати таке поступування центрального банку тим, що філії потрібні, бо, мовляв, не всі товариства входять, як члени, в склад союзів. Це аргумент, посилятися на який справжній кооператор ніколи не відважиться. Бо яка ціна тому товариству, що уникає свого районного союзу? Не підтримувати його треба грішми з каси центрального банку, а або спочатку вжити можливих заходів, щоби змінити його фізіономію, або, в разі невдачі цих спроб, зорганізувати поруч із ним нове, справжнє, дійсно кооперативне товариство, або даний пункт зовсім виключити з мережі кооперативних установ.

Відкриття центральним кооперативним банком філій допустиме лише як засіб тимчасового характеру, себто лише в тих економічних пунктах, де повинен бути якийсь центр, що об'єднував би низові кооперативи, але його нема, бо союзу ще не утворено. Але з повстанням союзу філії там робити нічого, й їй муситься заіквідувати. Розуміється, ми не маємо тут на увазі таких пунктів, як напр., Київ, Одеса, Катеринослав та Харків: у цих пунктах філія і союз мають можливість не стикатися між собою у своїй роботі, одне одному не перешкоджати; але й тут філії можуть бути відкриті зовсім не для обслуговування кооператив даного району, а лише для посилення зв'язку банку з широким грошовим ринком (так само, як філії, що їх банк може утворити за кордоном).

Отже банк, за нашим пляном, на периферії спирається не на свої філії, а на кооперативні об'єднання 2-го щабля, на окружні кредитові союзи. Ці союзи мають зв'язати банк із грошовим ринком, вони-ж є тим кільцем, що зв'язує банк із усією мережею низової кооперації в справі постачання банком цій кооперації потрібних коштів.

Не може не впасти в очі, яку величезну роль, за цим пляном, малиб відігравати кредитові союзи в житті банку, як тісно зв'язана булаб його доля з долею цих союзів. Маємо тут на увазі насамперед ту частину роботи банку, яку малосяб, безпосередньо чи посередньо, скермувати на встановлення зв'язку банку з широким грошовим ринком (операції депозитові, переказові, комісові й т. и.). Перед нами встає дуже важливе питання: чи зможуть самі союзи (без філій банку) стягнути в своїх районах усі ті кошти, які взагалі малиб, так би мовити, тенденцію поступити до розпорядимості кооперації? Чи зможуть вони зорганізувати та проводити інші потрібні банкові операції так, як би це зробив сам банк через свої філії?

Ось ті основні питання, над якими треба замислитися, проєктуючи структуру банку.

Розуміється, зовсім незалежно від питання, що його ми тут розв'язуємо, треба вжити всіх заходів до того, щоб окружні кредитові союзи були зорганізовані, як банки, зразково. Про це повинні подбати місцеві кооперативні діячі, центральні кооперативні установи (передовсім Центральна Кооперативна Рада та Всеукраїнський Кооперативний Ревізійний Союз, як-що він повстане, та держава (уважно зорганізований інститут державної інспекції).

Але й банк із свого боку повинен ужити певних заходів до того, щоб утворити умови, за яких він міг би спокійно відмовитися від системи філій і всю свою увагу зосередити й надії покласти на союзи.

До тих заходів ми відносимо насамперед отсі три. І статут банку й статuti кредитових союзів мають передбачати, що:

1) банк має право повної ревізії всіх справ кредитового союзу, що переводить якібно не було операції з банком у власних інтересах або за рахунок його чи з його доручення;

2) союз повинен, коли те, на думку банку, буде потрібне, оголосити прийняття вкладів не тільки на свій рахунок, але й на рахунок банку;

3) одного з членів управи союзу делегують для виконання обов'язків члена управи не загальні збори союзу, а рада банку.

Перша з цих точок ніяких пояснень, на нашу думку, не потребує.

Тепер щодо другої. Отже кредитовий союз повинен мати в такому випадку два відділи вкладів: для своїх вкладників і для вкладників банку. Помітного подорожчання апарату це не викличе, бо два відділи можуть бути лише формально: і ті й другі вклади може по рахунках записувати та сама особа, лише на різні рахунки, — одні на рахунок вкладів союзу, другі на рахунок банку, як кореспондента союзу. Розуміється, союз повинен мати й право звертати цим вкладникам банку їх вклади, не запитуючи в кожному окремому випадку банк про згоду на такий зворот, бо інакше ці вкладні операції не зможуть розвинутися.

Зрозуміло, що й банк і союз мусять як найширше оновістити загаль про ці операції й дати зрозуміти, що союз у даному разі є агент банку і що за вклади, складені в союзі на рахунок банку, відповідає не союз а банк. Отже члени управи союзу мусять мати права довірених банку (прокурислів) і підписувати документи в відповідних випадках в імені банку, а не союзу, про що банк також мусить докладно поінформувати загаль.

Чи може заведення в союзі відділу вкладів для банку збільшити загальну суму вкладів? Може, бо певна частина публіки, яка не понеслаб своїх вкладів у союз, віддасть їх у касі банку того союзу, подібно до того, як у селі певна частина вкладників віддає перевагу державній ощадній касі перед кредитовим товариством, хоч властиво для неї булоб так само безпечно покласти гроші й у товариство. Буде може й багато осіб, яким банк буде більше зрозумілий, як банківська установа, ніж кредитовий союз, і на уяву яких балянс банку більше вплине, ніж балянс союзу.

Побоювання, що ведення союзом вкладних операцій за рахунок банку може негативно відбитися на його, союзу, власних депозитових операціях, не повинно мати місця, коли $\frac{1}{2}\%$ ставки союзу й банку будуть однакові (а воно так повинно бути, в кожному разі банк не може призначати вищий $\frac{1}{2}\%$ на свої вклади, ніж $\frac{1}{2}\%$, що його визнає за можливе платити по своїх вкладах союз). Навпаки, психологічно ймовірніше, що депозитові операції союзів при такому стані справ розвиватимуться жвавіше, бо в очах публіки союз, як агент і довірений великого банку, набере значно більшої ваги й придбає більше довіря. Розуміється, це все тільки припущення, хоч вони й мають під собою підстави. Але що вже з повною певністю можна сказати, так це те, що сума вкладів союзу буде значно менша в тому разі, коли поруч із ним функціонуватиме філія

банку, ніж у тому разі, коли він виконуватиме роль агента банку. А втім, на найгірший кінець: що втратить той чи інший союз, коли навіть, завдяки тому, що він виконує роль агента банку, якась частина вкладів надійде через його касу не до його депозитів, а до депозитів банку? Аджеж ті гроші, в разі потреби, все одно повернуться до ньогож у формі кредиту від банку.

Перейдімо до 3-ої точки. Крім членів управи союзу, яких обирають, як звичайно, загальні збори уповноважених, до управи входить іще один член по призначенню центрального банку. Обирати такого члена малаб рада банку з числа кандидатів, запропонованих управою банку. Ніяких термінів перебування на службі для такого члена управи союзу визначати нема потреби і не слід; за банком мусить залишатися право відкликати його в усякий час, коли він визнає це з тих чи інших міркувань за потрібне. В засіданнях управи союзу такий член її (а заразом і довірений банку) не користується ніякими особливими правами, які його так або инакше відрізнялиб від інших членів управи (як напр., право накладати *veto* на постанови управи і т. п.). Він виконує обов'язки члена управи, відповідає перед союзом за діяльність її й одержує утримання від союзу нарівні з іншими членами управи. Ріжниця між його становищем і становищем інших членів управи полягала лише в тому, що він був би відповідальним не лише перед союзом, але й перед банком: банк, незадоволений його діяльністю загалом чи окремими його вчинками, може відкликати його, як це ми вже зазначили вище, кожного часу. Ясно, що при такому стані річей цей член управи особливо пам'ятатиме про той параграф статуту, що дає право членові управи, в разі розходження в своїх поглядах на ту чи іншу справу з більшістю управи, втягати до протоколу свою окрему думку. Копії таких протоколів повинні негайно відсилатися управі банку (це муситься зазначити в статуті як союзу, так і банку), але переведення в життя ухвали управи, з якою був незгідний член управи-представник банку, через це не відкладається, як що управа визнає за потрібне ухвалу перевести в життя негайно.

Звичайно праця керування справами союзу розподіляється за тим чи іншим принципом між окремими членами управи, так що кожний член управи, відповідаючи за всю діяльність управи загалом (оскільки не протестував у свій час проти той чи іншої ухвали управи), відповідає передовсім за стан дорученої йому галузі справ союзу.

Який із цих відділів булоб найдоцільніше доручити членові управи, призначеному банком?

Думаємо, що, відповідаючи на це питання, треба мати на увазі отсе:

1) член управи, призначений банком, мав би завідувати таким відділом (чи відділами), працюючи в якому, по зможі був би в курсі всіх справ союзу;

2) на цього члена управи не можна покладати таких обов'язків, успішне виконання яких потребує докладного знання місцевих умов та тісних зв'язків із місцевим населенням (банк не завжди матиме змогу призначати своїм представником людину місцеву, чи то за відсутністю в районі діяльності союзу добре підготовленої, з погляду банку, людини, чи з яких небудь інших причин);

3) праця, що її малосяб покласти на такого члена управи, не повинна бути такою, що її успішність у значній мірі залежить від безперервної особистої енергії та ініціативи члена управи, який завідує цією працею; покладання такої праці на представника банку може викликати безпідставні нарікання з боку союзу і загалом небажані конфлікти між союзом і банком, без яких можна й обійтись (напр., союз може посила-тися, пояснюючи слабкий розвиток, скажемо, товарних операцій, на те, що член управи, призначений банком, кермуючи цим відділом, не виявив досить ініціативи та енергії, а ставиться до справи лише формально).

Виходячи з цих трьох засад, на представника банку в управі союзу не можна покладати виконання таких обов'язків, як завідування фінансовим відділом, або товаровим (постачання, збут, виробництво) чи агрономічним, і дуже бажано покласти на нього завідування контрольним відділом (передовсім), потім касою, бухгалтерією та секретаріатом, а при можливості (коли в нього стане часу й сили) ще й ревізійно-інструкторським відділом. Кермуючи цими відділами, цей член управи матиме перед собою завжди цілу картину діяльності союзу, де він працює, й з другого боку, уникне ближчої відповідальності за стан головних галузів діяльності цього союзу. Коли мати на увазі, що касою, бухгалтерією, секретаріатом, контрольним відділом та відділом ревізійно-інструкторським завідують призначені управою фахівці (завідувачі відділів), то часу на зверхній догляд за всіма цими відділами пересічного союзу в представника банку може вистарчити.

Щоби закінчити з означенням умов, при яких Центральний Банк міг би брати участь у веденні справ союзу через свого представника, зазначимо ще дві, які мусить внести і в статут банку і в статuti кредитових союзів, — акціонерів банку, а саме:

1) член управи союзу, призначений банком, цілий час перебування свого в управі союзу не може бути уповноваженим нікотрої з кооператив-членів союзу та, будучи таким уповноваженим, брати участь у загальних зборах союзу не лиш як член управи союзу, але й як уповноважений якоїсь союзної кооператив;

2) цей член управи союзу може виставляти свою кандидатуру в члени управи тогож союзу на загальних зборах уповноважених його не швидче, як через рік після того, як залишить працю в цьому союзі в ролі представника Центрального Банку.

Додержання цих умов конче потрібне і в інтересах банку і в інтересах союзів. При цих умовах матимемо більше гарантій того, що цей член управи не братиме участі в місцевій партійній чи груповій боротьбі й залишиться більш об'єктивним і безстороннім при виконанні покладених на нього банком обов'язків (участь представника банку в цій боротьбі булаб, на нашу думку, настільки шкідливою для справи, що факт цієї участі зводив би на ніщо цілий наш проєкт комплектування управи союзу при участі банку; тому такого члена управи банк повинен би негайно відкликати з праці в союзі, заступивши його иншим робітником).

Що далоб банкові, союзіві й загалом системі кредитової кооперації переведення цього проєкту в життя?

Банкові — певність того:

1) що апарат союзу працює задовільно (банк, добираючи свого кандидата в члени управи союзу, здаватиме очевидно собі справу, на яку серйозну роль призначається цей член управи);

2) що доручення банку виконує союз своєчасно, правильно, акуратно;

3) що інтереси банку взагалі належно оберігається й береться під належну увагу,

4) що він буде своєчасно повідомлений чи попереджений про всі явища в житті союзу, які мають заслуговувати на особливу увагу з боку банку.

Союзові: 1) більше певности того, що апарат його працює правильно, та 2) жвавішу поагоду ріжних справ і питань, звязаних із кредитом з боку банку союзу, чи якихсь інших односторонніх чи взаємних послуг.

Загалом системі кредитової кооперації — тісніший внутрішній звязок, такий потрібний їй для досягнення великої мети, що стоїть перед нею.

6. Кошти банку. — Беручи на увагу баянсьи тих кредитових установ України, які обслуговували кредитом виключно кооперацію, треба передбачати значний баянс Центр. Банку, а, значить, і потребу в великім основнім капіталі для нього. Але крім операцій по звичайному кредитуванню акціонерів, на цей банк треба буде покласти переведення конче потрібної операції — одержання за кордоном товарового кредиту для покриття перших найгостріших потреб населення в ріжного роду товарах (с.-госп. реманент, хатній інвентар, одяг, харчові продукти). Другої установи, в однаковій мірі придатної для переведення цієї операції, ми собі уявити не можемо.

Коли взяти все це на увагу, тоді стане ясна вся вага питання основного капіталу банку. Розмір його треба означати десятками мільонів карбованців.

Цей капітал малиб скласти пайщики. Але сподіватися, що кооперація зразу зможе скласти основний капітал у потрібному з самого початку розмірі, не можна. Єдиний вихід із цього становища, неминучість якого треба передбачати, бачимо лише в допомозі з боку держави: в неї треба буде просити позику в основний капітал банку в тій сумі, яка буде потрібна для покриття різниці між зібраним акційним капіталом і сумою основного капіталу, якої вимагатиме фактичний чи очікуваний баянс банку.

Друге джерело коштів банку — депозитові операції. Банк має вжити заходів, щоб розвинути їх до максимуму не лише в себе, але й у цілій системі кредитової кооперації (низові товариства, окружні союзи). Не будемо тут спинятися над питанням про характер цих заходів, відзначимо лише один із них — встановлення правила, за яким товариства всі свої вільні кошти повинні складати в своїх союзах, а союзи — Центральному Кооперативному Банку. Цю вимогу треба вважати за обовязкову до виконання. Її не тяжко буде виконати, коли: 1) товариства й союзи найдуть у своїх кооперативних кредитових установах потрібний їм кредит і не мусітимуть шукати його в інших банках, уділення кредиту в яких часто звязується з вимогою держати в них вільні кошти, та 2) будуть

ужиті потрібні заходи до того, щоб можна було виконувати технічно цю вимогу (питання про організацію переказових та розрахункових операцій).

Потреби своєї клієнттури в довготерміновому кредиті банк не зможе задоволити в повній мірі лише за рахунок основного капіталу та довготермінових вкладів. Цих джерел не вистає. Це з певністю й тепер можна казати, згадавши про ту страшну руйнацію живого й мертвого реманенту, що відбулася на Україні. А відбудувати цей реманент можна лише за рахунок довготермінового кредиту. Отже потрібні були б банкові ще й інші джерела коштів для ведення операцій по довготерміновому кредитуванню. Незалежно від допомоги з боку держави, банкові конче потрібно мати право випуску облігацій у своїй та чужоземній валюті. Без цього права ролі своєї, як установи не тільки короткотермінового, але й довготермінового кредиту, банк успішно виконати не зможе. Цим правом банк міг би скористуватися до певної міри, при сприяючих обставинах, уже при першій операції за купу товарів за кордоном, покривши свій борг за товари своїми, гарантованими державою, облігаціями.

Деякі суми для збільшення оборотного капіталу можуть дати операції інкасові, переказові та акредитивні.

Поза цим усім банкові потрібні будуть кредити в інших банках. На це питання хотілося б звернути тут особливу увагу. Кредити ці мали б бути трьох видів: 1) для переказових та акредитивних операцій (кореспондентські рахунки), 2) для збільшення оборотного капіталу (звичайні грошові позики різних форм) та 3) спеціальний кредит на випадок ненормально побільшеного вибирання вкладів (*force majeure*), задоволити яке негайно з звичайних своїх ресурсів банк був би не в стані; ми назвали б цей кредит страховим, асекураційним.⁵⁸⁾

Коли Центральний Кооперативний Банк може розраховувати і покладатися на кредити перших двох видів у приватних банках (особливо на кредит першого виду), то цього не можна сказати про кредит страховий: було б непростимою помилкою з боку кооперативного банку ставити долю свою в якуто не було залежність від приватних кредитових установ, які в рішучий момент або не зможуть, або не схочуть дати кооперативному банкові змоги використати його кредит. Центральний Кооперативний Банк у моменти політичних чи економічних криз може покладатися лише на банк, залежний від держави,⁵⁹⁾ або на кредит у тій або іншій формі з боку самої держави. Бо ніяка державна влада не може залишитися індіферентною до долі установи, з якою тісно пов'язані матеріальні інтереси мільйонів господарств і громадян.

7. Кредитування кооперації державою й Центральний Кооперативний Банк. — Усі види кредиту, що їх держава спромоглася б уділити кооперації, мали б, на нашу думку, йти в розпорядження Центрального Кооперативного Банку. В інших контрагентах, крім Кооперативного Банку, потреби ми не вбачаємо. Додільність цього порядку стане очевидна, коли

⁵⁸⁾ На асекураційний кредит треба дивитися як на кредит надзвичайний. Характеристичною його рисою є умова з боку кредитора: підчас фактичного користування цим кредитом дебітор повинен усі впливи по його депозитовим операціям повертати на покриття свого боргу по страховому кредиту.

⁵⁹⁾ Маємо на увазі банк емісійний, — все одно, державний чи приватний.

взяти на увагу, що він усуває паралелізм у кредитовій роботі, уможливорює вироблення й переведення в життя єдиного загального плану цієї роботи.

Ставши на цю точку погляду, мусимо взяти на увагу, що в такому разі через Центральний Кооперативний Банк малиб переходити дуже великі, одержані від державних установ, суми і що держава, незалежно від міркувань, властивих банкірові, малаб бути у високій мірі зацікавлена суттю діяльності Центрального Кооперативного Банку та станом справ його, отже повинна уможливити для себе близьке й регулярне ознайомлення з цією діяльністю. До цього можуть вести різні шляхи. Один із них, на нашу думку найкращий, хочемо тут указати, а саме на такий устрій органів кермування банком, при якому держава моглаб узяти участь у цьому кермуванні. Цього можна булоб досягти тим самим способом, про який ми говорили, обмірковуючи питання про комплектування управи окружного кредитового союзу. Думаємо, що й тут дуже корисна булаб присутність у складі управи Кооперативного Банку представника державної влади на правах звичайного члена управи. Не повторятимемо міркувань за й проти цього. Скажемо лише, що участь держави в такій формі в управлінні банком дасть їй змогу для практичної розв'язки деяких економічних питань удоволятися лише кооперативним апаратом і не утворювати паралельно й додатково свою, а Кооперативному Банкові дасть значно більше підстав сподіватися на всебічну й максимальну підтримку з боку держави.

Питання про збереження незалежності кооперації та про задержання чистоти кооперативних шат, які, в уяві деяких кооператорів, неминуче мають занечиститися при найменшому зближенні держави й кооперації, — це питання і нестрашне і нескладне. Участь держави в управлінні Центральним Кооперативним Банком в тій формі, яку ми проєкуємо, ні в якій мірі не позбавляє Кооперативний Банк його незалежності, самостійності, його кооперативності. Справа ця аналогічна до тієї, що її ми розглядали вище, обмірковуючи питання про комплектування управи окружного кредитового союзу.

STRESZCZENIE

Sieć spółdzielni kredytowych (spółek I-go szczebla) na Ukrainie składała się 1 stycznia 1914 r. z 2477 spółek kredytowych i oszczędnościowo-pożyczkowych (do 1 stycznia 1919 r. cyfra ta wzrosła do 3186). Spółki te obejmowały i obsługiwały 1.753.778 gospodarstw (60% wszystkich gospodarstw Ukrainy), reprezentując ok. 6 milionów rubli kapitału zakładowego i dysponując w tym czasie kwotą 130 milionów rubli, przeznaczoną na udzielanie pożyczek członkom. Dla scentralizowania działalności tworzyły się związki kredytowe (spółdzielnie II-go rzędu), których do 1 czerwca 1919 r. powstało 103. W 1917 r. powstał centralny bank spółdzielczy, do którego w charakterze akcjonariuszów należało 175 organizacji.

Cały ten system — zarówno spółdzielni jak i ich związków z bankiem centralnym na czele — został zniszczony dekretemi rządu sowieckiego 27 stycznia i 18 grudnia 1920 r. Jednakże pod przymusem konieczności życiowych przystąpiono, na podstawie dekretu 21 grudnia 1922 r., do tworzenia organizacji t. zw. „selbanków“, czyli państwowych instytucyj gubernjalnych kredytu rolnego, których działalność została potem scentralizowana na Ukrainie w t. zw. „republikańskim“ banku dla kredytu rolnego — „Ukrselbanku“. Władza sowiecka zmuszona była również do przywrócenia włościańskich spółdzielni kredytowych. W wyniku działalności prawodawczej i administracyjnej rządu bolszewickiego charakter czysto spółdzielczy zachowała jedynie sieć instytucyj kredytowych I szczebla. Na II szczeblu mamy system mieszany, a na III niema już wcale instytucji, która stanowiłaby ośrodek kooperacji kredytowej.

Organizując na różne sposoby kredyt dla drobnych gospodarstw indywidualnych, władza sowiecka wyteęza zarazem siły w kierunku kolektywizacji gospodarstw rolnych i, co zatem idzie, zmienia swój stosunek do spółdzielczości kredytowej. Poczynając od połowy 1927 r., daje się zauważyć coraz to większe podporządkowanie spółdzielni kredytowych instytucjom państwowym, zaś dekret z dnia 5 grudnia 1930 oddaje Bankowi Państwowemu wszystkie funkcje towarzystw kredytowych wraz z ich aktywami i pasywami.

Odbudowa zrujnowanego życia gospodarczego na Ukrainie jest nie do pomyślenia bez pomocy kredytu, zorganizowanego przy czynnym udziale najszerszych mas pracujących (rolników, rzemieślników, drobnych przemysłowców), t. zn. bez przywrócenia całego systemu bliskich masom instytucyj spółdzielczo-kredytowych.

Sieć spółdzielni kredytowych I szczebla powinna a) być jednolitą, b) składać się ze spółek o uniwersalnym zasięgu operacyj, c) mieć charakter mieszany, o ile chodzi o skład członków, d) składać się ze spółek, liczących mniej-więcej po tysiąc członków (a więc obsługujących rejony ani za drobne, ani za duże), e) udzielać kredytu tak krótko- jak i długoterminowego, f) dla załatwiania wszelkiego rodzaju spraw gospodarczych utrzymywać jaknajściślejszy związek z gminami wiejskimi.

Naturalnym ośrodkiem organizacyjnym spółdzielni kredytowych I szczebla jest związek okręgowy towarzystw spółdzielczych, obejmujący około 100 spółek. Związki te mogą przyjmować i obsługiwać jako członków nie tylko spółki kredytowe, lecz i związki okręgowe spółek spożywczych (jednakże nie poszczególne spółki bezpośrednio). Związki kredytowe centralizują wszystkie postacie działalności spółdzielni kredytowych.

Związki kredytowe muszą dla zupełnego osiągnięcia celu jednoczyć swe wysiłki, tworząc następujące centralne instytucje spółdzielcze: Centralny Bank Spółdzielczy, Wszechukraiński Związek związków kredytowych dla operacyj towarowo-komisyjnych, Wszechukraiński Związek Spółdzielni Ubezpieczeniowych, Wszechukraiński Związek Spółdzielni Wydawniczych i Centralną Radę Spółdzielczą. Wszystkie te instytucje centralne, z wyjątkiem Związku dla operacyj towarowo-komisyjnych, mają być utworzone wspólnym wysiłkiem związków kredytowych i związków okręgowych towarzystw spożywczych (Wszechukraiński Związek spółek spożywczych organizuje związki okręgowe spółek spożywczych samodzielnie).

Ukraiński Centralny Bank Spółdzielczy, zorganizowany na zasadach akcyjnych, ma być bankiem międzyspółdzielczym dla kredytu krótko- i długoterminowego. Poza czysto bankowymi operacjami, żadnych innych nie załatwia. Akcjonariuszami mogą być wyłącznie spółdzielnie wszystkich typów i szczebli, z tem wszakże zastrzeżeniem, że spółdzielnie pierwszego szczebla mogą być reprezentowane w zarządzie banku jedynie przez delegatów związków okręgowych (II szczebla), do których należą. Bank nie zakłada oddziałów na terenie Ukrainy, z wyjątkiem kilku najważniejszych ośrodków finansów, handlu i przemysłu. Operacje na peryferji uskutecznia głównie za pośrednictwem wszechukraińskich central spółdzielczych oraz organizacji spółdzielczych II szczebla. Bank zupełnie nie udziela kredytu bezpośredniego spółkom I szczebla. Ma prawo emitowania obligacyj.

Za główne warunki pomyślnego przyszłego rozwoju ukraińskiej spółdzielczości kredytowej uważać należy:

a) przywrócenie prawa własności prywatnej na ziemię i wszelkie inne mienie, jak również prawa obywateli do wolnego rozporządzenia majątkiem, czasem i wynikami swej pracy;

b) przywrócenie ustroju demokratycznego o typie zachodnio-eruojskim.

RÉSUMÉ

Le réseau des coopératives de crédit en Ukraine (associations du 1-er degré) se composait, le 1-er Janvier 1917, de 2.477 sociétés de crédit et sociétés d'épargne et de prêt (au 1-er Janvier 1919, ce chiffre s'était accru jusqu'à atteindre celui de 3.186). Ces sociétés comprenaient et desservaient 1.753.778 propriétés rurales, soit 60% du chiffre global des propriétés ukrainiennes; elles représentaient environ un capital de 6 millions de roubles et disposaient de 130 millions de roubles destinés à accorder des prêts à leurs membres. Afin de centraliser leur activité, on forma bientôt des unions de crédit (coopératives du 2-ème degré), dont le nombre au 1-er Juin 1929 atteignit 103. En 1917, on fonda la banque centrale coopérative, à laquelle étaient affiliées, en qualité d'actionnaires, 175 organisations.

Tout ce système de coopératives, ainsi que leur union avec la banque centrale qui se trouvait à leur tête, a été aboli par les décrets du gouvernement soviétique promulgués les 27 Janvier et 18 Décembre 1920. Cependant, sous la pression d'une absolue nécessité, et prenant pour base le décret du 21 Décembre 1922, on créa des banques départementales dites „Selbank“, institutions d'Etat de crédit agricole, dont l'activité, par la suite, en Ukraine, a été centralisée dans la banque „républicaine“ de crédit agricole „Ukrselbank“. Le gouvernement soviétique a été également forcé de reconstituer les coopératives rurales de crédit. Par suite de l'ingérence juridique et économique du gouvernement bolchévique, seul le réseau des institutions du 1-er degré a conservé son caractère purement coopératif. Au 2-ème degré est apparu un système mixte, au 3-ème on ne trouve plus d'organe centralisateur de coopération de crédit.

En organisant de toutes les manières possibles un crédit pour les petites propriétés privées, le gouvernement soviétique a cherché en même temps de toute sa force à réaliser la collectivisation des propriétés rurales, et, par suite, a changé d'attitude vis à vis des coopératives de crédit. A partir de la seconde moitié de 1927, on put observer une subordination croissante de ces organisations à l'Etat, le décret du 5 Décembre 1930 transmet enfin à la banque d'Etat la totalité des fonctions des sociétés de crédit, y compris leurs actif et passif.

Toute renaissance de la vie économique, maintenant ruinée, de l'Ukraine est impossible sans l'aide du crédit, organisé avec la plus

large participation des milieux ouvriers et paysans et de la petite industrie, c'est-à-dire sans le rétablissement d'un système d'institutions coopératives et de crédit accessibles à un vaste public.

Le réseau des coopératives de crédit du 1er degré devrait: a) former un tout homogène, b) se composer de sociétés ayant liberté entière en matière d'opérations; c) Avoir un caractère mixte quant à sa composition; d) Ces sociétés compteraient approximativement 1.000 membres; e) Elles desserviraient donc des régions d'étendue moyenne; f) Elles accorderaient des crédits à long et court terme; g) Elles seraient en liaison étroite avec les communes rurales, afin de régler avec elles toutes sortes de problèmes économiques.

Le centre de l'organisation des coopératives de crédit du 1-er degré est tout naturellement constitué par l'union de district des sociétés coopératives, comprenant environ 100 sociétés. Ces unions peuvent accepter et desservir en qualité de membres, non seulement les sociétés de crédit, mais encore les unions de district des sociétés de consommation (à l'exception toutefois d'une liaison directe avec les sociétés particulières). Les unions de Crédit centralisent tous les domaines de l'activité des opérations de crédit.

Les unions de crédit doivent, afin d'atteindre pleinement leur but, unir leurs efforts. Pour cela, il faut créer les institutions centrales de crédit suivantes: Banque Centrale de Coopération; Union Pan-ukrainienne des Unions de Crédit pour les Opérations Commerciales et de Commission; Union Pan-ukrainienne des Coopératives d'Assurance; Union Pan-ukrainienne des Coopératives d'Edition; enfin, le Conseil Central de Coopération. Toutes ces institutions centrales, à l'exception de l'union des opérations commerciales et de commission, doivent être le résultat d'un effort commun fourni par les unions de crédit et les unions de district des sociétés de consommation (l'union pan-ukrainienne des sociétés de consommation a le droit de fonder de sa propre autorité des unions de district de sociétés de consommation).

La Banque Centrale Ukrainienne Coopérative, organisée d'après le principe de la société par actions, doit être une banque intercoopérative de crédit à long et court terme. En dehors des opérations purement bancaires, elle ne s'occuperait d'aucune autre opération.

Les actionnaires peuvent être exclusivement des coopératives des divers types et des divers degrés énoncés plus haut, à condition que les coopératives du 1-er degré soient seulement représentées à la direction de la banque par des délégués des unions de district (2-ème degré) auxquelles elles appartiennent. La banque ne fonde pas de succursales sur le territoire de l'Ukraine, à l'exception de quelques centres financiers, commerciaux ou industriels. En dehors de ces centres, les opérations sont effectuées surtout par des centrales coopératives pan-ukrai-

niennes, ainsi que par les organisations coopératives du 2-ème degré. La banque n'accorde pas directement de crédit aux sociétés du 2-ème degré. Elle a le droit d'émettre des obligations.

Quant aux principales conditions de développement ultérieur de la coopération ukrainienne de crédit, il faut considérer a) le rétablissement de la loi de la propriété privée concernant les terres et autres biens, ainsi que la libre disposition de la fortune, des terres et du produit du travail des citoyens; 2) le rétablissement d'un régime démocratique du type de celui qui est actuellement admis en Europe occidentale.

З М І С Т.

Вступ	3
Історичний нарис розвитку кредитової кооперації	5
Законодатні акти совітської влади	10
Досягнення й стан кредитової кооперації	26
Низова мережа організацій народного кредиту	47
Раціональна реформа кредитових кооператив	65
Союзи кредитових товариств	70
Окружні кредитові союзи та органи самоврядування	78
Всеукраїнські кооперативні центри	86
Український центральний кооперативний банк	91
Streszczenie	115
Résumé	117